

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ATASÖZLERİNİN SINIFLANDIRILMASI VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

MEHMET EMİN TUĞLUK

DANIŞMAN: PROF. DR. SADETTİN ÖZÇELİK

DİYARBAKIR

2012

ÖZET

Söyleyeni belli olmayan, toplumların kültüründen izler taşıyan, uzun yıllar süren gözlem ve deneyimlere dayanan, bilgece düşünce ve felsefi hikmetleri içeren, genel kural niteliğindeki, kalıplaşmış, özlü, veciz sözler atasözü olarak tanımlanır. Atasözü için *sav*, *mesel*, *darbu'l-mesel*, *atalar sözü* gibi çeşitli terimler kullanılmıştır. Türk atasözlerinin yazılı ilk örneklerine Orhun Abideleri'nde rastlanır. Orhun Abideleri dışında diğer Eski Türkçe Dönemi ve Uygur Dönemi eserlerinde de atasözü örnekleri yer alır. Türk atasözlerinin derlendiği ilk eser Karahanlılar Dönemi'nde Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Divânü Lügati't-Türk'tür. Karahanlılar Dönemi'nde kaleme alınan diğer eserler olan, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta da atasözü örneklerine rastlanır. Osmanlı Döneminde gerek Klasik Edebiyat gerekse Halk Edebiyatı şairleri atasözlerini kullanmışlardır.

Yapısal olarak kullanım kalıpları; kelime grupları ve cümle türleri açısından incelendiğinde, atasözlerinin son derece zengin ve orijinal örnekler içerdiği görülmektedir. Atasözlerindeki kullanım kalıpları; giriş kalıpları, atasözünü içine alan kalıplar ve bitiş kalıpları olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmıştır.

Atasözleri kıvrak söyleniş özellikleriyle kolayca hafızada kalmaktadır. Atasözlerine kıvrak söyleniş özelliğini kazandıran Türkçenin akıcı söz ve cümle dizimidir. Atasözlerindeki bu zengin söz ve cümle diziminin belirlenmesi amacıyla, atasözleri cümle yapısına, yüklem çeşitlerine, yüklem yerine, cümlenin anlamına ve cümle bağlantılarına göre incelenmiştir.

Bu çalışmada; atasözlerinde yer alan kullanım kalıpları tespit edilmiş, atasözleri kelime grupları ve cümle türleri açısından incelenmiş, atasözlerinin yapısal özellikleri ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

Stereotyped apothegms and adages which are anonymous, have social cultural overtones, contain eruditely thoughts and philosophical aphorisms based on longstanding observations and experiences, and are considered as a general rule are defined as proverbs. In substitution for *proverb*, different terms such as *motto* (*sav*), *maxim* (*darbu'l-mesel*) and *ancestral words* (*atalar sözü*) are used. The first written samples of proverbs were found in the Orkhon inscriptions. There are also the samples of proverbs in other opuses of the Old Turkish and Uighur periods. The first book of compiled proverbs is *Dīwān ul-Luġat al-Turk* (Compendium of the languages of the Turks) written by Mahmud al-Kashgari in the Karakhanid era. Proverb examples are also found in *Qutadgu Bilig* and *Atabet ul-Haqaiq* written in the time of Karakhanids. In the Ottoman period, poets of both classic and folk literature used proverbs.

When proverbs are studied in terms of their structural usage patterns, word groups and sentence types, it is seen that they include eminently rich and original examples. Usage of patterns in proverbs is classified in three chapters which consist of introduction patterns, patterns including proverb and closure patterns. Proverbs are kept in mind easily because of their vivace phraseology. What makes proverbs acquire this characteristics is the fluent syntax of Turkish. In order to determine this rich syntax, Turkish proverbs are studied according to their sentence patterns, types and places of verbs, meaning and fixing of sentences.

In this study, usage patterns in proverbs are determined, word groups and sentence types are handled, and their structural features are put forth.

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalında Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman) : Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Münir ERTEN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Malik BANKIR

Üye :

Üye :

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ÖN SÖZ	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. Atasözü Terimi.....	1
2. Atasözleri ile İlgili Genel Bilgiler.....	3
2.1. Atasözlerinde Kısalık ve Uzunluk.....	3
2.2. Atasözlerinde Cümle Yapısı.....	4
2.3. Atasözlerinde Kafiye / Vezin / Aliterasyon.....	6
2.4. Atasözlerinde Kalıplaşma.....	15
2.5. Atasözlerinin Kullanımdan Kalkması	20
2.6. Konuları Bakımından Atasözleri.....	21
2.7. Lehçe ve Ağızlarda Atasözleri	24
2.8. Atasözleri ve Çeviri.....	27
3. Atasözlerinin Tarihsel Gelişimi	28
Atasözlerinin Sınıflandırılması Yapısal Özellikleri	40
1. Atasözlerinde Kullanım Kalıpları	40
1.1. Giriş Kalıpları.....	42
1.1.1. Ön Tekrar Kalıpları.....	43
1.1.2. Zıt Paralel Tekrar Kalıbı	48
1.1.3. Yükleme Kalıbı.....	48
1.1.4. Yönelme Kalıbı.....	50
1.1.5. Bulunma Kalıpları.....	53
1.1.6. Ayrılma Kalıpları.....	55
1.1.7. Sıfat Tamlaması Kalıpları.....	57
1.1.8. İyelik Kalıpları.....	61
1.1.9. Her / Herkes (Genelleme) Kalıpları.....	63
1.1.10. Sayı Kalıpları	65
1.1.11. Yokluk Kalıbı	68
1.2. Atasözünü İçine Alan Kalıplar	69
1.2.1. İsim Tamlaması Kalıpları	69

1.2.2. Çok Bağlaçlı Tekrar Kalıbı.....	71
1.2.3. Çifte Tekrar Kalıbı.....	73
1.2.4. İkileme Kalıpları.....	75
1.2.5. Tahkiye (Öyküleme) Kalıpları.....	77
1.2.6. Olumsuzluk Kalıpları.....	84
1.2.7. Karşılaştırma Kalıbı.....	87
1.2.8. Paralellik Kalıpları.....	89
1.2.9. Tezat Kalıpları.....	92
1.2.10. Emir Kalıpları.....	95
1.2.11. Tanım Kalıpları.....	98
1.2.12. Benzetme (Teşbih) Kalıbı.....	99
1.2.13. Dua-Beddua Kalıbı.....	101
1.2.14. var...var... Kalıpları.....	102
1.2.15. Kafiye Kalıpları.....	103
1.2.16. Ek Tekrar Kalıpları.....	105
1.2.17. Çok Ekli Tekrar Kalıpları.....	108
1.3. Bitiş Kalıpları.....	112
1.3.1. Art Tekrar Kalıpları.....	112
1.3.2. Birleşik Fiil Kalıpları.....	115
1.3.3. Soru Kalıpları.....	118
1.3.4. Soru-Cevap Kalıpları.....	120
1.3.5. Gereklilik Kalıpları.....	121
1.3.6. Ünlem Kalıbı.....	123
1.3.7. Nedensellik (Uyarı-Neden) Kalıbı.....	123
1.3.8. Zan Kalıbı.....	124
1.3.9. Eksilti Kalıbı.....	125
2. Atasözlerinde Kelime Grupları.....	127
2.1. İsim Tamlaması.....	128
2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması.....	129
2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması.....	131
2.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması.....	132
2.2. Sıfat Tamlaması.....	133

2.3. Bağlama Grubu.....	136
2.4. Unvan Grubu	138
2.5. Sayı Grubu.....	138
2.6. Tekrar Grubu	139
2.7. Edat Grubu	141
2.8. İsim-fiil Grubu.....	145
2.9. Sıfat-fiil Grubu	146
2.10. Zarf-fiil Grubu	148
2.11. Kısaltma Grupları	150
2.11.1. Bulunma Durumu Grubu	150
2.11.2. Ayrılma Durumu Grubu	150
2.11.3. İsnat Grubu	150
2.11.4. Araç Birliktelik Grubu	151
2.11.5. Diğer Kısaltma Grupları	151
3. Atasözlerinde Cümle Türleri	151
3.1. Cümle Yapılarına Göre Atasözleri	153
3.1.1. Basit Cümleli Atasözleri.....	153
3.1.2. Birleşik Cümleli Atasözleri	155
3.1.2.1. Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri.....	156
3.1.2.1.1. Sıfat-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri ...	156
3.1.2.1.2. İsim-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri....	158
3.1.2.1.3. Zarf-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri....	159
3.1.2.2. İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri.....	161
3.1.2.3. <i>ki</i> 'li Birleşik Cümleli Atasözleri	162
3.1.2.4. Şartlı Birleşik Cümleli Atasözleri	162
3.1.2.5. Karmaşık Birleşik Cümleli Atasözleri ve Yapıları	164
3.1.2.5.1. Sıfat-fiil Grubu+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri	165
3.1.2.5.2. İç İçe Birleşik Cümle+ Sıfat-fiil Gruplu Atasözleri	165
3.1.2.5.3. Zarf-fiil Grubu+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri.....	165
3.1.2.5.4. İç içe Birleşik Cümle+ Zarf-fiil Gruplu Atasözleri	165
3.1.2.5.5. Şartlı Birleşik Cümle+ İsim-fiil Gruplu Atasözleri.....	165
3.1.2.5.6. Şartlı Birleşik Cümle+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri.....	165

3.1.2.5.7. <i>ki</i> 'li Birleşik Cümle+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri	166
3.1.2.5.8. İç İçe Birleşik Cümle+ Şartlı Birleşik Cümleli Atasözleri.....	166
3.2. Yüklem Çeşitlerine Göre Atasözleri	166
3.2.1. Fiil Yüklemli Atasözleri	167
3.2.2. İsim Yüklemli Atasözleri.....	169
3.3. Yüklemin Yerine Göre Atasözleri.....	170
3.3.1. Düz (Kurallı) Cümlelerle Kurulan Atasözleri	170
3.3.2. Devrik Cümlelerle Kurulan Atasözleri	172
3.3.3. Eksiltili Cümlelerle Kurulan Atasözleri	175
3.4. Cümlelerin Anlamına Göre Atasözleri	175
3.4.1. Olumlu Yüklemli Atasözleri.....	177
3.4.2. Olumsuz Yüklemli Atasözleri	178
3.4.3. Soru Yüklemli Atasözleri	180
3.5. Cümle Bağlılıklarına Göre Atasözleri.....	180
3.5.1. Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri	182
3.5.1.1. Öznesi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri.....	182
3.5.1.2. Yüklemi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri.....	183
3.5.1.3. Öznesi ve Yüklemi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri	184
3.5.1.4. Diğer Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri.....	184
3.5.2. Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri	186
3.5.2.1. Öznesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri.....	186
3.5.2.2. Yüklemi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri.....	186
3.5.2.3. Öznesi ve Yüklemi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri	187
3.5.2.4. Diğer Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri.....	187
3.5.3. Karma Sıralı Cümleli Atasözleri.....	188
3.5.3.1. Öznesi Ortak Olan Karma Sıralı Cümleli Atasözleri	188
3.5.3.2. Yüklemi Ortak Olan Karma Sıralı Cümleli Atasözleri	188
SONUÇ	189
KAYNAKLAR	191

ÖN SÖZ

Atasözleri bir milletin asırlar boyu süren tecrübesinin, kültür tarihinin dile dökülmüş somut örnekleridir. Sözlü edebiyat ürünleri olarak dilden dile dolaşan atasözleri, zamanla çeşitli değişimlere uğrayarak günümüzdeki hallerini almışlardır. Atasözleri, Türk Dilinin zaman içerisinde gösterdiği kelime değişimi, söyleniş özellikleri ve cümle dizimi özelliklerini göstermesi açısından büyük öneme sahiptir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde atasözlerinin derlenmesi, konularına göre tasnifi ve anlamsal özellikleri üzerine birçok çalışma tespit etmemize rağmen atasözlerinin yapısal özelliklerini ortaya koyan çalışma sayısının son derece sınırlı olduğunu gördük. Bu da bizi atasözlerinin yapısal özelliklerini incelemeye sevk etti.

Atasözlerinin yapısal özelliklerini ortaya koymak için öncelikle kaynak bir eser arayışına girdik. Atasözlerinin derlendiği birçok eser tespit ettik. Bu eserlerden bazıları atasözü ve deyimleri ayırmadan bir arada vermiş, deyimleri, kalıp kullanımları, halk deyişleri ve kısaltmaları da atasözü olarak almıştı.¹ Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü'nde,² sıraladığımız sorunların önemli ölçüde halledilmiş olduğunu gördük. Bundan dolayı adı geçen kitabı kaynak olarak belirledik. Önce kitapta geçen atasözlerini bilgisayar ortamına aktardık, ardından atasözlerini madde başlıklarına göre fişledik.

Ömer Asım Aksoy'un, Atasözleri Sözlüğü'nde (Aksoy 1993) geçen atasözü sayısı 2667' dir. Bu atasözlerinden yedisi mükerrer olarak numaralanmıştır. Mükerrer olarak yazılan atasözü numaralarının ilkinin *a* ikincisini *b* olarak işaretledik: 144*a-b*, 202*a-b*, 221*a-b*, 262*a-b*, 2596*a-b*, 683*a-b*, 721*a-b* gibi. Böylece incelediğimiz atasözü sayısı 2674'e çıktı. İncelememizde örnek olarak verdiğimiz atasözlerinin kitapta geçen numarasını atasözünün sonunda parantez içinde belirttik. Aksoy, sözlüğünde bir atasözünün yakın veya zıt anlamda kullanılan benzerini de atasözünün sonunda parantez içinde vermiştir. Tezin hacmini gereksiz yere arttıracak için çalışmamızda bu yakın veya zıt anlamlı örneklere yer vermedik. Ayrıca bazı konu başlıklarında sayıca fazla olan örnekleri sınırlandırdık; az olan örneklerin ise tümünü aldık.

¹Mustafa Nihat Özön (1962), *Türk Atasözleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

O. Nuri Peremeci (1943), *Atalar Sözleri*, Resimli Ay Basımevi, Edirne Halkevi yayını, İstanbul I,s.302.

Feridun Fazıl Tülbentçi (1988), *Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul.

² Ömer Asım Aksoy (1993), *Atasözleri Sözlüğü 1*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Çalışma; *Giriş, Atasözlerinde Kullanım Kalıpları, Atasözlerinde Kelime Grupları, Atasözlerinde Cümle Türleri* ve *Sonuç* olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde atasözlerini; tanım, yazım, kullanılan terimler ve atasözlerinin özellikleri açısından ele aldık. Bu bölümde atasözlerinin tarihsel gelişimini de inceledik.

Atasözlerinde Kullanım Kalıpları bölümünde, atasözlerini *Giriş Kalıpları, Atasözünü İçine Alan Kalıplar* ve *Bitiş Kalıpları* olmak üzere üç bölümde inceledik.

Atasözlerinde Kelime Grupları bölümünde atasözlerinde on beş kelime grubu tespit ettik, bunların kuruluş şekillerini ayrıca belirttik.

Atasözlerinde Cümle Türleri bölümünde ise atasözlerini; *cümle yapıları, yüklem çeşitleri, yüklem yeri, cümlelerin anlamı ve cümle bağlanışlarına* göre inceledik.

Sonuç bölümünde atasözlerini oluşturan kullanım kalıpları ve bunların oluşum şekilleri hakkında değerlendirmelerde bulunarak, atasözlerini oluşturan kelime gruplarının kullanım şeklini belirtip, cümle türleriyle ilgili çıkarımlarda bulunduk.

Bu çalışmanın her aşamasında büyük yardımlarını gördüğüm Hocam Prof. Dr. Sadettin ÖZCELİK'e, kıymetli vaktini esirgemeyen, görüşleriyle yol gösteren Hocam Yrd. Doç. Dr. Münir ERTEN'e, inceleme ve değerlendirmelerinden dolayı Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK ve Abdulkhakim TUĞLUK'a ayrıca değerli dostum Mehmet YILMAZ'a teşekkür ederim.

Mehmet Emin TUĞLUK

Batman, 2012

KISALTMALAR

a. Kısaltmalar

age. Adı geçen eser

AH: Atabetü'l-Hakayık

bk. : Bakınız

C : Cilt

çev. : Çeviren

DLT: Divânü Lügati't-Türk

KB: Kutadgu Bilig

m.: manzum

S : Sayı

s. : Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

vb. : ve benzeri

yy. : Yüzyıl

b. İşaretler

A: a, e

I: ı, i, u, ü

D: d, t

- : Kökün fiil olduğunu, ekin fiile geldiğini gösterir.

+ : Kökün isim olduğunu, ekin isme geldiğini gösterir.

GİRİŞ

1. Atasözü Terimi

Hemen her toplumda, olaylar karşısında hazır cevap olarak söylenen, düşündürücü sözler vardır. Türkiye Türkçesinde atasözü olarak nitelendirilen bu özlü sözlerin bazı durumlarda kullanılmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu sözler yerinde kullanıldıklarında konuşmaya akıcılık katmakta ve konuşmanın seyrine yön vermektedir. Anonim olan bu dil ürünleri toplumun dünyaya bakışını, kültürünü, anlayışını, yaşam kurallarını, düşüncelerini içten bir şekilde dile getirir. Atasözleri bu işlevlerini yerine getirirken dilin tüm imkânlarını kullanır.

Zamanında ve yerinde kullanıldıklarında güçlü bir anlatım aracına dönüşen atasözleri için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yapılan tanımların çoğu ortak noktalarda birleşmektedir. Bu ortak noktalar atasözlerinin anonim olmaları, gözlem ve deneyimlere dayanmaları, ortaya çıktıkları toplumun özelliklerini yansıtmaları, genel bir ifadede bulunmaları ve kalıplaşmış olmalarıdır. Türk atasözleri için geçmişten günümüze çeşitli tanımlar yapılmıştır. Atasözleri üzerine yapılan tanımlardan bazıları şöyledir: “*Durûb-ı emsâl ki hikmetü’l-âvâmdır, lisanından sâdır olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder.*” (Şinasi 1870) “*Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler.*” (Aksoy 2003: 37) “*Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz: darbimesel.*” (TDK Türkçe Sözlük 2005) “*Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından beslenmiş bulunan ve de halkın değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir.*” (Parlatır 2008: 2)

Gerek yukarıda sıraladığımız gerek bugüne kadar yapılan diğer tanımlardan hareketle atasözleri için şöyle bir tanımlamada bulunmak mümkündür: Atasözü, söyleyeni belli olmayan, toplumların kültüründen izler taşıyan, bilgece düşünceler veya felsefi hikmetleri içeren, uzun yıllar süren gözlem ve deneyimlere dayanan, genel kural niteliğinde, kalıplaşmış, özlü, veciz sözlerdir.

Atasözü kelimesinin yazımı eserden esere farklılık göstermiş ve yazımı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Atasözü kavramı bazı kaynaklarda *atasözü* olarak

bitişik (Aksoy 1993) bazı kaynaklarda atasözü kelimesine çoğul eki getirilerek *ata sözleri* şeklinde ayrı (Özön 1962) bazı kaynaklarda *ata* kelimesine +*lar* çoğul eki getirilerek kavram *atalarsözü* şeklinde bitişik (Boratav 1969) bazı kaynaklarda *ata* kelimesine +*lar* çoğul eki getirilerek *atalar sözü* şeklinde ayrı (Akün 1949) bazı kaynaklarda ise hem *ata* hem de *söz* kelimesine çoğul eki getirilerek kavram *atalar sözleri* şeklinde ayrı (Peremeci 1943) yazılmıştır. Konu ile ilgili çalışma yapan Hamza Zülfikar, *ata sözü*, *atalar sözü*, *ata sözleri* terimlerinin ayrı yazılması gerektiği düşüncesindedir. (Zülfikar 1988: 321-328) Bu tezde yazım ve imlada birliği sağlamak adına TDK tarafından yayımlanan Yazım Kılavuzunda (TDK Yazım Kılavuzu 2009) tercih edilen *atasözü* yazımı esas alındı.

Divânü Lügati't-Türk'te atasözü terimi karşılığı olarak *sav* sözcüğü kullanılmıştır. *Sav*, söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü darb-ı mesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler anlamına gelmektedir. Türkçede atasözü için uzun yıllar *Darbu'l-Mesel* tamlaması kullanılmıştır. *Darbu'l-Mesel* bir olaydan ona benzeyen bir olay için örnek göstermek demektir. *Darbu'l-Mesel* tamlaması özellikle Osmanlı Döneminde atasözü anlamında kullanılmıştır. Yine bu dönemde, Farsçadan Türkçeye geçen *pend* kelimesi de atasözü anlamında kullanılmış, atasözlerini içeren bazı eserlere *Pend-nâme* adı verilmiştir. (bk. 3. Atasözlerinin Tarihsel Gelişimi)

Türkçede atasözü için kullanılan terimler bölgeden bölgeye, lehçeden lehçeye değişiklik göstermektedir. Bir kısmı dönemsel, bir kısmı da bölgesel farklılıklardan kaynaklanmakla birlikte bu terimler Türk Dilinin zenginliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk Dili'nde atasözleri için kullanılan bazı terimler ve nerede kullanıldıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tablodaki bilgiler Şükrü Elçin'in Halk Edebiyatına Giriş (Elçin 1986) adlı eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

TERİM	KULLANILDIĞI YER / LEHÇE / AĞIZ / ESER
<i>Atasözü, Atalarsözü</i>	Türkiye, Azerbaycan, Tataristan, Türkmenistan
<i>Deme, Demece, Deyişet, Oranlama, Eskiler Sözü, Eski söz</i>	Anadolu Ağızları
<i>Makal, Nakıl</i>	İran, Afganistan Türkmenleri, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Uygur Türkleri
<i>Aytım</i>	Başkurdistan, Tataristan

<i>Samah</i>	Çuvaşlar
<i>Metal</i>	Tatar, Uygur Türkleri
<i>Nakıl</i>	Kazakistan
<i>Takpak</i>	Sagaylar
<i>Xohono</i>	Yakutlar
<i>Takmak</i>	Tobollar
<i>Ülgercomak</i>	Tuvalar
<i>Sav</i>	DLT, Kutadgu Bilig

2. Atasözleri ile İlgili Genel Bilgiler

2.1. Atasözlerinde Kısalık ve Uzunluk

Atasözlerini konu edinen hemen her çalışmada atasözlerinin kısa ve veciz sözler olduğuna vurgu yapılmıştır. Atasözü incelemelerinde kısalık, atasözlerinin temel bir özelliği olarak kabul edilmiştir. Atasözlerinin kısa cümlelerden oluşması bu sözlerin akılda kalmasını ve daha etkileyici bir anlatım kazanmalarını sağlamıştır. Kısa cümlelerden oluşan atasözleri, söylenişleriyle hafızalarda daha kolay yer etmiştir. Uzun cümlelerden oluşan atasözlerinin söyleniş zorlukları nedeniyle zaman içerisinde hafızalardan silindiği, bundan dolayı kısa cümlelerden oluşan atasözlerinin uzun cümlelerden oluşan atasözlerinden daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Şenaltan, atasözlerinin uzunluğunu sözcük sayımı ile kontrol etmiş ve atasözlerinin sözcük sayısını minimum iki maksimum on iki olarak vermiştir. (Şenaltan 1971: 96) Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü'nde tespit ettiğimiz kadarıyla atasözleri en az iki, en çok on dört kelimeden oluşur. *Ağlatan gülmez* (129), *Analık fenalık* (289) *Bekârlık maskaralık* (556), *Bekârlık sultanlık* (557) vb. atasözleri iki kelimeden oluşmaktadır. *Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için* (838) *Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana* (2197) atasözleri on dört kelimeden oluşmaktadır. Ömer Faruk Akün, atasözlerinin ortaya çıktıkları dönemde daha uzun olduklarını, zamanla atasözlerindeki bazı kelimelerin atıldığını ve atasözünün yönünün kısalmaya doğru gittiğini belirtmektedir:

“Eski darb-ı mesellerin, halkın diline sonradan inme hikmetlerin mütemadi bir saflaştırmaya tabi tutulduğu görülüyor. Bunlar asıllarına nazaran çok kısaliyorlar.

Taşıdıkları kelimeler mümkün olduğu kadar azaltılıyor. Birçok atasözlerinde ekler, fiiller bile atılmıştır. Mesela: Başa baş, dişe diş. Evli evine köylü köyüne gibi” (...) “Ata sözlerinin tekâmülü hep kısaya doğru gitmektedir. Aksi istikamette, yani kısıdan uzuna doğru bir seyir vâki değildir. Mücerret düşünceyi en az kelime ile insana vermek ata sözlerinin en büyük ifadeyi meziyeti ve düsturudur. Düşünce burada en veciz şekline kavuşuyor. Kısalık, atalar sözünün şaşmaz üslûp kanunudur.” (Akün 1949: 118)

Akün’ün ifade ettiği husus, yapısı yönüyle eksilteli olan atasözleri incelendiğinde daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Atasözlerindeki eksilteli cümleler yüklemi veya diğer öğelerinden biri kullanılmayan cümlelerdir. Eksilteli yapıdaki atasözlerinin yüklemeleri kullanılmamıştır. Bu yapıdaki atasözlerinin bazıları isimle bazıları da fiille tamamlanabilmektedir. Eksilteli atasözlerinin ilk ortaya çıktıkları dönemlerde yüklemeleriyle veya diğer eksik öğeleriyle kullanıldığı söylenebilir. Bu atasözleri zaman içerisinde bazı öğelerini kaybedip kısalmışlardır. Bu şekilde kısalan atasözlerinde o dili kullanan halk kitlelerinin dilde kısaltmalar yaparak düşüncelerini daha az sözcükle ifade etmek istemelerinin etkisi büyüktür. N. Engin Uzun, atasözlerindeki kısalık sorununun, paremiyologların kabul ettiği gibi yalnızca dilsel ekonominin ya da *kısa söz etkili söz* gibi biçim (style) özelliğinin değil, daha karmaşık dilsel ilişkilerin bir sonucu gibi görüldüğünü ifade etmektedir. (Uzun 1990: 150) Uzun’un, atasözlerindeki eksikliği karmaşık bir yapı olarak görmesi, atasözlerinin çeşitli şekillerde kısalmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin atasözleri sadece yüklemelerini kaybederek kısalmamışlar özne, nesne ve tümleçlerini de kaybederek kısalmışlardır. Birden fazla yüklemli atasözlerinde özne, yüklem, nesne ve tümleç ilişkisi bağlamsal ve anlamsal özelliklerin etkisiyle karmaşık bir yapıya bürünmektedir.

2.2. Atasözlerinde Cümle Yapısı

Yapıları bakımından incelendiğinde, atasözlerinin hüküm cümlesi niteliğinde olduğu görülmektedir. Atasözleri hüküm niteliğinde olduğundan atasözlerinin tamamı cümle özelliği gösterir. *Aç kurt yavrusunu yer* (56), *Altın eli bıçak kesmez* (266), *Eğilen baş kesilmez* (1054), *El kazanı ile aş kaynamaz* (1096) *Yanık yerin otu tez biter* (2517), *Varını veren utanmamış* (2474), *Tutulan (eldeki) sakal yolunur* (2430) örneklerinde olduğu gibi atasözleri cümle niteliğinde olup kesin yargılar içerirler. Bu yargılar genel bir kural niteliğinde olup benzer tüm olay ve durumlar için geçerlidir. Atasözleri sık sık karıştırıldıkları deyimlerden hüküm cümlesi özelliğiyle de ayrılmaktadır. Deyimlerden

cümle özelliği gösterenler olmakla birlikte daima hüküm bildirmezler. Deyimlerin çoğu kelime grubu şeklinde kurulmuştur. *Yan gelip yatmak, yan gözle bakmak, yüzü gülmek, fink atmak, cadı kazanı, cana yakın, dizginleri salıvermek, diz üstü, akli sıra* deyimleri gibi.

Bazı atasözleri birden fazla hüküm içerebilmektedir. Aksoy, atasözlerinin kavram özelliklerini incelerken bazı atasözleri çifte yargılı, çifte kurallıdır diyerek bu yargılar arasındaki ilgiyi şu şekilde açıklamaktadır:

“a) Atasözleri iki cümleli bir benzetmedir. Cümlelerden biri benzeyen, öteki kendisine benzetilen bir yandır. Demir tavında, dilber çağında, Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten, Eken biçer, konan göçer atasözünde olduğu gibi. b) Atasözünün iki cümlesi arasında bir benzetme değil başka bir ilgi vardır: İki yargı birbirini tamamlar ya da birbirine karşıt olabilir: Aç bırakma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin. Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk gibi.” (Aksoy 1993: 31)

Çobanoğlu, atasözlerinin bazılarının iki bölümden oluştuğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Atasözleri iki kısımdan oluşur ve ikinci kısım birinci kısımda ifade edilen fikri ve anlamı kuvvetlendirir. Yapısal bakımdan, atasözü genellikle ortasından açıkça görülecek şekilde ikiye bölünmüş bir cümledir. Bu durumu Ağırılık altın kale, hafiflik başa bela, Sabreden derviş, muradına ermiş, Aç ne yemez tok ne demez...gibi atasözleriyle örneklemek mümkündür.” (Çobanoğlu 2004: 10)

Atasözlerindeki yargılar / kurallar / bölümler arasındaki anlam ilişkisi ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Atasözleri yapıları bakımından daha çok basit cümlelerden oluşmaktadır. Birleşik cümlelerden oluşan atasözlerinin çoğu ise girişik birleşik cümlelerden oluşmuştur. İç içe birleşik cümlelerden oluşan atasözlerinin sayısı da az değildir. Buna karşın *ki*'li birleşik cümlelerden ve şartlı birleşik cümlelerden oluşan atasözlerinin sayısı azdır. (bk. 3.1. Cümle Yapılarına Göre Atasözleri) Atasözleri genellikle geniş zamanlı ve emir kipli cümlelerle kurulmuştur. Emir kipli cümleler daha çok emir 2. ve 3. tekil kipi ile kurulmuştur. Atasözlerindeki cümleler kurallı cümlelerden oluşmakla birlikte devrik cümleler de vardır. Atasözlerindeki devrik cümlelerde yüklem genellikle cümle başından ziyade cümlenin ortasında yer alır. Devrik atasözlerinde yüklemden sonraki öğeler genellikle vurgulanmak istenen öğelerdir. Bu nedenle devrik cümleler anlatımın akışını bozmamış, aksine anlatıma zenginlik katmıştır. (bk. 3.3. Yüklemin Yerine Göre Atasözleri) Atasözlerinin çoğu, anlamına göre olumlu fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Bu durum atasözlerinin vermek

istediği iletiyle yakından ilgilidir. Olumsuz yüklemle biten atasözlerinde olumsuzluk daha çok *-mA*, *-mAz*, ekleriyle sağlanmıştır. Eklerle yapılan bu olumsuz cümleler dışında, *değil* sözcüğü ve *ne...ne* bağlama edatlarıyla yapılan olumsuz atasözleri de vardır. (bk. 3.4. Cümlenin Anlamına Göre Atasözleri) Atasözlerinin bir kısmı soru cümlesi şeklindedir. Bu şekildeki atasözleri daha çok iki kısa cümleden oluşmaktadır. Soru cümlelerinin tamamı görünüşte bir soru anlamı içermekle birlikte, gerçekte tamamının soru anlamı taşıdığı söylenemez. Bazı soru cümleleri verilmek istenen bir düşüncenin anlamının pekiştirilmesini, genişletilmesini, inandırıcılığının arttırılmasını amaçlar. Bazı atasözleri soru-cevap şeklindedir. Soru-cevap cümleleri bir giriş (başlangıç) cümlesi ve bir sonuç cümlesinden oluşmaktadır. Giriş cümlesi soru edatı *mi* ile kurulabildiği gibi; kim, ne, nereye gibi soru sözcükleriyle de kurulabilir.

2.3. Atasözlerinde Kafiye / Vezin / Aliterasyon

Atasözlerinin sözlü edebiyat ürünleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunların nesilden nesile aktarılabilmesi için hatırdan kalmasının şart olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Sözlü Edebiyat Dönemindeki atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olduğu çeşitli araştırmacılar (Elçin 1986, D. Dilçin 2000, Karademir 2004) tarafından dile getirilmiş bir husustur. Atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olması, atasözlerinin hatırdan kalmasını, böylece kolay bir şekilde gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Atasözlerinin bazıları birden fazla cümleden oluşmuştur. Birden fazla cümleden oluşan bu atasözlerinden bazıları alt alta dizildiklerinde kafiye iki mısra veya dördlüğün bir araya geldiği görülmektedir. Bu mısraların ölçü olarak birbirinin aynı olması; kafiye dizilişinin benzer olması, ortak kafiye ve rediflerle örülü olması bu atasözlerinin bir şiirin parçası olduğu görünümünü vermektedir. Nazım şekline dönüştürülebilen bu atasözlerinde çeşitli kafiye şekilleri kullanılmıştır. Bu şekildeki atasözlerinde daha çok iç kafiye kullanılmıştır. İç kafiye, sözün etkisini artırıp hatırdan kalmasını kolaylaştırır. Kafiye bu atasözlerinden bazıları alt alta yazıldıklarında beyit özelliği göstermekteyken bazıları dörtlük özelliği göstermektedir: *Alçak uçan, yüce konar; yüce uçan, alçak konar.* (210), *Ağrılarda göz ağrısı, her kişinin öz ağrısı.* (131), *Akarsuya inanma, eloğluna dayanma.* (156), *Paran varsa cümle alem kulun, paran yoksa tımarhane yolun.* (2156) atasözleri iki bölüm halinde incelendiğinde iki mısra haline dönüşmekte, ölçülü ve kafiye görünmektedir. Aynı şekilde *Ayda bir gel dostuna, kalksın ayak üstüne; günde*

bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne. (437), Varsa (var mı) pulun, herkes kulun; yoksa (yok mu) pulun, dardır yolun. (2478) atasözleri de ölçülü ve kafiyeli bir şekilde dörtlük haline dönüştürülebilmektedir. Bu şekildeki atasözlerinde daha çok yarım ve tam kafiye kullanılmıştır. Boratav, alt alta dizilen atasözlerinin şiirden kopmuş olduğunu ifade etmektedir:

“Kimileri, bir şiirden kopmuş izlenimi bırakacak gibi, ölçülü, uyaklı sözlerdir: gönül düştü kediye, kedi benzer kediye gibi. Birçok atasözlerinde en eski Türk şiirinin nazım özelliklerini buluruz, iç ve baş uyaklar gibi: ıvecek kancık, gözsüz incik doğurur: yaz var kış var ıvecek ne iş var: baş olan boş olmaz, baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla vb.” (Boratav 1969: 132)

Boratav’ın ifade ettiğı gibi şiirden koptuğı izlenimi veren atasözlerinin, mısra halinde dizildiklerinde 4’lü, 7’li ve 8’li hece ölçüsüyle söylendiklerini görürüz. 7’li hece ölçüsü Türk edebiyatının ilk dönemlerinden beri kullanılan bir kalıptır. Özellikle manilerde sıkça kullanılmıştır. (C. Dilçin 2000: 43-47) 8’li hece ölçüsü de semai, varsağı ve türkülerde sıkça kullanılmıştır. Nazım haline getirilebilen atasözlerindeki 4’lü hece ölçüsünde genellikle 2+2 durağı, 7’li hece ölçüsünde 3+4 ile 4+3 durakları, 8’li hece ölçüsünde 4+4 durağı sıklıkla kullanılmıştır. Mahmut Karademir, manzum atasözlerinin toplamını 186 olarak vermekte, bunların 183 tanesinin beyit, üç tanesinin de dörtlük şeklinde olduğunu belirtmektedir. Manzum yapıdaki atasözlerinin hece sayısına göre dağılımını çoktan aza doğru yapan Karademir, bunlardan 46 tanesinin yedili, 29 tanesinin beşli, 29 tanesinin altılı, 24 tanesinin sekizli, 19 tanesinin dokuzlu, 13 tanesinin dörtlü, 8 tanesinin 11’li, 7 tanesini onlu, 4 tanesini on ikili, 2 tanesini on üçlü, ve 1 tanesinin on beşli hece kalıbında olduğunu belirtmektedir. Bizce manzum yapıdaki atasözlerinin sayısı Karademir’in belirttiğı sayıdan çok fazladır. Karademir’in üç olarak belirttiğı dörtlük şeklindeki atasözlerine Karademir’in çalışmasına almadığı birçok örnek tespit ettik. Karademir’in çalışmasına almadığı dörtlük şeklindeki atasözlerinden bazıları şunlardır: *Baba (evlat, oğul) ekmeğı zindan ekmeğı, koca (er) ekmeğı meydan ekmeğı. (473), Ana yılan, sözü yalan; kart çiçek, sözü gerçek. (300), Varsa (var mı) pulun, herkes kulun; yoksa (yok mu) pulun, dardır yolun. (2478) vb.* Şükrü Elçin’de manzum yapıdaki atasözleri için şu düşüncededir:

“Belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe, zevk ve muhakeme seviyesinde meydana gelen bu edebiyat mahsullerinin ilk örnekleri umumiyetle manzumdur. Türk düşüncesinde aynı cümle veya mısrada kelime tekrarlarından gelen tenâzur, mâna aykırılıklardan doğan tezâd ve umumî ses unsurlarını teşkil eden vezin ve kafiye, bu

manzumeleri ve geleneğini zamanımıza kadar getirmiştir. Mensur atalar sözü, nazmın parçalanmasından, onu teşkil eden unsurların düşmesinden, unutulmasından meydana gelebileceği gibi müstakil bir hüviyetle de dilde asıl şeklini almış olabilir.” (Elçin 1969 176)

Atasözlerinin manzum olması diğer Türk topluluklarının atasözlerinde de görülür. Güçlü Demirci, Irak Türkleri atasözleri için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Irak Türkleri mensur atasözlerini manzum hale getirme temayülü gösterirler. Bize göre bu temayül bütün Türk atasözlerinde görülen ortak bir özelliktir. Zira manzum olarak söylenen sözler daha tesirli ve akılda kalıcıdır. Bu itibarla, bir milletin kültürüne ait zevk, tecrübe, mantık ve muhakemenin birleştiği mahsullerin ilk örneklerinin manzum olduğu kanaatimiz esas alınacak olursa atasözlerinin, eski şiir parçalarının muhakeme gücü en kuvvetli mısralarının kalıntıları olduğu düşünülebilir.” (Demirci: 2002)

Güçlü’nün tespitinde dikkat çeken husus atasözlerinin mensurdan manzuma doğru gitmesidir. Türk atasözlerinde bu seyir, manzumdan mensura doğrudur. Bizce Irak Türklerinin atasözlerinde de manzumdan mensura doğru bir gidişten ziyade manzum atasözlerinin hala canlı olarak korunması söz konusudur. Nitekim, Güçlü’nün verdiği örneklerde atasözleri manzum metinler içerisinde geçmektedir. Ancak Irak Türklerinde manzum atasözlerine rastlanması atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olduğu tezini destekler mahiyettedir. Atasözlerinin nazım biçimde kullanımı sadece Sözlü Edebiyat Dönemi’nde değil Halk Edebiyatı’nda ve Klasik Edebiyat’ta da devam etmiştir. Klasik Edebiyat’ta özellikle Sâfî, Visâlî, Ahmet Paşa, Zâtî, Necâtî, Nâbi, Sâbit ve Râgıp Paşa gibi şairler şiirlerinde atasözlerine yer vermişlerdir. Halk Edebiyatında başta Levnî olmak üzere; Mir’atî, Mengûşî, Figânî, Bedrî, Şikârî, Lutfî, Yesârî gibi şairler, şiirlerinde atasözlerine yer vermişler veya atasözlerinden örülü şiirler yazmışlardır. (D. Dilçin 2000: XXX) E. Kemal Eyuboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Deyimler*³ adlı eserinde 713 şairin şiirlerinde kullandıkları atasözlerini örnekleriyle birlikte vermiştir. Dehri Dilçin de *Edebiyatımızda Atasözleri*⁴ adlı eserinde atasözlerinin sanatsal yönüne değinerek Klasik Edebiyat ve Halk Edebiyatı şairlerinin atasözü kullandıkları şiirlerini bir araya getirmiştir.

³ E. Kemal Eyuboğlu (1973), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.

⁴ Dehri Dilçin (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

Sinan Gönen, *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*⁵ adlı doktora tezinde manzum atasözlerinin mısra yapısını, kafiye şemasını, kafiye yapısını, durak yapısını, cümle çeşitlerini, kesik manzum atasözlerini, zincirleme yapıya sahip atasözlerini, doldurma mısralı atasözlerini, manzum atasözlerinin varyantlarında öge düşmesini, manzum atasözlerinde mısralar arasındaki ilişkiyi, manzum atasözlerinin kelime dünyasını, manzum atasözlerindeki ikilemeler ve taklidi sesleri ve manzum atasözlerinin muhteva yapısını, manzum atasözlerinde mitolojiyi, manzum atasözlerindeki karşıt anlam ve çelişkiyi, Batı Türklerinin manzum atasözlerinin ortaklıklarını, manzum atasözlerindeki edebi yapıları, manzum atasözlerindeki çeşitli unsurları detaylı olarak incelemiştir. (Gönen 2006) Gönen çalışmasının sonuç bölümünde atasözlerinin manzum ve mensur olarak ikiye ayrılabilceğini, manzum yapıdaki atasözlerinin genellikle beyit şeklinde oluşmakla birlikte üç, dört, beş, altı mısradan oluşan atasözlerinin olduğu, atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olduğu bu özellikleriyle atasözlerinin kalıplaşmasının kolaylaştığını ve zihinlerde daha kolay yer tuttuğunu belirtmektedir.

Atasözlerinde, kafiye ve vezin dışında ahengi sağlayan diğer bir unsur da aliterasyondur. Aliterasyon, “*Şiirde veya nesirde aynı harf veya hecelerin bir ahenk oluşturacak şekilde tekrar edilmesi*” (Pala 1999: 27) dir. Atasözlerinde aliterasyon çok belirgin şekilde görülmektedir. *Bahşiş atın dişine bakılmaz.* (490) atasözünde ş sesi, *Çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider* (762) atasözünde ç sesi, *Mart martladı, tavuk yumurtladı* (1990) atasözünde m, r, t sesleriyle aliterasyon sağlanmıştır. Bazı atasözlerinde aliterasyon, kelime tekrarlarıyla sağlanmıştır: *Kürkçünün kürkü olmaz, borkçünün borkü* (1958) atasözünde *kürk* ve *börk* kelimeleri tekrarlanarak k, r sesleriyle; *Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, üçüncüde ele geçersin çekirge* (658) atasözünde, *sıçrarsın* ve *çekirge* kelimeleri tekrarlanarak r, ç, sesleriyle aliterasyon sağlanmıştır. Aliterasyon ile atasözlerine akıcı bir söyleniş kazandırılmış, böylece atasözlerinin unutulmadan hafızalarda yer etmesi sağlanmıştır. Atasözlerinde aliterasyonun sık görülmesinde yukarıda da ifade edildiği gibi kelime tekrarlarının büyük etkisi vardır. Aliterasyona örnek olarak verilebilecek atasözleri alfabetik sırayla verilmiş ve aliterasyon oluşturan sesler

⁵ Sinan Gönen (2006), *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

koyu harflerle belirtilmiştir.

b

Aba vakti **yaba**, **yaba** vakti **aba**. (2)

Bir **baba** dokuz oğlu (evladı) **bes**ler, dokuz oğul (evlat) **bir babayı bes**lemez. (614)

ç

Çağrılmayan yere **çörekçi** ile **börekçi** gider. (762)

Çık **çık** eden nal**çadır**, iş bitiren ak**çedir**. (779)

Çingene **çingeneye çatmadıkça** kasnak boynuna **geçmez**. (792)

d

Abdala, “Kar yağıyor.” **demoşler**, “Titremeye (**durmuşum**).” **demoş**. (3)

Cömert **der**ler, mal**dan eder**ler; yiğit **der**ler, candan **eder**ler. (757)

Dadandırma kara gelin, **dadanırsa** yine gelir. (836)

Dağ adamı, hasta **eder** sağ **adamı**. (837)

Dört atanın **dördü de** hak. (1006)

Gece yağar, gündüz açar, yıl **düzgünlüğü**; erkek söyler, kadın susar, ev **düzgünlüğü**. (1234)

Her **delinin** başına bayrak **dikilse bedestende** bez kalmaz. (1404)

Sen **dede** ben **dede**, bu atı kim tımar **ede**? (2241)

Herkesin **delisi evinde**, **derdi karnında**. (1431)

g

Görmemiş **görmüş**, gülmeden (**güle güle**) ölmüş. (1293)

Gölgeyi hoş gören tekneyi boş **görür**. (1274)

k

Akara **kokara bakma**, çuvala girene **bak**. (153)

Ak curun (çeşme) **akmazsa kara** curun **kol** gibi. (157)

Akılları pazara **çıkarmışlar**, herkes yine **kendi aklını** almış (beğenmiş). (167)

Ak koyunun **kara kuzusu** da olur. (187)

Baş yarılır **börk** içinde, kol kırılır **kürk** (yen) içinde. (546)

Borçtan **korkan** **kapısını büyük** açmaz (**küçük** açar). (683-b)

Bugünkü tavuk yarınki **kazdan** iyidir. (709)

Dişi **köpek** **kuyruğunu** sallamayınca, erkek **köpek** ardına düşmez. (966)

- Düğün olur **iki** kişiye, **kaygısı** düşer **deli komşuya**. (1017)
- Ekincinin karnını** yarmışlar; **kırk** bu yılcık, **kırk** bildiricik çıkmış. (1060)
- Ekmegi ekmekçiye** ver, bir **ekmek** de üste ver. (1062)
- Ekmekten kaşık** olur ama her yoğurdun **hakkına** değil. (1065)
- Erkek** koyun **kasap dükkanına** yakışır. (1134)
- Erken kalktım** işime, **şeker kattım** aşıma. (1137)
- Eşeğin **kuyruğunu kalabalıkta kesme**; **kimi** uzun der, **kimi kısa**. (1162)
- Eşek**, **kulağı kesilmekle küheylan** olmaz. (1176)
- Felek**, **kimine kavun yedirir kimine kelek**. (1214)
- Göçtük** yurdun **kadri konduk** yurttan bilinir. (1266)
- Herkes aklını pazara çıkarmış** (mezada vermiş), yine **kendi aklını almış** (begenmiş). (1420)
- İki koç kafası** bir **kazanda kaynamaz**. (1519)
- İyiliğe iyilik her **kişinin kârı**, kötülüğe iyilik er **kişinin kârı**. (1618)
- Kaybolan** (zayi olan) **koyunun kuyruğu büyük** olur. (1725)
- Kaz kazla**, **daz dazla**, **kel tavuk kel** (topal) horozla. (1739)
- Keçinin sumağa** (meşeye) ettiğini **sumak keçiye** edecek. (1748)
- Keçiye can kaygısı**, **kasaba yağ kaygısı**. (1750)
- Kış kışlığını**, **kuş kuşluğunu** gösterir (yapar). (1806)
- Kızı kızken görme**, **gelirken gör**; **gelirken görme**, **beşik** ardında gör. (1810)
- Koç koyundan seçkel** gerek. (1842)
- Komşu kızı almak**, **kalaylı kaptan** (tastan) su içmek gibidir. (1849)
- Komşunu iki inekli** (öküzlü) iste **ki kendin bir inekli** (öküzlü) olasın. (1852)
- Kör Allah'a nasıl bakarsa** Allah da **köre öyle bakar**. (1885)
- Kürkçünün kürkü** olmaz, **börkçünün borkü**. (1958)
- Kürkü orak** vaktinde, **orağı kürk** vaktinde. (1960)
- Köseyle alay edenin top sakalı** **kara** gerek. (1899)
- Kötülük** her **kişinin kârı**, iyilik er **kişinin kârı**. (1903)
- Kötürümden aksak**, hiç yoktan **torlak** yeğdir. (1904)
- Kulaktan burun yakın**, **kardeşten karın yakın**. (1912)
- Kul kullanan**, bir gözünü **kör**, bir **kulağını** sağır etmeli. (1916)
- Kurtla ortak** olan **tilkinin hissesi** ya **tırnaktır**, ya **bağırsak**. (1933)

Nerde çokluk, orda bokluk. (2049)

Sakla beni varken, bulunayım sana yokken. (2213)

I

Açılan solar, ağlayan güler. (44)

Ağlama ölü için, ağla deli (diri) için. (126)

Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar. (128)

Akıllı olsa her sakallı kişi, sakallılara danışırlardı her işi. (172)

Alacağım olsun da alakargada olsun. (202-a)

Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla. (279)

Bitli (kurtlu, çürük) baklanın kör alıcısı olur. (667)

Bülbülü altın kafese koymuşlar, “Ah vatanım.” demiş. (724)

Bülbülün çektiği dili belası (dır). (725)

Çalma elin kapısını, çalarlar kapını. (764)

Devlet oğul, mal tahlıl, mülk değirmen. (946)

Eşeğini sağlam bağla, sonra Allah'a ısmarla. (1161)

Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp. (1208)

Hayırlı evlat neylesin malı, hayırsız evlat neylesin malı. (1383)

Her sakaldan bir tel çekseler, köseye sakal olur. (1450)

Kör ölür, badem gözlü olur; kel ölür, sırma saçlı olur. (1895)

Leyleğin ömrü (günü) lalkaka ile geçer. (1969)

Ölüsü olan bir gün ağlar; delisi olan her gün ağlar. (2132)

m

Allah balmumu yakana balmumu, yağmumu yakana yağmumu verir. (230)

Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir. (232)

Amcam, (emmim) dayım herkesten (hepinden) aldım payım. (278)

Anam babam kesem, elimi soksam yesem. (292)

Emmim, dayım hepsinden aldım payım. (1117)

Emmim, dayım kesem; elimi soksam yesem. (1118)

Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş çükünü koparmış. (1294)

Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz. (1422)

Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli. (2047)

Sıtma, “Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.” demiş. (2271)

Tüy (yüz) güzelliği **hamamdan** eve, huy (ad, öz) güzelliği **Urum'dan Şam'a**.
(2438)

Vardı bağım **malım**, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım **balım**, gelmiyor
kardeşlerim. (2470)

n

Ağızdan **burun** yakın, kardeşten **karın**. (123)

Anadan gören **inci** dizer; babadan gören **sofra** yazar. (280)

Anan güzel idi, hani yeri; baban **zengin** idi, hani evi. (294)

Ananın bastığı yavru (civciv) **incinmez** (ölmez). (296)

Bir (sağ) elinin verdiği **öbür** (sol) elin görmesin (duymasın). (625)

Cahilin dostluğundan, alimin düşmanlığı **yeğdir**. (730)

Çağrılan (çağrıldığı) yere **erine**, çağrılmayan (çağrılmadığı) yere
görünme. (760)

Çift edersen bağlanırsın, bağ edersen **eğlenirsin**. (787)

Çingene çadırında musandıra **ne** arar? (791)

Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir. (839)

Demir **nemden**, insan gamdan **çürür**. (888)

Doğan anası olma, doğuran anası ol. (968)

El için **yanma nare** (ateş), yak çubuğunu **safanı** (keyfini) ara. (1090)

Hısım hısımın ne öldüğünü ister, **ne onduğunu**. (1471)

İnanma dostuna, saman doldurur postuna. (1529)

İyi insan sözünün üstüne gelir. (1616)

Kadın var, arpa **ununu** aş eder; kadın var, buğday **ununu** keş eder. (1644)

Malı **ongun olanın** adı **angın** olur. (1981)

Oğlan atadan (babadan) **öğrenir**, sofraya açmayı; kız anadan **öğrenir**, biçki
biçmeyi. (2061)

Oğlan doğuran **övünsün**, kız doğuran **dövünsün**. (2063)

Tarlanın (malın) iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın. (2365)

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı. (2366)

Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun. (2464)

p

Küpe küp deyince küp adama **düp** der. (1956)

r

Acındırır~~ı~~rsan arsız olur; acıktırır~~ı~~rsan hırsız olur. (22)

Ağrılarda göz ağrısı, her kişinin öz ağrısı. (131)

Allah isterse bir kulun işini, mermere geçirir dişini; istemezse işini, muhallebi yerken kırar dişini. (241)

Çingene ciğer pişirir, yemeden karnın (ı) şişirir. (790)

Gel denilen yere gitmeye ar eyleme; gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme. (1239)

İt ulur, birbirini bulur. (1609)

İt ürür, kervan yürür. (1610)

Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder. (1642)

Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar. (1745)

Mirasa “Nereye gidiyorsun?” demişler; “Esip savurmaya.” demiş. (2016)

Rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür. (2179)

Sağırlar birbirini ağırlar. (2206)

Yüz verme, arsız olur; az verme, hırsız olur. (2633)

s

Elmas çamura düşse yine elmas. (1099)

İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar. (1563)

Sarı altının olacağına sarı samanın olsun. (2223)

Sarığı sarar sarar; ulamı yetiştigi yere sokarsın. (2224)

Sirkisini, sarmısağını sayan paçayı yiyemez. (2274)

ş

Boşboğazı cehenneme atmışlar, “Odun yaş (az).” diye bağır~~ı~~mış. (694)

Danışan dağı aşmış, danışmayan (ın) yolu şaşmış. (853)

Düşüne düşünce görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi. (1045)

Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş. (1671)

Eşeğe rakı içirmişler; çulunu bahşiş vermiş. (1155)

t

Cahile söz (laf) anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur). (729)

Değirmi yurt tutmaya, değirmi göt ister. (867)

Etin çiği et getirir, ekmeğin çiği dert getirir. (1182)

Tavşanı tazı tutar, çalımı avcı satar. (2387)

Terazi var, tartı var; her bir şeyin vakti var. (2405)

v

Evlinin (ev sahibinin) bir evi var, evsizin (kiracının) bin evi var. (1204)

Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi var. (1205)

Var evi, kerem evi; yok evi, verem (elem) evi. (2473)

y

Aca dokuz yorgan örtmüşler, yine uyuyamamış. (9)

Ayıpsız yar arayan (dost isteyen), yarsız (dostsuz) kalır. (443)

Buğday ile koyun, geri yanı oyun. (715)

Dünya bir yağlı kuyruktur; yiyebilene aşk olsun. (1022)

Elmayı soy da ye, armudu say da ye. (1102)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan. (1403)

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır. (1458)

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden). (1790)

Kimine hay hay, kimine vay vay. (1816)

Malın iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın. (1980)

z

Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla. (552)

Ağanın gözü, öküzü (ineği) semiz eder. (108)

2.4. Atasözlerinde Kalıplaşma

Atasözleri kalıplaşmış dil birimleridir. Bu nedenle atasözlerindeki sözcükler değiştirilip yerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konamaz, atasözlerinin söz dizimi bozulamaz. *Acıklı başta akıl olmaz* atasözü yerine *Acıklı başta kafa olmaz* denemez. *Aç yanından kaç* atasözü *Aç yanından uzaklaş* olarak söylenemez. *Al gömlek gizlenmez* atasözü *Kırmızı gömlek gizlenmez* şeklinde ifade edilemez. Atasözlerindeki söz dizimini bozmaya kalktığımızda, anlamca birbirine kenetlenmiş olan bir yapıyı bozmuş oluruz ki bu durumda atasözü anlam zenginliğini yitirir. Aksoy, atasözlerinin kalıplaşmış yapılar olduğunu ve atasözlerinin söz diziminin değiştirilemeyeceğini şu şekilde ifade eder:

“Atasözleri kalıplaşmış klişe durumuna gelmiş sözlerdir. Her atasözü belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler

değiştirilip yerlerine-aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konamayacağı gibi söz diziminin biçimi de bozulamaz. Böyle değişmeler yapılırsa da ortaya çıkan söz, -anlam değişmesi dahi- atalarsözü diye anılamaz.” (Aksoy 1993: 16)

Atasözlerinin söz diziminin değiştirilemeyeceğini ifade eden Hamza Zülfikar, atasözlerinin kalıplaşmış şekillerinin bozulamamasına neden olarak, ortaya çıkan yeni şeklin, atasözlerinin ilk ortaya çıktıkları dönemdeki kalıba (vezine) uymamasına bağlamaktadır:

“Atasözlerinde kullanılan kelimelerin birini çıkarıp yerine başka bir sinonimini yerleştirmek âdeta imkânsızdır. Çünkü değiştirilen sözün yerine konmak istenen kelime o atasözünün ifade tarzına uymaz. Buna sebep olan da atasözlerinin belirli bir kalıpta, yani vezinde olmasıdır. Bu vezin de daha çok Türk Edebiyatının en kadim ölçüsü olan hece şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “ (Zülfikar 1988: 322)

Vecihe Hatipoğlu, atasözlerinin kalıplaşması hakkında diğer araştırmacılardan farklı olarak şu düşüncelere yer vermektedir:

“Atasözleri ve deyimlerin bir iki kelimesi veya eki değişebilir, öteki kelimeler birbirine kenetlenmiş gibi kalıplaşmıştır, değiştirilemez. Deyimlerde de kalıplaşma önemli olduğu halde, atasözlerinden daha çok, kelimenin değişme imkânı belirir. Çünkü aslında deyimlerin, bazı kelimelerin çeşitli çekimlere girmesi özelliği vardır.” (Hatipoğlu 1964: 470)

Hatipoğlu, yukarıdaki cümlelerin devamında konu ile ilgili şu örnekleri vermektedir. “*Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır atasözünde ancak hayırlıdır sözü (iyidir) sözü ile değiştirilebilir. Gelen gidene rahmet okutur atasözü Gelen gideni aratır* şekline dönebilir.” Hatipoğlu’nun “*Atasözleri ve deyimlerin bir iki kelimesi veya eki değişebilir, öteki kelimeler birbirine kenetlenmiş gibi kalıplaşmıştır, değiştirilemez.*” şeklinde belirttiği husus, genellikle farklı söylenişlere sahip atasözlerinden kaynaklanmaktadır.

Aydın Oy, atasözlerindeki kelime değişimlerini dil gelişimine, görgüye, din ve töreye, giyim ve kuşama, uygarlığa ve ağız değişikliklerine bağlı olanlar olmak üzere altı başlıkta toplamıştır. (1972: 104-106) Saim Sakaoğlu, Aydın Oy’un yaptığı bu sınıflandırmayı sadeleştirerek;

1. İlk örneklerden günümüze kadar görülen değişiklikler.
2. Türk şiveleri arasında görülen değişiklikler.
3. Anadolu ağızlarında görülen değişiklikler. (Sakaoğlu 1984: 131)

olmak üzere üç başlıkta toplamıştır. Sakaoğlu, bu üç başlığa çeşitli örnekler verdikten sonra atasözlerinde bulunan yabancı asıllı kelimelerin sadeleştirmeye tabi tutulup

tutulamayacağını tartışmaktadır. Sakaoğlu, doğal sürecinde olmayan bir sadeleştirmeyi kasıtlı ve tehlikeli bir tutum olarak ele alıp karşı çıkılması gereken bir durum olarak değerlendirmektedir:

“Dil ırkçılığından başka bir şey olmayan bu bozgunculuk kültürümüzün temellerini sarsacak genişliğe ulaştığı zaman zevksiz, manasız ve söylenmesi hoş karşılanmayan atasözleri ve deyimlerden başka bir neticeye ulaşılmayacaktır. Bu sözlerdeki çeşitli edebi sanat örnekleri kaybolacağı gibi yapılarında görülen çeşitli hususiyetler de ortadan kalkıp gidecektir. (...) Atasözlerimiz ve deyimlerimizdeki yabancı kelimeleri dili sadeleştirir gibi atamayız, ancak sabırla bunların yenileşmesini beklemeliyiz. Aksi takdirde emanete ihanet etmiş oluruz.” (Sakaoğlu 1984: 137)

Sakaoğlu, ayrıca atasözlerindeki kelime değişikliklerinde şu kurallara uyulması gerektiğini belirtir:

1. Değiştirilecek kelime az bilinen bir kelime olmalıdır.
2. Yeni kelime eski kelimenin yerini,
 - a. Mana bakımından,
 - b. Hece sayısı, varsa kafiye açısından tutabilmelidir.
3. Değiştirilecek kelimenin bir sanat meydana getirmesi halinde, yeni kelime de bu husus mutlaka aranmalıdır. (Sakaoğlu 1984: 139-140)

Bazı atasözleri benzer söyleniş özelliklerine sahip olabilmektedir. Bu benzer söyleniş, atasözlerinin bölgeden bölgeye aktarılırken değişmesiyle oluşabileceği gibi her toplumun atasözünü kendi kültürüne uyarlamasıyla da yakından ilgilidir. Farklı söylenişe sahip atasözleri söz dizimsel olarak birbirlerine benzemektedir. Örneğin; *Adam (insan) eti (yükü) ağırdır* atasözü farklı bölgelerde *İnsan (adam) eti (yükü) ağırdır* şeklinde de söylenmekte veya *Artık mal, göz çıkarmaz* atasözü farklı bölgelerde *Fazla (artık) mal, göz çıkarmaz* şeklinde kullanılmaktadır. Aksoy, bu çeşit atasözlerinin donmuş olma kuralına aykırı olamayacağını şu şekilde belirtmektedir:

“Atasözlerinin donmuş birer kalıp olduğunu söylemiştik. Kimi atasözlerinin birkaç kalıbı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu kalıplardan her biri ayrı ayrı atalarsözü olarak tanındığından değişiklikler “donmuş olma” kuralına aykırı sayılamaz.” (Aksoy 1993: 19)

Aksoy’un da belirttiği gibi birkaç biçimi bulunan atasözlerinin her birini farklı atasözleri olarak kabul etmek gerekir. Bu durumdaki atasözleri, donmuş olma kuralına aykırı değildir. Aksoy’un sözlüğünde geçen benzer söyleniş özelliklerine sahip atasözlerinden bazıları şunlardır:

Adam, adamın şeytanı. (72)

İnsan, insanın (adam adamın) şeytanıdır. (1552)

Adama dayanma ölür, ağaca dayanma kurur. (74)

Ağaca dayanma kurur (çürür), adama (insana) dayanma ölür. (94)

Arda kalan, derde kalır. (312)

Sona kalan donakalır. (2284)

Arık at yol almaz, arık (aç) it av almaz. (322)

Aç (arık) at yol almaz, aç (arık) it av almaz. (31)

“Ayrıman (yoğurdum) ekşidir.” diyen olmaz. (449)

Kimse ayrıman (yoğurdum) ekşi demez. (1819)

Balık kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır? (512)

Et (balık) kokarsa tuzlanır; ya tuz kokarsa ne yapılır? (1184)

Barutla ateş bir yerde durmaz (olmaz). (523)

Ateşle barut (barutla ateş) bir yerde durmaz (olmaz). (392)

Başa gelmez iş olmaz, ayağa değmez taş olmaz. (529)

Ayağa değmedik taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz. (431)

Başa yazılan gelir. (532)

Alna yazılan (alında yazılı olan) başa gelir. (262-b)

Benden sana bir öğüt: “Ununu elinde öğüt.” (559)

Sana vereyim bir öğüt: Ununu elinle öğüt. (2220)

Beni sokmayan yılan bin yaşasın. (560)

Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın. (522)

Bey mi yaman el mi yaman? (585)

El mi yaman, bey mi yaman? (el yaman). (1103)

Borç ödemekle, yol yürümekle tükenir. (682)

Borç vermekle, yol yürümekle tükenir. (686)

Bostancıya tere satılmaz. (690)

Tereciye (bostancıya) tere (tarhuncuya tarhun) satılmaz. (2406)

Boş lakırdı karın doyurmaz. (700)

Kuru laf (boş lakırdı) karın doyurmaz. (1937)

Bükemediğin (ısıramadığın) eli öp, başına koy. (723)

Isıramadığın (bükemediğin) eli öp, başına koy. (1490)

Cahilin sofusu şeytanın maskarası. (731)

Kadının (cahilin) sofusu, şeytanın maskarası. (1640)

Canı acıyan eşek atı geçer. (744)

Canı yanan eşek, attan yürük olur. (747)

Çam sakızı, çoban armağanı. (766)

Çoban armağanı çam sakızı. (798)

Çay geçerken at değiştirilmez. (773)

Irmaktan (çaydan, dereden) geçerken at değiştirilmez. (1487)

Çık çık eden nalçadır, iş bitiren akçedir. (779)

Şık şık (çık çık) eden nalçadır, iş bitiren akçadır. (2347)

Çıkmadık candan umut kesilmez. (781)

Çıkmadık canda umut var (dır). (780)

Çocuğa iş, ardına sen düş. (802)

Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider. (803)

Çocuğu işe sal, ardınca sen var. (804)

Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider. (803)

Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz. (821)

Çok söz (laf) yalansız, çok para (mal) haramsız olmaz. (824)

Çöreğin büyüğü, hamurun (unu) çoğundan olur. (830)

Ekmeğin (çöreğin) büyüğü, hamurun (unun) çoğundan olur. (1063)

Çürük (bitli, kurtlu) baklanın kör alıcısı olur. (834)

Bitli (kurtlu, çürük) baklanın kör alıcısı olur. (667)

2.5. Atasözlerinin Kullanımdan Kalkması

Atasözlerinin bir kısmı çeşitli nedenlerden dolayı günümüzde kullanılmamaktadırlar. Eski Türkçe Dönemindeki atasözleri içerisinde günümüzde aynı söylenişle kullanılan atasözü yoktur. Yine Karahanlı Dönemi eserleri olan Kutadgu Bilig, Divânü Lügati't-Türk, Atabetü'l-Hakayık ile diğer Orta Türkçe Dönemi eserlerinde geçen atasözlerinin çoğu günümüzde farklı anlam ve söyleniş özellikleri göstermektedir. Bazı atasözleri ise ortaya çıktığı şartlar içerisinde zengin bir anlam özelliği gösterir. Bu atasözleri günümüz toplum hayatı için geçerli anlamlar içerirlerse de ortaya çıktıkları dönemler kadar etkili olamazlar. *Köylü birbirine düşmezse Osmanlı mıkla yiyemez* (1908) *Osmanlının ayağı üzengide gerek* (2091) *Osmanlının ekmeği dizi üstündedir* (2092) *Osmanlı, tavşanı araba ile avlar* (2093) *Ahali isterse padişahı tahttan indirir* (144-a) *At yiğidin yoldaşıdır* (419) *At yedi günde, it yediği günde (belli olur, semirir)* (418) *Devletli gözü perdeli olur* (941) vb. atasözlerinin günümüzde kullanım alanı daralmıştır. Bu atasözlerinin kullanım alanının daralmasında mevcut siyasi yapının ortadan kalkması önemli bir rol oynamıştır. Atasözlerinin kullanımdan kalkması, kullanım alanının daralması şüphesiz sadece siyasi otoriteyle ilgili değildir. Dil, din,

coğrafi saha ve kültür değişimi ile bilim ve teknolojiadaki değişim ve gelişmeler atasözlerinin kullanımdan kalkmasına yol açmakta veya atasözlerindeki kelimelerin yerine yeni kalıp sözcüklerin kullanılmasına neden olmaktadır. Hatipoğlu, atasözlerindeki bu tür kelime değişimlerine şu örnekleri verir:

“Atasözleri atalardan kaldığı için zaman ve koşullara göre eskimektedir. Bazı atasözlerinde bu eskime, yeni sözler kullanılmasıyla önlenabilir:

Eski atasözü: Od düştüğü yeri yandırır.

Yeni atasözü: Ateş düştüğü yeri yakar.

Eski atasözü: Son pişmanlık akçe etmez.

Yeni atasözü: Son pişmanlık fayda vermez.” (Hatipoğlu 1963: 238)

Hatipoğlu’nun verdiği örneklerden *Od düştüğü yeri yandırır* atasözündeki *od* kelimesi kültür değişimi sonucu yerini *ateş* kelimesine *Son pişmanlık akçe etmez* atasözündeki *akçe* kelimesi siyasi ve ekonomik değişimin sonucu olarak yerini *fayda* kelimesine bırakmıştır. Bazı atasözleri ise zaman içerisinde belirgin söyleniş değişikliklerine uğramaktadırlar. Örneğin 15. yy. da kaleme alınan Kitâb-ı Atalar’da geçen *Kol sinsa yin içinde, baş yarılrsa börk içinde* atasözü, 1612’de yazılan Megiser’in gramerinde *Baş yarılrsa üsküf içinde, kol kesilse yen içinde*, Tanzimat Dönemi kitaplarında da *Kol kırılır yen içinde, baş yarılır fes içinde* diye geçmektedir. (Oy 1972: 106) Bazı atasözlerinin de coğrafi değişimlere bağlı olarak kullanım alanları daralmaktadır. *Satılık ziftin olsun, Selanik’ten kel gelir* (2229), *Aşığa Bağdat uzak (ırak) değil (gelmez)* (358), *Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz* (283), *Yanlıs hesap Bağdat’tan döner* (2519) vb. atasözleri, Selanik ve Bağdat gibi vilayetler Osmanlı Devletinin egemenliğinde olduğu dönemlerde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu vilayetlerin Osmanlı Devletinin egemenliğinden çıkmasıyla bu atasözlerinin kullanım alanları daralmaya başlamıştır. Yine kültür ve inanışlarının değişmesi sonucu atasözlerinde ifade edilen erdemler yerini yeni değer yargılarına bırakmaktadır. Örneğin; eskiden zalime boyun eğilmemesi gerektiği *Geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni* atasözüyle ifade edilirken günümüzde bu atasözü yerini *Köprüden geçinceye dek ayıya dayı derler* atasözüne, *Toğrı söyleyene ölüm yokdur* atasözü bugün yerini *Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar* atasözüne bırakmıştır.

2.6. Konuları Bakımından Atasözleri

Atasözleri, kesin hükümler içeren halka mal olmuş, yol gösterici nitelikte,

hikmetli sözlerdir. Atasözlerinde işlenen konular, sosyal hayatta sürekli karşılaşılabileceğimiz konulardır. Bir toplumun atasözlerini incelediğimizde, o toplumun hayata bakışı, inançları, giyimleri, örf, âdet ve gelenekleri, toplum kuralları, yemek kültürü vb. hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Türk atasözlerinde işlenen konular ve bu konulara örnek atasözlerinden bazıları şunlardır: *İbadet de gizli, kabahat de* (1498), *İslam'ın şartı beş, altıncısı insaf demişler* (1564), atasözleri din ile, *Her işin başı sağlık* (1416) atasözü sağlıkla, *Ölümden öte (ye) köy yoktur* (2120) atasözü ölümle, *Çobansız koyunu kurt kapar* (801) atasözü hayvancılıkla, *Buğdayı (arpayı) taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden* (714) *Karakışta karlar, martta yağmaz, nisan durmazsa değme çiftçinin keyfine* (1666) atasözleri tarımla, *Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda* (1987) *Mart kuruluk, nisan yağmurluk* (1989) atasözleri iklimle, *Ak akçe, kara gün içindir* (150) atasözü tasarrufla, *Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğini* (193) atasözü akrabalıkla, *Ayda bir gel dostuna, kalksın ayak üstüne; günde bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne* (437) dostlukla, *Aynan yoksa komşuna bak* (447) atasözü komşulukla, *Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna* (1252) atasözü evlilikle ilgilidir. Atasözleri toplumsal olayları, doğa olaylarını -uzun bir gözlem ve deneme sonucu- anlamamızı sağlarlar. Ahlak, iyilik ve erdem dersi verirler. Toplumdaki yanlış inanç ve yaşantıyı eleştirirler. Bu yönleriyle atasözleri topluma ayna tutar. Bazı atasözleri ise ilk okunduklarında olumsuz bir anlam içeriyormuş izlenimi verir: *Gavurun tembeli keşiş, Müslüman'ın tembeli derviş olur* (1231) *Akara kokara bakma, çuvala girene bak* (153) *Sev seni seveni, hak ile yeksan ise; sevme seni sevmeyeni, Mısır'a sultan ise* (2260) *Açın imanı olmaz* (46) gibi. Feridun Fazıl Tülbentçi⁶ olumsuz yargılı görünen bu atasözleri için şu değerlendirmede bulunur:

“Atasözleri arasında iyileri olduğu gibi fenaları da vardır. Birbirine tamamen karşıt olanlar bulunmaktadır. Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar, Yağmur yağarken küpünü doldurur, Ben öldükten sonra taş üstünde taş kalmasın, Altun anahtar kale kapılarını açar, El öpmekle ağız aşınmaz, Paralı adamdan dağlar korkar vb. gibi bencilliği yalancılığı kayıtsızlığı rüşveti, vefasızlığı mübah gösteren bunlara benzer atasözleri yerinde söylenirse bir ibret dersi çıkarmak mümkündür. İyi insanlar gibi fena insanlar da vardır. Öyleyse atasözlerinin de fenası olacaktır.” (Tülbentçi 1988: 37)

Pertev Naili Boratav da konu ile ilgili şu tespitte bulunur:

“Atasözleri arasında çelişkili yargıları bildirmiş olanların bulunması, onların

⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi, age.

söyleyenlerin her zaman belli bir konu üzerinde olmadıklarını gösterir. Atasözleri oluştukları çevrelerin ve çağların düşünüş ve davranışlarını dile getirmişlerdir. Ahlak krallarından birinin donmuş, değişmez yasalar olmadığı bir gerçektir.” (Boratav 1969: 135)

Stanisława Plaskowicka-Rymkiewicz, ilk bakışta olumsuz gibi görünen bu gibi atasözlerini olumsuzluk nedenleriyle sıraladıktan sonra konu ile ilgili şunları söylemektedir:

“Atasözünde anlam soyut değildir. Bu anlam, atasözünü söyleyenin düşüncesine, niyetine de bağlıdır. Özünde ahlaka karşıt görülen atasözü, söylendiği koşul ve duruma; söyleyenin ahlak düzenine, niyetine göre, etik ve moral bir öz elde eder. Burada atasözünü kullanan insanın o andaki psikolojik durumu, davranışı, tepkisi, sesi, tonu, hareketleri rol oynar. Her atasözünün çeşitli anlamları vardır. Bu anlamlar, atasözü ile dile gelen, söyleyenin iç tutumuna; bulunduğu dış koşullara göre değişir.” (Rymkiewicz 1968: 223)

Stanisława Plaskowicka-Rymkiewicz, her ne kadar yukarıda belirttiğimiz açıklamasında olumsuz yargılı atasözlerinin anlamlarının iç tutuma, dış çevreye, ahlaki ilkelere vb. bağlı olarak değiştiğini belirtse de sıraladığı örneklerin büyük bölümü gerçekte olumsuz bir anlam içermemektedir. Ahat Üstüner, Rymkiewicz’in tutumunu kasıtlı yanlış değerlendirmelere, Türk kültürü ve Türk dilinin özelliklerini bilmemeye ve benzer başka yaklaşımlarda olumsuz yargılı diye değerlendirilebilecek atasözlerinin oluşumunu sağlamak istemesine bağladıktan sonra olumsuz yargılı olarak görülen veya bu şekilde değerlendirilen atasözlerinin oluşum nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır:

“1. Aynı toplum içinde bulunan bireylerin farklılık arz eden ve olumsuz da çok görülen davranış şekillerinin ve toplumdaki çeşitli olayların atasözü ile ifade edilmesi. 2. Dar bir çevre içinde kullanılan, o çevreye has bir düşünceyi, özel bir durumu dile getiren olumsuz yargılı atasözleri. 3. Zamanla değişmiş ve aslı bilinmeyen atasözlerinin, belli bir grup tarafından olumsuz bir davranış veya düşünceyi haklı göstermek için kullanılmasıyla ortaya çıkanlar. 4. Gerçekte atasözü olmayan bir sözün kasıtlı olarak atasözü diye yanlış bir düşünceyi doğrulamak için kullanılması. 5. Kültürel bozulmalara, art niyetli dayatmalara, zorlamalara bağlı olarak belli devrelerde ortaya çıkan, zamanla milletin ayıkladığı, olumsuz yargı taşıyan birtakım sözler.” (Üstüner 2002: 41-42)

Gerçekte bu atasözleri anlamsız durumlar içermekten ziyade karşılaşılan sosyal olay ve söylendiği an için geçerli bir durum oluşturmaktadır. Rymkiewicz’in de belirttiği gibi bu atasözleri olumsuz görünmekle birlikte bize olumsuz değer yargılarıyla mücadele etmemiz gerektiğini söyler.

Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü incelendiğinde atasözlerinin genel olarak şu konularla ilgili olduğu görülmektedir:

- a. Sosyal olayların nasıl oluştuklarını ifade eden atasözleri
- b. Doğa olaylarının nasıl oluştuğunu ifade eden atasözleri
- c. Toplumun inançlarını yansıtan atasözleri
- ç. Ahlak dersi veren atasözleri
- d. Gerçekleri, felsefî düşünceleri, erdemleri ifade eden atasözleri
- e. Sosyal yaşamın ürünü olan örf, adet ve gelenekleri yansıtan atasözleri

Atasözleri genel olarak yukarıda sıralanan konuları içermekle birlikte atasözlerini çeşitli alt başlıklar (Atasözlerinde Çocuk, Atasözlerinde Giyim-Kuşam, Atasözlerinde Meslekler, Atasözlerinde Hayvanlar, Atasözlerinde İklim, vb.) altında incelenmiştir.

2.7. Lehçe ve Ağızlarda Atasözleri

Atasözleri yöreden yöreye, bölgeden bölgeye değişiklik gösterebildiği gibi benzer özellikler de gösterebilmektedir. Türkçenin lehçelerinde görülen atasözlerinin genellikle benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Atasözlerinde görülen bu benzerlikte iklimin, bitki örtüsünün, karakterin, insan psikolojisinin ve toplumsal olayların büyük etkisi vardır. Hasan Ülker, Türk Dünyasındaki atasözlerini aynı kökten beslenen bir ağacın bütün dallarında aynı meyvenin yetişmesine benzetmektedir:

“Bir ağacın bir veya birkaç dalının kabul edebileceği diğer bazı meyvelerin asılanması gerçeğinde olduğu gibi, atalarımız da yadırgamayacakları kültürlerden tesirler almış, ancak onları milli benliklerin içinde eritmesini bilmişlerdir. Aynı kültürün küçük farklılıklarla karşımıza çıkmasını tabii karşılıyoruz. Büyük bir meyve ağacı düşünün. Daha çiçek açarken bile bütün dallarda tam bir birlik göremeyiz. Çiçekler hızla gelişerek meyveye dönüşür, toplanıp yenecek hale gelir. Bu meyvelerin büyüklükleri, tatları, renkleri hâsılı birçok özellikleri küçük farklılıklar gösterir. Ama hiç kimse o meyvelerin aynı ağaca ait olmadığını söyleyemez.” (Ülker 2002: 141)

Türk dünyası lehçe ve ağızlarındaki atasözleri çeşitli araştırmacılar tarafından sınıflandırılmıştır. Aksoy, atasözlerini kullandıkları çevre ve zaman bakımından dörde ayırmaktadır: “1. *Bugün yurdumuzun her yerinde kullanılanlar*; 2. *Kullanışları, yurdumuzun kimi bölgelerine özgü olanlar*; 3. *Türkiye dışındaki Türk Lehçelerinde yaşayanlar*; 4. *Eski zamanlarda kullanılmış, bugün unutulmuş olanlar*.” (Aksoy 1993: 7)

Aksoy'un yaptığı sınıflandırmada yer alan *yurdumuzun her yerinde kullanılan atasözleriyle, Türkiye dışındaki ve Türk lehçelerinde yaşayan atasözleri* üzerinde birçok çalışma yapılmış olup bunlar yayımlanmıştır. Yapılan bu çalışmalarda, bölgeden bölgeye veya lehçeden lehçeye değişiklik gösteren atasözleri arasındaki şekil ve anlam benzerliğine, atasözlerindeki söz dizimine, özellikle vurgu yapılmıştır. Gözaydın, Türk Lehçelerindeki atasözleri arasındaki benzerliği şu ifadelerle dikkat çekmektedir:

“Türkçe kökenli lehçelerde mevcut bulunan yüzlerce atasözü birbirleriyle karşılaştırıldığında aralarındaki benzerliği veya farklılığı ortaya koymaktadır. Ancak bugün Atlantik Okyanusu'ndan Sibiryaya içlerine kadar uzanan geniş coğrafya içerisinde yaşayan çeşitli Türk kökenli toplulukların hemen hemen aynı düşünceler etrafında toplandıklarını, yaşattıkları atasözlerinden hemen anlayabiliyoruz.” (Gözaydın 1998: 708)

Türkçenin lehçelerindeki benzer özelliklere dikkat çeken Hatipoğlu, konuyla ilgili şu örnekleri vermektedir:

“Bazı atasözleri bütün lehçelerde ortaktır. Fakat lehçelerin hemen hepsinde başka lehçede bulunmayan, sırf o lehçenin malı olan atasözleri de çoktur. Kazancadaki “Şem bolgan cirin yaktırmaz.” atasözü Türkiye Türkçesi'nde, ‘Mum dibine ışık vermez.’ şeklindedir. (...) Lehçeler, bölge bakımından uzaklara gittikçe, atasözleri de birbirinden uzaklaşmaktadır. Kazakçada görülen ‘Kan balası ilge, Kazak balası cerge iye.’ (Han çocuğu ülkeye, Kazak çocuğu toprağa sahip); ‘Cemiş baylığı bir aylık.’ (yemiş zenginliği bir aylık); Özbekting alaşasınan (alaca, renkli kilim, yaygı) Kazakting kalçasınan gibi atasözleri tek bir lehçenin malı gibi görünmektedir.” (Hatipoğlu 1963: 40)

Lehçe ve ağızlardaki atasözleri üzerine Türkiye’de ve Türk dünyasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. (Çeneli 1984, Çağatay 1988, Erten 1994, Aksan 1999, Sis 2005 vb.) Ayrıca Özkul Çobanoğlu, Türkiye Türkçesinde kullanılan 1000 atasözünü Divânü Lügati't-Türk'ten başlayarak Kıpçakça-Altınordu, Çağatayca, Oğuzca ve Osmanlıca gibi tarihi dönemlerdeki paralel metinler ile bunların Afganistan, Altay, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Makedonya-Kosova, Batı Trakya, Başkurdistan, Bulgaristan, Çuvaşistan, Dobruca, Deliorman, Gagavuz, Hakasya, Karay-Kırımçak, Kazak, Kıbrıs, Irak-Suriye, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Kırgızistan, Kırım, Kaşkay, Kamuk, Nogay, Özbek, Tataristan, Tuva, Doğu Türkistan, Türkmenistan ve Yakut (Saha) vb. lehçe veya şivelerinde kullanılmakta olan şekillerinden tespit ettiklerini bir araya getirmiştir. (Çobanoğlu 2004) Çobanoğlu, adı geçen incelemesinde Türk dünyası atasözlerinin, söyleniş özelliği, kavram, fonetik, semantik, söz dizimi, sentaks ve diğer hususlarda çok büyük ölçüde ayniyetleri olduğunu ancak çeşitli nedenlerle bazı atasözlerinin farklılıklar

gösterdiğini belirttikten sonra Türk Dünyası atasözlerini kaynak ve kullanım niteliklerine göre şu üç gruba ayırmaktadır:

“1. Aynı hayat tarzını, dünya görüşünü gelenek ve göreneklerini ve dolayısıyla aynı kültürel ekolojiyi yansıtmada mana ve söyleniş bakımından birbirinin tamamen aynısı olanlar,

2. Manası aynı olmakla beraber söylenilişinde bir veya birkaç kelime ve bazen de sadece sesle sınırlı ufak tefek farklılıklar olan atasözleri,

3. Türk boyunun ve topluluğunun yaşadığı sosyo-kültürel muhitin yer aldığı hususi coğrafya ve sosyo-kültürel farklılıkların dışı vurulduğu mahalli atasözleri.”
(Çobanoğlu 2004: 15)

Türk lehçe ve şivelerinde kullanılan atasözleri üzerine yapılan benzer karşılaştırmalı çalışmalarla Türk dünyasında kullanılan atasözleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkacak, böylece Türk dünyasında kullanılan atasözlerinin anlamsal ve yapısal özellikleri daha net bir şekilde ortaya konabilecektir.

Türkiye Türkçesinde yer alan bir atasözünün diğer lehçe ve ağızlardaki karşılıkları aşağıda gösterilmiştir. Örnek atasözü, Özkul Çobanoğlu’nun Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü⁷’nden alınmıştır. Bu atasözü incelendiğinde Türk dünyası atasözleri arasındaki benzerlik açıkça görülmektedir.

KULLANILDIĞI TÜRKÇE	ATASÖZÜ
Türkiye Türkçesi	Mızrak çuvala sığmaz
Altınordu Türkçesi	Biz kapçıkta turmaz
Oğuz Türkçesi	Sünü çuvala sığmaz
Osmanlı Türkçesi	Mızrak çuvala girmez
Makedonya Kosova Türkçesi	Sırık çuvala cirmes
Başkurt Türkçesi	Biz kapsıkta yatmay
Suriye Bayır bucak Türkçesi	Minare çuvala sığmaz
Bulgaristan Türkçesi	Mızrak çuvala girmez
Çuvaş Türkçesi	Paşatana mihere pıtaraymın, tesse
Dobruca Türkçesi	Biz kapsıkta catmaz

⁷ Özkul Çobanoğlu, (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

Dilorman Türkçesi	Biz çuvala sırmaz
Gagauz Türkçesi	Biz, çuvala sıymaz
Hakas Türkçesi	Pisti hapta çazır polbasın
Kazak Türkçesi	Bolat biz kap tübinde catpas
Kuzey Azerbeycan Türkçesi	İyde torbada kalmaz
Kırım Türkçesi	Süngü çuvalga sığmaz
Karakalpak Türkçesi	Polat semser kın tübinde catama
Kumuk Türkçesi	Kapğa sağlan bulan sünkü yaşınmas
Kazan Türkçesi	Biz kapçıkta yatmas.
Türkmen Türkçesi	Bizi haltada gizlep bolmaz
Uygur Türkçesi	Begiz tagarda tohtimas, ot kegezde

2.8. Atasözleri ve Çeviri

Dünya edebiyatları incelendiğinde her millette atasözlerine rastlanacaktır. Her millette atasözlerine rastlanması toplumların deneyimlerini, gözlemlerini sonraki nesillere aktarma ihtiyacıyla ifade edilebilir. Her gelen nesil, bu deneyim ve gözlemlerini bir kural halinde sonradan gelen kuşaklara aktarmıştır. Aktarılan bu sözler ortak ihtiyaçların ürünü olduğundan, her milletin atasözleri içerisinde birbirine benzeyenlerini bulmak mümkündür. Birbirine benzeyen bu atasözleri, atasözlerinin çevirisinin olup olamayacağı, olacaksa çevirinin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Diğer edebi metinler gibi atasözlerini başka dillere çevirmek, zor olmakla birlikte imkânsız değildir. Atasözlerinin başka dillere çevrilmesinde karşılaşılan en büyük zorluk, çeviri yapılan diller arasındaki farklılıklardır. Diğer bir zorluk ise atasözlerindeki sözcüklerin genellikle gerçek anlamlarında kullanılmamış olmasıdır. Gerçek anlamları dışında kullanılan atasözlerindeki imgeler, toplumdan topluma farklılık gösterebilmekte, bir toplum için büyük değerler ifade eden bir kavram diğer bir toplum için bu değerden yoksun olabilmektedir. Dolayısıyla bu durumda olan atasözleri için yapılacak birebir atasözü çevirileri, anlamsız cümleler ortaya çıkarabilecektir. Bu durumda atasözü çevirisi yapacak çevirmenin, çeviri yapacağı dile hakim olması gerektiği kadar o dilleri kullanan toplumların kültür, inanış, örf, adet ve geleneklerine de hâkim olması gerekir. Ayrıca çevirilen atasözünün çevirildiği dilde benzeri varsa atasözlerinin çevirisi daha kolay olacaktır. Bu durumda atasözü çevirisi yapılırken birebir çeviri yoluna

gidilmeyecek, atasözünün o dildeki karşılığı verilecektir. M.Yaşar Sağlam konu ile ilgili şu örnekleri vermektedir:

“Eğer söz konusu atasözü ya da deyim ödünçleme yoluyla ülkeden ülkeye, dolayısıyla dilden dile yayılmışsa, bu takdirde ilgili atasözü ya da deyim diğer dillerde bire bir karşılıklarını bulmak mümkündür. Ve başka dillere çevrilirken de güçlüklerle karşılaşılmaz. Örnekler:

Bahşiş atın dişine bakılmaz.

(Alm. Einem geschenkt Gaul sieht man nicht ins Maul.

(İng. Never look a gift horse in the muth.)

Son gülen iyi güler.

(Alm. Wer zuletzt lacht, lacht am besten.)

(İng. He who laughs last, laughs longest.)

Yok eğer sözkonusu atasözü ya da deyim sadece tek bir dile özgü ise bu durumda onu başka bir dile çevirirken, onu hedef dilde var olan başka bir imgeyle karşılamak durumunda kalırız.” (Sağlam 2001: 47)

Sağlam’ın belirttiği atasözü çevirilerinde, yapısal (söz dizimsel) bütünlükten ziyade anlamsal bütünlük göz önünde bulundurularak atasözü çevirisi yapılmalıdır. Ayrıca atasözü çevirisi yapılırken, çevirinin etkisi de gözden uzak tutulmamalıdır. Sonuç olarak atasözleri başka dillere çevirilebilir ancak; bunu tüm atasözleri için söylemek mümkün değildir.

3. Atasözlerinin Tarihsel Gelişimi

Atasözleri, Türk toplum kültüründeki derin izlerin somut göstergesidir. Bunda atasözlerinin uzun yıllara dayanan, tecrübe ürünü olmaları etkilidir. Divânü Lügati’t-Türk’te geçen şu sav: *Bilge eren savların algıl öğüt / Edhgü sawıg edhlese özke singer* (Bilge erenlerin sözlerinden öğüt al / İyi sözü değerlendirirsen özüne siner, kendine yarar) (Birtek 1944: 5) Türk milletinin atasözüne verdiği değeri göstermektedir. Oğuzname’nin bir nüshasında geçen *Atalar sözü Kur’ana girmez yanınca yel yel yarışur* atasözü ile büyük Türk dircisi Bergamalı Kadri’nin naklettiği *Atalar hakikatşinas kimselerdür. Sözleri hep vakidür. Galiba atalar şol kimseler dirler ki enbiya ve evliya sözlerine benzeye; ekser anların sözleri zarbı mesel ola* (Çobanoğlu 2004: 4-5) sözünden anlaşılacağı gibi, atasözleri dini bir motif yüklenecek kadar değer görmektedir. Türk kültüründe atasözleri, uyulması gereken kurallar olarak görülmüş, atasözlerini dinlemeyenler toplumdan dışlanmışlardır. Bu dışlanma, Hazihi’r Risalet-i Min

Kelimat-ı Oğuzname el-meşhur bi Atalarsözü adlı eserde geçen *Atalar sözünü tutmayan yabana atılır, ahirette tamu ehline katılır* atasözünden açıkça anlaşılmaktadır. Çobanoğlu, *Atalarsözüni tutmayan yabana atılır* atasözündeki *yabana atılmak* deyimini ciddiye alınmamak ve kaybetmekten ziyade doğrudan doğruya topluluk hayatına uyum sağlayamayan ve törenin gereklerini yerine getirmeyen kişinin, tecrit edilerek toplum dışına çıkarılması veya *yabana* sürülmesi şeklinde yorumlamaktadır. (Çobanoğlu 2004: 5) Çobanoğlu, bu cezalandırma şeklini derhal gerçekleştirilmesi gereken bir ceza olarak nitelendirip, Oğuzname'nin başka bir nüshasında geçen *Atalar sözü tutmayan ok gibi atılır* atasözünü düşüncesine delil olarak göstermektedir. 1481 yılında kaleme alınan, Kitâb-ı Atalar'da geçen *Ulu sözi yirde kalmaz, Ulular öğüdin tutmayan uluyu kalur, Uluların sözi Kuran'a girmez illa yanınca yiler* savlarından da anlaşılabacağı üzere ulular sözüyle kastedilen atasözleridir. Ulu sözünün yerde kalmayacağı bilinmektedir çünkü ulu sözü, yıllar süren bir deneyime, tecrübeye dayanmaktadır. Ulu öğüdünü daima tutmak gerekir. Ulu öğüdünü tutmayanın fayda görmeyip zarar ettiği tecrübelerle sabit olmuştur. Türk kültüründe atasözlerinin bu kadar değer görmesi hiç şüphesiz atasözlerinin uzun yıllara dayanan deneyimler sonucu kurallaştırılmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Türk kültüründe dini bir motif yüklenecek kadar önem atfedilen atasözleri uzun bir dönem sözlü edebiyat ürünleri olarak dilden dile dolaşmış, zamanla yazıya geçirilmişlerdir. Yazılı bir kaynağa dayanan Türk atasözlerinin ilk örnekleri Türk Dilinin ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen Orhun Abideleri'ne dayanır. Orhun Abideleri'nde atasözü niteliğinde çeşitli sözler tespit edilmiştir. Orhun Abideleri'ndeki atasözleri üzerine ilk çalışmayı Ahmet Caferoğlu yapmıştır. Caferoğlu, Orhun Abideleri'nde üç atasözü tespit etmiştir. (Caferoğlu 1930) Ahmet Caferoğlu'nun tespit ettiği atasözleri şunlardır:

1. “*Türk budun tokurkak sen. Açsık tosık ölmez sen. Bir todsar açsık ölmez sen.*”

“Türk milleti tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.”

2. “*Toruk bukalı semiz bukalı arkada böngser semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş.*”

“Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa; zayıf boğa olduğu bilinmezmiş.”

3. “Yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş. Yinçge yogun bolsar üzgölük alp ermiş.” (Ergin: 2003)

“Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş.”

Osman F. Sertkaya, Eski Türk Atasözlerini, Köktürk harfli metinlerde yazılı atasözleri ile Uygur harfli metinlerde yazılı atasözleri olmak üzere iki bölüme ayırdıktan sonra Köktürk harfli metinleri bir metin içerisinde kullanılanlar ile birkaçı bir arada olmak üzere bir liste halinde tespit edilenler olmak üzere iki grupta incelemektedir. Sertkaya, ilk gruba Köktürk harfleri ile yazılan 8. asra ait Orhun Abideleri’ndeki atasözlerini, ikinci gruba ise abidelerdeki atasözleri ve deyimler haricinde, liste halinde olan atasözleri ve deyimleri almaktadır ki bunlar British Museum, British Library, Orient 8212 / 78 ve 79’da kayıtlı olan metin parçalarıdır. Liste halindeki atasözleri, 1912 de Wilhelm Thomsen, 1922’de Fritz Hommel ve 1972’de Louis Bazin tarafından neşredilmiştir. (Sertkaya 1983: 275-276) Hommel ve Bazin çalışmalarında, Thomsen tarafından okunamayan kısımları tamir ederek okumuşlardır. Osman F. Sertkaya, Bazin’in çalışmalarını büyük bir vukuflla tamamladığını belirtip, Thomsen ve Bazin’in atasözlerini okuyuş şekillerini ve günümüz Türkçesindeki karşılıklarını vermiştir. (Sertkaya 1983) Sertkaya’nın bildirdiği bu listedeki atasözleriyle birlikte Köktürk Dönem’inden günümüze yazılı olarak ulaşan atasözü sayısı yirmiye ulaşmaktadır. Sertkaya, çalışmasında Uygur Dönemi atasözlerine de değinerek bu atasözlerinin çoğunun Uygur Dönemi’nden kalan yazmalarda geçtiğini belirtir.⁸ Uygur Dönem’i atasözlerinden bazıları Divânü Lügati’t-Türk’te yer almaktadır. Bu dönem atasözleri üzerine yapılan çalışmalar son derece sınırlıdır. Reşit Rahmeti Arat, Uygur Dönemi’ne ait Turfan Yazmaları T II Y 19 (U. 560) geçen on dört atasözünü yayımlamıştır. (Arat: 1965) Bu atasözleri İslamiyet öncesine ait bir tıp kitabından alınmıştır. Kitapta yer alan atasözleri *yime Türk savında bar* cümlesiyle başlamaktadırlar. Arat, bu atasözlerinin dört tanesinin ikişer mısralık beyitler halinde olup, üçünün başı ve sonunun kafiyeli olduğunu belirtmektedir. Arat,

⁸ Osman F. Sertkaya’nın belirttiği yazmalar: 1. Berlin, Staatsbibliothek’de muhafaza edilen ve Mainz kısaltması ile bilinen yazma parçalardan T I D (Mainz 725)’de kayıtlı olan 17-20. Satırlar. 2. Doğu Berlin, İlimler Akademisi, Turfan Yazmaları, T III M 228 (Ch/U. 7570) de kayıtlı olan 72 sahifelik yazma. 3. Doğu Berlin, İlimler Akademisi, Turfan Yazmaları, T I D 155 (U. 558) de kayıtlı olan bir mecmuadaki Türkçe ve Moğolca mensur ve manzım metinler. 4. British Museum, British Libraray, Or.8212/116’da kayıtlı vesika. 5. Doğu Berlin, İlimler Akademisi, Turfan Yazmaları T II Y 19 (U. 560) da kayıtlı mecmuanın 1,2,6,7 ve 8. sahifelerinde, bazıları değişik sahifelerde tekrarlanan atasözleri.

bu dönemdeki atasözlerini hece ölçüsüyle yazılmış manzum ürünler olarak düşünmekte olduğundan bu atasözlerinin hece dizilişini de vermiştir. Bu dönem atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olması, atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olduğu tezine delil oluşturmaktadır. Arat'ın, eserine aldığı atasözleri şunlardır:

1. *Erdemlig kişi erdini birle tüz ol / Erdemsiz kişi etük içindeki ulyak birle tüz ol*

Faziletli insan cevher ile birdir Faziletsiz insan çizme içindeki taban astarı ile birdir.

2. *Buyanlık kişi burkanlar birle tüz ol / Buyansız kişi buk bakır birle tüz ol*
İyilik yapan insan burkanlarla birdir, iyilik yapmayan insan boş bakır ile birdir.
3. *Kimning tamırı yogun boslar kanagı yingil.*

Kimin damarı kalın ise onun kan aldırması kolay olur.

4. *Er kutu beling suv kutu tering*

Yiğidin değeri korku zamanında, suyun değeri derinliğinde.

5. *Begimsinmeyük beg bolsar beltir sayu berge salur. Atakımsınmayık atıg bulsar art sayu mayakayur.*

Bey olmayacak kimse bey olursa, her yol kavşağına sopa koyar. Şöhrete layık olmayan kimse şöhet bulursa her dağın sırtına işaret diker.

6. *İt karı bolsar yatıp ürür.*

İt ihtiyarlarsa yatıp havlar.

7. *Koçu tagında kaplan yok, kudug savında balık yok.*

Koçu dağında kaplan yok, kuyu suyunda balık yok.

8. *Tagda öz yok say yazıda bel yok.*

Dağda düzlük olmaz, düzlük yerde bel olmaz.

9. *Teve karı bolsar bunkal bolur.*

Deve ihtiyarlarsa bunkal olur.

10. *Ud karı bolsar murañın bolur.*

Sağır ihtiyarlarsa murañın olur.

11. *Kız karı bolsar kıçın körgü.*

Kız ihtiyarlarsa kıçın körgü .

12. *Koyñılar karı bolsar irçin bolur.*

Cariyeler ihtiyarlarsa irçin olur.

13. *Er karı bolsar kerçin bolur.*

Erkek ihtiyarlarsa kerçin olur.

14. *Yagmur yagsa kapung bolsun yabıngu kergek / yavuz kişi yakın kelse abıngu kergek.*

Yağmur yağarsa kabın olsun, örtünmek gerek, kötü insan yakın gelirse gizlenmek gerek. (Arat 1965: 274-275)

Orta Türkçe Dönemi eserlerinde de atasözleri sıkça kullanılmıştır. Bu dönem eserlerinden ilki 11. yy. da Yusuf Has Hacıp tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig'dir. 6645 beyitten oluşan Kutadgu Bilig'deki hikmetlerden atasözü niteliği taşıyanlar vardır. Ali Berat Alptekin, Kutadgu Bilig'deki atasözlerinin sayısını 130 olarak vermektedir. (Alptekin 2011: 310) Bu hikmetlerden beyit halinde olanlar olduğu gibi dörtlük halinde olanlar da vardır. Kutadgu Bilig'de geçen atasözü niteliğindeki hikmetli sözler derleme yoluyla elde edilmemiş, bu sözler saray adamları için yazılmıştır. Bu nedenle eserde geçen atasözleri süslü bir dille ifade edilmiştir. Eserin yazarı Yusuf Has Hacıp atasözü terimi olarak *mesel* terimini kullanmaktadır. Dehri Dilçin, Kutadgu Bilig'de geçen beyitlerin büyük bir kısmının atasözü özelliği taşıdığı düşüncesindedir:

“Miladi on birinci asırdan bugüne kadar geçen bin yıla yakın bir zaman içerisinde gelip geçmiş şairlerimizden -pek azı müstesna- hemen hepsinin şiirlerinde atasözlerine oldukça mühim yer verilmiş olduğunu görmekteyiz. Bilhassa mesnevi tarzı yazılmış olanlardan Kutadgu Bilig başta olmak üzere, siyasetnameler, dini ve ahlaki eserler, tarihi destanlar, hikâyeler... gibi eserlerde bu husus daha geniş bir şekilde göze çarpmaktadır.” (D. Dilçin 2000: XX)

Tuncer Gülensoy, Kutadgu Bilig'deki 6645 beyitten 3000 beyitini tarayıp hikmet (atasözü) niteliği taşıyanları tasnif etmiştir. (Gülensoy 1970: 89-105)

Orhun Abideleri'nden sonra Türk Tarihi ve Türk Dilinin en eski yazılı kaynaklarından biri, sözlü gelenekten birçok türün yazıya aktarıldığı Divânü Lügati't-Türk'tür. Divânü Lügati't-Türk'ün yazımına 1072 yılı ocak ayında başlanmış, 1077 yılı ocak ayında bitirilmiştir. Yazarı Kaşgarlı Mahmut bin Hüseyin bin Muhammed'dir. Kaşgarlı, eserine aldığı malzemeyi Türk kabile ve boylarını gezerek toplamıştır. (Ercilasun 2008) Kaşgarlı Mahmut'un topladığı bu malzeme arasında atasözleri de yer almaktadır. Divânü Lügati't-Türk'teki atasözlerinin sayısı hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Divânü Lügati't-Türk'teki atasözleri üzerine ilk çalışmayı

yapanlardan Abdülhat Nuri, Divânü Lügati't-Türk'te 251 atasözü tespit ettiğini belirtir. (Birtek 1944:3) Kaya Türkay, Divânü Lügati't-Türk'te 300'e yakın sav yer aldığını ve Kaşgarlının topladığı atasözlerinden birçoğunun bugün Türkiye Türkçesinde canlılığını koruduğunu belirtmektedir. (Türkay 1983: 39) Ahmet Günşen, tekrar edilen ve sav niteliği taşımayanlar çıkarıldığında Divânü Lügati't-Türk'te 267 sav olduğunu belirtir. (Günşen 2006: 1041) Ferit Birtek, Divânü Lügati't-Türk'te 291 sav tespit ettiğini belirtir. (Birtek 1944: 11) Görüldüğü gibi araştırmalarda Divânü Lügati't-Türk'te geçen savların sayısı farklı verilmektedir. Bunun nedeni araştırmacıların tekrarları hesaba katmamaları, sav niteliği taşımayan cümleleri eserlerine alıp / almamaları ve sav başlığı altında geçmeyip sav niteliği taşıyan sözleri atasözü olarak kabul edip / etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Divânü Lügati't-Türk'teki savlar ilk defa 1338 (1922) yılında Necip Asım tarafından bastırılmıştır. Eserdeki savların yarısından fazlası manzumdur ve bunların çoğu vezin ve kafiyece düzgündür. Divanda yer alan savlar Arap harfleri ile yazılmış fakat aslında olduğu gibi harekelenmemiştir. Manzum sayılan savların bazılarının yanına (*m*) işareti konulmuştur. (Birtek 1944: 3-6) Kaya Türkay, Divânü Lügati't-Türk'te geçen atasözlerinin büyük bir bölümünün Silifke dolaylarında yaşadığını, değişikliğe uğramadan yöre halkı tarafından kullanıldığını belirttikten sonra şu örnekleri vermektedir:

“Sözgelimi, Kaşgarlının verdiği “Muş oğlu miyavu togar.” (11/14) öğüdü “Kedi oğlu miyavlıyarak doğar” biçiminde bu yörenin dilinde yaşamaktadır. “Kişi eti tirigle tatır.” (111/257) atasözü “İnsan eti dirilikte tatlıdır.” diyerek bozulmadan söyleniyor. “Evdeki buzagu öküz olmaz.” (1/446) atasözü de Silifke çevresinden derlenmiştir. “Evdeki buzağı öküz olmaz.” diye bugüne taşınmış. “Elig tutgınca ot tut (11/292) yargısı.” “El tutacağına ot tut.” olarak varlığını sürdürüyor. “Yüfüşlig kelin küdegü yafaş bolur.” (111/11) sözünün “Cehizli gelinin güveyisi yavaş olur.” biçiminde kullanılırken değişmediğini görüyoruz. “Tikmeginçe önmes, tilemeginçe bolmas.” (11/21) atasözü de olduğu gibi korunmuştur. “Dikmeyince bitmez, dilemeyince olmaz.” biçimi bunu kanıtlıyor.” (Türkay 1983: 41)

Aşağıda, Divânü Lügati't-Türk'te geçip günümüzde yaşayan atasözleriyle bunların Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğündeki (Aksoy 1993) karşılıkları ve atasözü numaraları verilmiştir. Divânü Lügati't-Türk'te geçen savlar Ferit Birtek'in En Eski Türk Savları adlı eserinden alınmıştır:

Agız yise göz uyadhur. (DLT I: 55)

Ağız yer yüz utanır. (Aksoy: 124)

Agıllda oğlak togsa arıkda otı öner. (DLT I: 65)

Agıllda oğlak doğsa ovada otu biter. (Aksoy: 113)

Arslan karısa sıçgan ötin ködhezür. (DLT III: 263)

Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir. (Aksoy: 345)

Arslan kükrese at adhaki tuşalır. (DLT II: 146)

Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir. (Aksoy: 346)

Aşıç ayur tüpüm altun kamıç ayur men kayda men. (DLT I: 52)

Tencere (çömlek) demiş: Dibim altın. Kaşık (kepçe) demiş: Ben nerdeyim?
(Girdim, çıktım) (Girdim, gördüm). (Aksoy: 2403)

Böri koşnısın yimes. (DLT III: 220)

Kurt komşusunu yemez. (Aksoy: 1929)

Etli tırngaklı adhırmaz. (DLT I: 177)

Et tırnaktan ayrılmaz. (Aksoy: 1191)

It ısırmaz at tepmes time. (DLT I: 178)

Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz. (Aksoy: 401)

Karga kazka ötgünse butı sınır. (DLT I: 254)

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış. (Aksoy: 1679)

Kanıg kan bile yumas. (DLT III: 66)

Kanı kanla yumazlar, kanı su ile yurlar. (Aksoy: 1660)

Kişi sözleşü ylık yıdhlaşu. (DLT III,104)

İnsan söyleşe söyleşe (konuşa konuşa) hayvan koklaşa koklaşa.(Aksoy 1556)

Köke sagursa yüzke tüşür. (DLT II: 81, DLT III: 132, DLT III: 439)

Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür. (Aksoy: 2179)

Közden yırasa köngülden yeme yırar. (DLT III: 366)

Gözden ırak (uzak) olan gönülden de ırak (uzak) olur. (Aksoy: 1299)

Kurtga büdhik bilmes yirim tar tir. (DLT III: 259)

Oynamasını bilmeyen kız; yerim dar demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar); gerim (yenim) dar demiş. (Aksoy: 2100)

Kuş tuzakka meng uçun ılınur. (DLT III: 358)

Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz. (Aksoy: 1307)

Muş yukrika tegişmes ayur kişi nengi yaraşmas. (DLT II: 105)

Kedi uzanamadığı (yetişemediği) ciğere, pis (murdar) der. (Aksoy: 1758)

Öldeçi sıçgan muş taşakı(n)kaşır. (DLT I: 438)

Eceli (ölümü) gelen (yaklaşan) it cami (mescit) duvarına (avlusuna) siyer (işer). (Aksoy: 1050)

Ötlüg yinçü yirde kalmas. (DLT III: 30)

Delikli taş (boncuk) yerde kalmaz (deli kız evde kalmaz). (Aksoy: 879)

Tütüşmeginçe tüzülmes tüpirmeginçe açılmas. (DLT II: 71)

Su bulanmayınca durulmaz. (Aksoy: 2311)

Yazın katılgansa kışın sewnür. (DLT III: 159)

Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer. (Aksoy: 2549)

Yılan yarpuzdın kaçar kaçar basar yarpuz. (DLT III: 39)

Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter. (Aksoy: 2577)

12. yy. ın sonlarıyla 13. yy. ın başlarında yazıldığı tahmin edilen, atasözlerinin yer aldığı bir diğer eser de Atabetü'l-Hakayık'tır. Yükneklî Edip Ahmed bin Mahmud tarafından yazılan Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Biligle benzer konuları içerir. Eser Kutadgu Bilig'den sonra yazılmıştır. Eserde yer alan atasözleri Divânü Lügati't-Türk'e göre daha belirgindir. Dehri Dilçin, şiirde atasözü kullanma işinin Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'la başladığını belirtir:

“Şiirde atasözleri kullanma işi, bir çığır halinde olmak üzere XI. asırda mesnevi şeklinde yazılan Kutadgu Bilig ve yakın bir ihtimal ile XII. Asır mahsullerinden olan Aybetü'l- Hakayık adlı manzum siyasetnamele başlamış XII. XIV. Asırlar arasında yetişen Gülşehriler, yine mesnevi tarzında kaleme aldıkları eserlerinde bu çığırı daha önemli bir tarzda ve âdeta edebi bir sanat halinde işleyip genişleterek divan yoluna bağlamaya muvaffak olmuşlardır.” (D. Dilçin 2000: XXX)

Aydın Oy, Atabetü'l-Hakayık'ta geçen atasözleri için şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Kutadgu Biligde olduğu gibi Atabetü'l-Hakayık'ta da atasözlerinden yararlanılmıştır. Eseri yazan, 'Gören ve okuyan faydalansın diye kitabı nadir sözlerle süsledim' diyor. Bu nadir sözlerin, atasözleri olduğu -okuyunca- hemen anlaşılıyor.*” (Oy 1972: 157)

Aşağıda Atabetü'l-Hakayık'ta geçen atasözlerinden birkaçı ile bunların günümüz kullanımı ve söylenişleri verilmiştir:

Bilig birle bulunur saadet yolu. (AH: (83)

Kut belgüsi bilig. (DLT I: 428)

Saadet yolu bilgi ile bulunur.

Edebler başı til küdezmek turur. (AH:130)

Erdem başı tıl. (DLT I:107, 336)

Edeplerin başı dili gözetmektir.

Arımaz neçe yusa kan birle kan. (AH:328)

Kanıg kan bile yumas. (DLT III: 66, 157)

Kanı kan ile yıkamazlar, kanı su ile yıkarlar. (Oy 1972: 157)

12. yy. da yazılıp 15. yy. da yazıya geçirildiği tahmin edilen ve 12 hikâyeden oluşan Kitâb-ı Dede Korkut'ta da atasözü örneklerine rastlanır. Kitâb-ı Dede Korkut'un giriş bölümünde atasözü görünümünde bazı kalıp sözlere rastlanır. Boratav, bu sözleri

destan geleneğinin hala canlılığını koruduğu dönemlerde, eserlerin giriş bölümünde yer alan kalıp sözlere benzetir:

“Destan geleneğinin canlı olduğu çağlarda, destanın giriş bölümünde sırası düşünce; içinde de destancı, anlatısını anlam bakımından da birbirini tamamlayan bir sıra atasözleri ile süsleyerek önem verdiği bir düşünceyi belirtmek amacını güderdi. Dede Korkut Kitabı’nın girişinde bu çeşit söz katarlarına rastlarız.” (Boratav 1969: 133)

Dede Korkut’taki atasözleri daha çok Oğuzların günlük hayatına dair gözlemleri aktarmakta, iyi ve kötü insanların özellikleriyle bunlar arasındaki fark üzerinde durmaktadır. Bu atasözlerinin büyük bir kısmı Risâle Min-Kelimât-ı Oğuzname el-Meşhur bi-atalarsözü adlı kitapta da yer almaktadır. (Gökyay 2004: CCXLVII) Boratav, Kitâb-ı Dede Korkut’ta geçen atasözü niteliğindeki söz katarlarına şu örnekleri vermektedir: “*Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz, Yapağılu gökçe çemen güze kalmaz, Eski panbuk bez olmaz, Karı düşman dost olmaz, Er malına kıymayınca adı çıkmaz, Kız anadan görmeyince öğüd almaz, Oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.*” (Boratav 1969: 134)

15. yüzyılda düzenlenen ve bir tıp kitabı sonuna konulmuş Kitâb-ı Atalar adlı yazmada atasözlerine yer verilmiştir. Yazma Mevlana Şemsettin tarafından yazılmıştır. Harekeli sülüs yazısı ile yazılan yazmada 689 atasözü yer almaktadır. Veled İzbudak⁹ tarafından kitabın arkasına tıpkıbasımı da eklenerek 1936 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Klasik Edebiyat şairleri tarafından yazılan Pend-nâme türü eserlerde de atasözlerine yer verilmiştir. Pend-nâme, İranlı mutasavvıf Feridüddin Attar’ın 12. yy. ın sonlarıyla 13. yy. ın başlarında yazdığı tasavvuf içerikli ünlü eseridir. Pend-nâme Osmanlı Klasik Edebiyat şairleri arasında o denli beğenilmiştir ki Attar’ın Pend-nâme’si üzerine pek çok tercüme ve şerh yapılmış veya Pend-nâme tarzı eserler yazılmıştır. Bu eserlerin en ünlüsü 16. yüzyıl şairi Güvâhi’nin, Pend-nâme adlı eseridir. Güvâhinin Pend-nâmesi 2133 beyitten oluşan manzum bir metindir. Ömer Asım Aksoy Pend-nâme’de 250 kadar atasözü bulunduğunu söyler. (Aksoy 1977: 1268) Mehmet Hengirmen ise Pend-nâme’de 450’si kaynaklardan tespit ettiği, 50 tanesi de kaynaklarda karşılığını bulamadığı 500 atasözü tespit ettiğini söyler. (Hengirmen 1990: 13)

⁹ Vele İzbudak (1936), *Atalar Sözü*, Devlet Basımevi, İstanbul.

17. yüzyılda yaşamış Hıfzi, Manzume-i Durûb-ı Emsâl adlı eserinde atasözlerini toplayarak bir araya getirmiştir. Hıfzi, eserine aldığı atasözlerinin yalın ve açık söylenişlerini beğenmemiş, onları Arapça ve Farsça sözcüklerle süsleyerek daha güzel bir duruma getirmeye çalışmıştır. (Hengirmen 1990: 11) Klasik Edebiyat şairleri şiirlerinde atasözlerine yer vermiş, şiirlerini atasözleriyle süslemişlerdir. Beyzadeoğlu, Klasik Edebiyat şairlerinin şiirlerinde atasözlerini işlemeleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Tezkireci Latîfî, Safâyî’yi tanıtırken ‘Osmanlı şairleri arasında atasözleri ve deyimleri şiirde kullanma onunla başlamış, Necâtî Beğ’de doruğa ulaşmıştır’ der. Necâtî Beğ’i de tanıtırken de ‘Atasözü ve deyimlerle örülü şiir söylemede tek ve bu tarzda yaratıcı, söz uslubunda mûcid ve yeni şeyler bulan biridir. Şiirde nüktedanlığı ile atasözleri ve deyimlerle örülü şiir söylemesi yüzünden oybirliği ile O’na Osmanlı ülkesinin Firdevsî-i Tûsi ve şairler sultanı denmiştir’ der. Böylece Latîfî, Divan şiirimizde atasözleri ve deyimlerin kullanımına bir sınır getirmiştir. Latîfî atasözleri ve deyimleri kullanan başka şairleri de Necâtîyle karşılaştırarak zikreder. Mesela bunlardan biri ‘Necati’ye denktir, şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kafiye yapmıştır’ diye tanıttığı Tâlî’dir. Sehi Beğ’de Tâlî için ‘Necâtî’ye denktir, şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kafiye yapmıştır’ der. Sadrî’yi anlatırken de ‘şiiri atasözleri ve deyimlerle örülüdür’ der. Hasan Çelebi de Riyazî ve Güvâhî’yi anlatırken atasözlerini, ustalıkla kullandıklarına temas eder.” (Beyzadeoğlu 2002: 1176)

Ülkütaşır, Klasik Edebiyat şairlerinden Necâtî (ö.1508), Zâtî (ö.1546), Sabit (1712), Koca Râgıp Paşa (ö.1762) gibi şairlerin de şiirlerinde atasözlerini sıklıkla kullandığını belirtmektedir. (Ülkütaşır 1962: 2840)

Türk atasözleri üzerine gerçek anlamda ilk çalışmalar Tanzimat Döneminde yapılmıştır. Tanzimat Döneminde atasözleri üzerine ilk ve kapsamlı çalışmayı dönemin ünlü şair ve yazarlarından İbrahim Şinasi yapmıştır. Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (1870) adlı eserinde atasözlerini derleyip yayımlayan Şinasi, bu eserinde atasözlerini *hikmetü’l- âvâm* olarak nitelendirmektedir. Şinasi, bu eserine Türkçe atasözlerinin, bulabildiği Arapça, Farsça ve Fransızca benzerlerini de eklemiştir. Bu eserin son baskısı Şinasi’nin yakın dostu Ebuzziya Tevfik tarafından Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (1887) adıyla bir daha yayımlanmıştır. Beyzadeoğlu Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye’nin Şinasi tarafından iki ayrı basımı gerçekleştirilmiştir. Eserin 1. basımında 1500, 2. basımında 2500 atasözü ve deyim mevcuttur. Daha sonra Ebuzziya Tevfik’in eklediği 1506 atasözü ve deyim ile birlikte

toplam 4006 atasözü ve deyim ile 838 beyitin yer aldığı hacimli bir eser olmuştur.”
(Beyzadeoğlu 2005: 170)

Bu dönemde Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Recâizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit Tarhan da eserlerinde atasözlerine geniş yer vermişlerdir. Abdülhak Hamit, Sabr ü Sebât¹⁰ adlı manzum tiyatro eserini atasözleriyle örmüş ve Ahmet Vefik Paşa bu yüzden kendisine “*Ben sana darb-ı mesel mecmuası yaz, demedim*” diye takılmıştır. (Oy 1972: 66) Bu eserde Abdülhak Hamit 70 atasözü ve 121 deyme yer vermiştir. Eserde geçen atasözü ve deyimler Saim Sakaoğlu tarafından bir araya getirilmiştir. (Sakaoğlu 1984: 221-246)

Ahmet Vefik Paşa da yazdığı Lehçe-i Osmanî adlı sözlükte atasözlerine geniş bir şekilde yer vermiştir. Ahmet Mithat Efendi, atasözlerinin hangi durumlarda kullanılacağını göstermek amacıyla Durub-ı Emsal-i Osmaniyye Hikemiyâtının Ahkâmını Tasvir¹¹ adlı denemeler yazmıştır. Tekezâde M. Sait Efendi’nin Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahud Atalar Sözü¹² (1895) de Tanzimat Döneminin önemli eserlerindendir. Eserde 5742 atasözü derlenmiştir. Tekezâde M. Sait, bu eserini 1311 (1895)’te yayımlamıştır. Eserin ismi Atalar Sözü olmakla birlikte eserde atasözü ve deyimler birlikte verilmiştir. Eserin ön sözünde atasözleri için *düstûr-u ibret* terimi kullanılmıştır.

20. yüzyılın sonlarında Ali Emiri Efendi de kendi el yazmasıyla 2300 kadar atasözü ve deyim derlemiştir. Ali Emiri Efendi bu atasözlerinin kullanıldığı yerleri gösteren bir o kadar beyiti de örnek olarak vermiştir. Ali Emiri Efendi’nin derlediği atasözleri Millet Kütüphanesi *Edebiyat* 282, 283, 284 sayılı defterlere kayıtlıdır. Bu atasözleri daha sonraları eklemeler de yapılarak E. Kemal Eyuboğlu tarafından yayımlanmıştır.¹³

Cumhuriyet Döneminde atasözleri üzerine yapılan çalışmalar artmıştır. Bu dönemde atasözleri üzerine yapılan çalışmalar genellikle mahalli derlemeler şeklinde

¹⁰ Saim Sakaoğlu (1984b), “Abdülhak Hamid’in Sabr ü Sebat Adlı Eserinde Atasözleri ve Deyimler”, *Mehmet Kaplan Armağanı*, Dergâh yayınları, İstanbul.

¹¹ Ahmet Mithat (1871), *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye Hikemiyâtının Ahvalini Tasvir*, Kırkanbar Basımevi, İstanbul.

¹² Tekezâde Mehmet Said (1311), *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahud Atalar Sözü*, Kasbar Matbaası, İstanbul.

¹³ E. Kemal Eyuboğlu (1973), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.

olmuştur. Cumhuriyetin ilk dönem eserlerinde atasözleri üzerine yapılan çalışmalarda genellikle deyimler, atasözleri ve diğer bazı kalıp sözler bir arada alınmış, atasözleri, deyimler ve kalıp sözler arasında belirgin bir ayırıma gidilmemiştir. Sadi G. Kırımlı tarafından hazırlanan Atalar Sözü,¹⁴ Mustafa Nihat Özön tarafından hazırlanan Türk Ata Sözlüğü,¹⁵ Feridun Fazıl Tülbentçi tarafından hazırlanan Türk Atasözleri ve Deyimleri,¹⁶ Milli Kütüphane Başkanlığınca hazırlanan Türk Atasözleri ve Deyimleri,¹⁷ Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan Atasözleri Sözlüğü,¹⁸ ve İsmail Parlatır tarafından hazırlanan Atasözleri,¹⁹ Cumhuriyet Döneminde atasözleri üzerine yapılan çalışmalardan bazılarıdır.

Atasözlerinin Sınıflandırılması Yapısal Özellikleri

1. Atasözlerinde Kullanım Kalıpları

Yapısal özellik deyince genellikle akla kelime grupları veya cümle dizimi gelmektedir. Oysa kimi yapılar vardır ki cümlelerin kuruluşunda -benzer özellikler göstererek- bir bütün olarak yer almaktadırlar. Kullanım kalıbı olarak ifade edebileceğimiz bu yapılar atasözlerinde belirgin olarak görülmektedir. Atasözlerinde belirgin olarak görülen bu kullanım kalıpları üzerine yapılan çalışmalar azdır. Yaptığımız araştırmalarda atasözlerinde kullanım kalıpları üzerine hazırlanan bir yüksek lisans veya doktora tezine rastlamamakla birlikte çeşitli çalışmalarda -kullanım kalıpları başlığı altında olmasa da- atasözlerindeki kalıp kullanımlarına değinildiğini tespit ettik. Aydın Oy, “*Kimi atasözlerimiz soru ve cevap cümlelerinden oluşmaktadır.*” (Oy 1972: 95) diyerek soru cevap kalıbına, Ali Esat Bozyiğit, “*Karşılaştırmalı atasözleri diye niteleyebileceğimiz bir bölük atasözleri, iki durumu birbirine kıyaslayan, karşılaştıran ve birini ötekine üstün tutan sözlerdir.*” (Bozyiğit 1983: 13) diyerek karşılaştırmalı atasözlerine, Ömer Asım Aksoy, “*Kimi atasözleri çok kısa bir öykü biçiminde söylenmiştir.*” (Aksoy 1993: 26) diyerek tahkiye kalıbına, işaret etmektedir. Ancak bunlar kaynaklarda genellikle dağınık şekilde kalmıştır. Kaynaklarda dağınık olarak kalan bu bilgiler dışında atasözlerinin yapısal özelliklerini toplu olarak sınıflandıran

¹⁴ Sadi G Kırımlı (1961), *Atalar Sözü*, İstanbul.

¹⁵ Mustafa Nihat Özön, age.

¹⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi, age.

¹⁷ *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (2001), Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

¹⁸ Ömer Asım Aksoy (1993), *Atasözleri Sözlüğü 1*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

¹⁹ İsmail Parlatır (2008), *Atasözleri*, Yargı yayınları, Ankara.

çalışmalar da vardır. Bunlardan ilki Şerif Ali Bozkaplan tarafından yayımlanan Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli²⁰ adlı çalışmadır. Bu çalışmada atasözleri, 1. Zıtlıklarla Kurulanlar 2. Tekrarlarla Kurulanlar 3. Kafiyele Atasözleri 4. Aynı veya Yakın Seslerle Kurulanlar 5. Sıfatlarla Kurulanlar 6. Sayılarla Kurulanlar 7. Eksiltile Cümlelerle Kurulmuş Olanlar 8. Emir Cümleli Atasözleri 9. Mukayeseli Atasözleri 10. İkilemeli Atasözleri 11. Sorulu Atasözleri 12. Paralel Anlatımlı Atasözleri 13. DE- Fiiliyle Kurulmuş Atasözleri 14. Devrik Cümleli Atasözleri olmak üzere on dört farklı başlıkta ele alınmıştır. Bozkaplan, ayrıca çalışmasının sonuna çalışmayla ilgili sınıflandırılmış atasözlerinin bir listesini eklemiştir.

Konuyla ilgili yapılan çalışmaların ikincisi İbrahim Özkan'a aittir. Özkan, Türk Atasözlerinde Yinelemeler²¹ adlı çalışmasında atasözlerinde kullanım kalıbı olarak kabul edilebilecek yinelemelere (tekrarlara) değinmiştir. Özkan, çalışmasını 1. Ses Tekrarları, Aliterasyonlar ve Asonanslar 2. Ön Yinelemeler 3. Ardışık Yineleme veya Art Yineleme 4. Çifte Yineleme veya Çifte Tekrarlar 5. Çok Bağlaçlı Yineleme veya Bağlaç Yinelemesi 6. Çok Ekli Yinelemeler 7. Ek Yinelemesi 8. İkileme 9. Zıt Yapılı Yineleme 10. Zıt Paralel Yineleme olmak üzere on başlıkta incelemiştir.

Fişleme çalışmamızda yukarıda sıraladığımız araştırmacılarımızın tespit ettikleri yapılarla beraber farklı kullanım kalıpları da tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu kalıpları, daha önce Türk Halk Bilmecelerinde Yapı, Dil, Üslup Özellikleri²² adlı çalışmada denenen sınıflandırmayı esas alarak sınıflandırdık. Bu çalışmada bilmeceler giriş kalıpları, bilmeceyi içine alan kalıplar ve bitiş kalıpları olmak üzere üç ana başlıkta sınıflandırılmıştır. Bu tezde de atasözleri giriş kalıpları, atasözünü içine alan kalıplar ve bitiş kalıpları olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmıştır. Tespit edilen bazı kalıplar da (Tezat Kalıpları, Çok Ekli Tekrar Kalıbı vb.) kendi arasında ön kullanım kalıpları, atasözünü içine alan kalıplar ve art kullanım kalıpları olarak üç başlık altında

²⁰ Şerif Ali Bozkaplan (2004), "Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, C. I, s. 513-552, Ankara.

²¹ İbrahim Özkan (2011), "Türk Atasözlerinde Yinelemeler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter s.1595-1603.

²² Fevzi Karademir (2010), *Türk Halk Bilmeceleri Yapı Dil Üslup Özellikleri*, Gaziantep.

sınıflandırılmıştır. Bu şekilde sınıflandırılan kullanım kalıplarını -ön ve art tekrar kalıpları hariç- atasözünü içine alan kalıplar başlığı altında inceledik.

Çalışmamızda Bozkaplan'ın *Devrik Cümleli Atasözleri* olarak ele aldığı atasözlerini cümle yapısı içerisinde ele aldık. Bozkaplan'ın *Sıfatlarla Kurulan Atasözleri* olarak aldığı atasözleri, bizim *Sıfat Tamlaması+ (...)* olarak aldığımız atasözleridir. *Sıfat Tamlaması+ (...)* dışında, sıfat tamlamalarıyla kurulan farklı kullanım kalıpları tespit ettik. Bozkaplan, (DE-) fiiliyle kurulmuş atasözlerini 2007 yılında yayımladığı bir çalışmada *Tahkiyeli Atasözleri* başlığı altında almıştır. Biz de yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz bu kalıbı kuruluş şekillerine göre sınıflandırıp tahkiye kalıbı başlığı altında inceledik. Bozkaplan'ın *Kafiyeli Atasözleri ile Aynı veya Yakın Seslerle Kurulmuş Atasözleri* olarak aldığı atasözlerini Kafiye Kalıbı başlığı altında ele aldık. Bozkaplan'ın *İkilemeli Atasözleri*, Özkan'ın *İkilemeler* olarak aldığı tekrar kalıbını Ön ve Art İkilemeler olmak üzere iki başlıkta inceledik. Özkan'ın *Ses Tekrarları Aliterasyonlar Ve Asonanlardan Oluşanlar* olarak aldığı atasözlerini kullanım kalıpları yerine atasözlerinin genel özellikleri içerisinde değerlendirdik. Özkan'ın *Çok Bağlaçlı Yineleme veya Bağlaç Yinelemesi*, *Ön Yinelemeler*, *Ardışık Yineleme veya Artyineleme*, *Ek Yinelemesi*, *Çok Ekli Yinelemeler*, *Zıt Paralel Yineleme*, *Çifte Yineleme veya Çifte Tekrar* olarak aldığı atasözlerini kullanım kalıpları içerisinde ele aldık. Ayrıca Özkan'ın *Zıt Yapılı Yineleme* olarak aldığı atasözlerini *Tezat Kalıbı* içerisinde ele aldık. Ayrıca her iki araştırmacının sınıflandırmalarına almadığı (İsim Tamlaması, Her / Herkes, Yokluk, Yükleme, Yönelme, Bulunma, Ayrılma, Olumsuzluk, var...var, Soru-Cevap, Gereklilik, Zan Kalıbı vb.) kullanım kalıplarına da çalışmamızda yer verdik.

1.1. Giriş Kalıpları

Atasözlerinin hafızalarda yer etmesini sağlayan unsurlardan belki de en önemlisi atasözlerinin benzer kalıplara dayanan söyleniş özelliğidir. Bu benzer söyleniş özelliklerinin bazıları atasözlerinin giriş bölümünde yer almakta, bazıları atasözünü kapsayacak şekilde geniş bir kullanıma sahip olmakta, bazıları da atasözlerinin sonlarında yer almaktadır. Atasözlerinin giriş bölümleri incelendiğinde birbiriyle benzer özellik görülmektedir. Benzer özellik gösteren bu atasözlerinin giriş bölümleri giriş kalıbı olarak nitelendirilebilir. Bu giriş kalıpları genellikle kelime tekrarları ve kelime türlerinin belli bir düzen içerisinde bir araya gelmeleriyle kurulmuştur.

1.1.1. Ön Tekrar Kalıpları

Kelime veya ikilemelerin cümle başında veya sıralı cümlelerin başında kullanılmasına dayanan tekrar kalıbıdır.

İsim+ (İsim)+ ...

Adam adam; pehlivan başka adam. (73)

Ağaç ağaç içinde büyür. (97)

At at oluncaya kadar sahibi mat olur. (385)

Bal bal demekle ağız tatlanmaz (tatlı olmaz). (503)

Dağ dağ (daş taş) üstüne olur; ev, ev üstüne olmaz. (844)

Deve deve yerine çöker. (930)

El el için ağlamaz; başına kara bağlamaz. (1078)

El el üstünde olur; ev, ev üstünde olmaz. (1085)

Kış kış gerek; yaz, yaz. (1805)

Taş taş üstüne olur, ev ev üstüne olmaz. (2377)

Yaz yaz gerek, kış kış. (2556)

İsim+ (İsim+ Yükleme Durumu Eki)+ ...

Acı acıyı keser (bastırır), su sancıyı. (16)

Adam adamı bir kere (defa) aldatır (sınar). (71)

Çivi çiviyi söker. (796)

Deli deliyi görünce değneğini (çomağını) saklar (gizler). (874)

Dilenci dilenciyi istemez, ev sahibi ikisini de. (954)

El eli (bir eli bir eli) yıkar (yur), iki el (de) yüzü (yıkar, yur). (1083)

Eşek eşiği ödünç kaşır. (1172)

Hacı hacıyı Mekke'de (derviş dervişi tekkede) bulur. (1343)

İt iti suvatta bulur. (1602)

Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş. (1671)

Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış. (1672)

Laf lafı (söz, sözü) açar (laf da kutuyu açar.) (1962)

Misafir misafiri (dilenci dilenci)yi istemez (sevmez), ev sahibi ikisini de. (2024)

Para parayı çeker. (2157)

Söz sözü açar. (2301)

İsim+ (İsim+ Yönelme Durumu Eki)+ ...

Adam adama gerek olmasa, her biri bir dağ başında olurdu. (66)

Adam adama (gene, her zaman) gerek olur. (67)

Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil. (68)

Baş başa bağlı, baş da şeriata (yasaya, padişaha). (533)

Berber berbere benzer ama, başın Allah'a emanet. (562)

Cins cinse çeker. (753)

Çingene çingeneye çatmadıkça kasnak boynuna geçmez. (792)

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. (843)

Düşman düşmana gazel okumaz. (1038)

Elti eltiye eş olmaz; arpa unundan aş olmaz. (1107)

Gün güne uymaz. (1323)

İt ite buyurur; it de kuyruğuna. (1599)

Kalb kalbe karşıdır. (1654)

Kazan kazana “kara” demiş. (1734)

Taş taşa söykenir. (2376)

Üzüm üzüme baka baka kararır. (2467)

Yiğit yiğide at bağışlar. (2596)

İsim+ (İsim+ Ayrılma Durumu Eki)+ ...

Adam adamdan korkmaz, utanır . (69)

Akıl akıldan üstündür. (164)

Can candan şirindir (tatlıdır). (739)

Deli deliden hoşlanır, imam ölüden. (873)

El elden kalmaz, dil dilden kalmaz. (1076)

El elden üstündür. (1077)

Elti eltiden kaçar; görümceler bayrak açar. (1106)

İsim+ (İsim+ İlgi Durumu Eki)+ ...

Adam adamın şeytanı. (72)

Can canın yoldaşdır. (740)

Dost dostun ayıbını yüzüne söyler. (993)

Dost dostun eğerlenmiş atıdır. (994)

El elin aynasıdır. (1080)

El elin eşeğini türkü çağırarak arar. (1081)

El elin nesine, gülerek gider yasına. (1082)

Hal halin yoldaşıdır. (1352)

Hısım hısımın ne öldüğünü ister, ne onduğunu. (1471)

İnsan insanın (adam adamın) şeytanıdır. (1552)

İt itin ayağına (kuyruğuna) basmaz. (1600)

İt itin kuyruğunu bırakmaz. (1601)

Kardeş kardeşin (hısım hısımın) ne öldüğünü ister, ne onduğunu. (1673)

Kimse kimsenin çukurunu doldurmaz. (1824)

Kimse kimsenin kısmetini (rızkını) yemez. (1825)

Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır. (1850)

Öküz öküzün boynuzunda çamur görmezse korkmaz. (2114)

Uyku uykunun mayasıdır. (2453)

İsim+ (İsim+ ile)...

Aç aç ile yatınca arada dilenci doğar. (26)

El el ile, değirmen yel ile. (1079)

Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla. (552)

Çarık çarıkla, sarık sarıkla. (770)

Kaz kazla, daz dazla, kel tavuk kel (topal) horozla. (1739)

İsim+ Yönelme Durumu Eki+ (İsim)+ ...

İyiliğe iyilik her kişinin karı, kötülüğe iyilik er kişinin karı. (1618)

İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı. (1619)

Tereciye (bostancıya) tere (tarhuncuya tarhun) satılmaz. (2406)

Latife latif gerek. (1967)

Küpe küp deyince küp adama düp der. (1956)

Tarhuncuya tarhun satılmaz. (2362)

Yukarıdaki sınıflandırmaların hiçbirine girmeyen aşağıdaki atasözü örneklerinde, cümle başında kullanılan ilk iki isim yalın halde veya farklı ekler alarak tekrar etmiştir.

Kelimelerin cümle başında tekrar etmesi yönüyle çok ekli tekrar kalıbı içerisine alınmayıp ön tekrar kalıpları içerisine aldık.

Gözsüzden gözlü doğar, dilsizden dilli doğar, ille deli soy kovar. (1305)

Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer. (862)

Huylu huyundan vazgeçmez. (1484)

Kanı kanla yumazlar, kanı su ile yurlar. (1660)

Kardeşi kardeş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış. (1668)

Kızı kızken görme, gelinken gör; gelinken görme, beşik ardında gör. (1810)

Kuşu kuşla avlarlar. (1947)

Kürkçünün kürkü olmaz, börkçünün börkü. (1958)

Mal malamatı örter. (1983)

Tilki, tilkiliğini bildirinceye kadar post elden gider. (2420)

Malı mala canı cana ölçmeli. (1977)

Mart martladı, tavuk yumurtladı. (1990)

Ön Belirtili İsim Tamlaması Tekrar Kalıbı

Adamın alacası içinde, **hayvanın alacası** dışında. (82)

Akçanın iyisi kesede duran, **bahçanın iyisi** eve yakın olan. (159)

Borcun iyisi vermek, **derdin iyisi** ölmek. (674)

Elmanın dibi göl, **armudun dibi** yol (olmalı). (1098)

Etin çiği et getirir, **ekmeğin çiği** dert getirir. (1182)

İnsanın (adamın) alacası içinde, **hayvanın alacası** dışında (dır). (1546)

Sabahın kızılığı, akşamı kış eder; **akşamın kızılığı**, sabahı güz eder. (2185)

Ön Belirtisiz İsim Tamlaması Tekrar Kalıbı

Baba vergisi görümlük, **koca vergisi** doyumluk. (481)

Bey aşı borç, **düğün aşı** ödünç. (576)

Bıçak yarası geçer (onulur), **dil yarası** geçmez (onulmaz). (590)

Doğan anası olma, **doğuran anası** ol. (968)

El (bıçak) yarası onulur (geçer), **dil yarası** onulmaz (geçmez). (1110)

Hayır işi uzat, şerre dönsün; **şer işi** uzat, hayra dönsün. (1382)

Kuma (ortak) gemisi yürümüş, **elti gemisi** yürümemiş. (1920)

Ortak (kuma) gemisi yürümüş, **elti gemisi** yürümemiş. (2086)

Şer işi uzat, hayra dönsün; **hayır işi** uzatma, şerre dönmesin. (2341)

Yüz güzelliği hamamdan eve, **öz güzelliği** Urum'dan Şam'a. (2629)

Ön Sıfat Tamlaması Tekrar Kalıbı

Aç (arık) at yol almaz, **aç (arık) it** av almaz. (31)

Alçak eşek binmeye kolay, **öksüz çocuk** dövmeye kolay. (209)

Arık at yol almaz, **arık (aç) it** av almaz. (322)

Az el aş kotarır (yemek pişirip kaplara koymak), **çok el** iş kotarır. (458)

Bin dost az, **bir düşman** çok. (596)

Bir ev (gemi) donanır, **bir kız** (çıplak) donanmaz. (632)

Bir söz ara bozar, **bir söz** ara düzer. (660)

Çok mal haramsız, **çok laf** yalansız olmaz. (821)

Çok söz (laf) yalansız, **çok para** (mal) haramsız olmaz. (824)

Hasta yatan ölmez, **eceli yeten** ölür. (1375)

Hayırlı evlat neylesin malı, **hayırsız evlat** neylesin malı. (1383)

İyi evlat babayı vezir, **kötü evlat** rezil eder. (1615)

İyi nasihat verilir, **iyi ad** verilmez. (1625)

Ön tekerlek nereye giderse **art tekerlek** de oraya gider. (2138)

Yarım hekim, candan eder; **yarım hoca**, dinden eder. (2528)

Ön Kelime Tekrarı

Genellikle sıralı cümlelerde görülen bu kalıpta birinci cümle başında tekrarlanan kelime veya kelime grubu sonraki cümlelerin başında da tekrar edilmiştir.

Avrat var, arpa unundan aş yapar; **avrat** var, buğday unundan keş yapar. (428)

Avrat var, ev yapar; **avrat** var, ev yıkar. (429)

Gönül var otluğa, **gönül** var bokluğa (konar). (1286)

Kadın var, arpa ununu aş eder; **kadın** var, buğday ununu keş eder. (1644)

Kuş var, eti yenir; **kuş** var, et yedirilir. (1948)

Söz var, ara bozar; **söz** var, ara düzer. (2304)

Söz var, dağa çıkarır; **söz** var, dağdan indirir. (2305)

Söz var, iş bitirir; **söz** var, baş yitirir. (2306)

Ay ayakta, çoban yatakta; **ay** yatakta, çoban ayakta. (436)

Böyle baş **böyle** tıraş. (704)

Deve bir akçeye (götür, hani akçe), **deve** bin akçeye (getir, hani deve). (925)

Hayır dile eşine (komşuna), **hayır** gele başına. (1381)

Kem dileme komşuna, **kem** iş gelir başına. (1774)

Kısmet ise gelir Hint'ten, Yemen'den, **kısmet** değilse ne gelir elden? (1803)

Kimine hay hay, **kimine** vay vay. (1816)

Oğlum deli, malı neylesin; **oğlum** akıllı, malı neylesin. (2069)

Paran varsa cümle alem kulun, **paran** yoksa tımarhane yolun. (2156)

Sonradan imam olanın camiye sığmaz sesi; **sonradan** kadın olanın hamama sığmaz tası. (2289)

Tatlı ye, **tatlı** söyle. (2383)

1.1.2. Zıt Paralel Tekrar Kalıbı

Cümle başında kullanılan bir sözcüğün araya farklı bir sözcük alarak cümle sonunda tekrar etmesine dayanan kalıptır. Atasözlerinde zıt paralel tekrar grubuna dört örnek tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu dört örneğin ikisi atasözünün başında kullanılmışken iki tanesi atasözünü içine alacak şekilde kullanılmıştır.

Arka gerektir arka, ya utana ya korka. (331)

Ergene var ergene, kaygısız gir yorgana. (1125)

Aşağıdaki atasözünde geçen iki tane zıt paralel tekrar grubu atasözünü kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Duvarın **beri yüzü beri**, **öte yüzü öte**. (1011)

1.1.3. Yükleme Kalıbı

Yükleme durumu eki almış bir isimle başlayan atasözü kalıbıdır. Yükleme kalıbıyla ortaya çıkan atasözü örnekleri tek bir grup halinde ortaya çıkmaktadır. Bu kalıpla kurulan atasözlerinden bazıları *Bülbülü altın kafese koymuşlar*, “Ah vatanım.” demiş. (724), *Eşeği düğüne çağırmışlar*, “Ya odun eksik, ya su.” demiş. (1159) örnekleri gibi tahkiye kalıbı özelliği gösterir. Tahkiye kalıbı özelliği gösteren yükleme kalıbı örnekleri tahkiye kalıbı başlığı altında incelendiğinden ayrıca bu başlık altında incelenmedi. Atasözlerinde geçen yükleme kalıbı örneklerinden bazıları şunlardır:

İsim+ Yükleme Durumu Eki+ ...

Anayı kızdan ayıran para. (299)

Atı atasıyla, katırı anasıyla. (394)

Avradı eri saklar, peyniri deri. (426)

Ayıyı (maymunu) fırına (ateşe) atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış. (446)

Balı dibinden, yağı yüzünden. (506)

Balı parmağı uzun (olan) yemez, kismetlisi yer. (515)

Buğdayı (arpayı) taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden. (714)

Çuhayı fırçayla, kadifeyi elle. (832)

Duvarı nem, insanı gam yıkar. (1012)

Evladı (oğlumu) ben doğurdum, ama gönlünü ben doğurmadım. (1200)

Parayı domuzun boynuna takmışlar da “Domuz Ağa!” diye çağırmışlar. (2159)

Parayı zaptetmek deliyi zaptetmekten zor. (2161)

Sarığı sarar, sarar; ulamı yetiştigi yere sokarsın. (2224)

Sarmısağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış. (2225)

Tarlayı düz al, kadını kız al. (2367)

Tarlayı koçan zaptetmez, saban zapteder. (2368)

Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden. (2369)

Tavşanı tazi tutar, çalımı avcı satar. (2387)

Uşağı işe koş, sen de ardına düş. (2449)

Yalancıyı kaçtığı yere kadar kovalamalı. (2510)

Yaşı at pazarında sorarlar. (2533)

Demiri tavında dövmeli. (887)

Deveyi yük değil zelber yıkar. (938)

Edebi edepsizden öğren. (1051)

Eşeği bağla, işini sağla. (1157)

Eşeği düğüne çağırmışlar, “Ya odun eksik, ya su.” demiş. (1159)

Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin. (1165)

Eşeği süren (tımarlayan) osuruğuna katlanır. (1166)

Eşeği yoldan çıkararak sıpanın oynaması. (1167)

Gelini ata bindirmişler, “Ya nasip.” demiş. (1251)

Güzeli herkes sever. (1336)

- Güzeli** kızken görme, beşik ardında gör. (1337)
- İti** an, (değneği yanına koy) taşı eline al. (1591)
- İti** (köpeği) öldürene sürütürler. (1598)
- Kediyi** sıkıştırırsan üstüne atılır. (1761)
- Kişiyi** (herkesi) nasıl bilirsin, kendin gibi. (1836)
- Kişiyi** vezir eden de karısı, rezil eden de. (1837)
- Köpeği** dövmele ama, sahibinden utanmalı. (1873)
- Köpeği** öldürene sürütürler. (1876)
- Pekmezi** küpten, kadını kökten al. (2166)
- Sivilceyi** kurcalama, çıban edersin. (2278)
- Armudu** soy ye, elmayı say ye. (334)
- Çocuğu** işe sal, ardınca sen var. (804)
- Çoğu** zarar, azı karar. (810)
- Koyunu** yüze yetir, el onu bine yetirir. (1868)
- Kuşu** kuşla avlarlar. (1947)
- Maymunu** fırına (ateşe) atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış. (1998)
- Suyu** havana koy, döv döv yine su. (2322)
- Bülbülü** altın kafese koymuşlar, “Ah vatanım.” demiş. (724)
- Düğünü** okuyucu boklar. (1018)
- Gözü** tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz. (1307)
- Köprüyü** geçinceye kadar ayıya dayı derler. (1884)
- Kürkü** orak vaktinde, orağı kürk vaktinde. (1960)
- Ölüyü** çok yursan sıçağan olur. (2133)
- Ölüyü** örtekorlar (örtekomuşlar), deliğe dürtkorlar (dürtekomuşlar). (2134)

1.1.4. Yönelme Kalıbı

Yönelme durumu eki almış bir isimle başlayan atasözü kalıbıdır. Bu kalıpla kurulan atasözlerinden bazıları; *Tembele “Kapını ört.” demişler*, *“Yel eser örter.” demiş* (2400), *Terziye “göç” demişler*, *“iğnem başımda (yanımda)” demiş* (2410), *Mısıra “Yağmur geliyor.” demişler*; *“Çapan birlik mi?” demiş* (2011) vb. örneklerinde olduğu gibi tahkiye kalıbı özelliği gösterir. Tahkiye kalıbı özelliği gösteren yönelme kalıbı örnekleri tahkiye kalıbı başlığı altında incelendiğinden bu örneklere bu başlık altında

ayrıca yer verilmedi. Atasözlerinde geçen yönelme kalıbı örneklerinden bazıları şunlardır:

İsim+ Yönelme Durumu Eki+ ...

Ağaca dayanma kurur (çürür), adama (insana) dayanma ölür. (94)

Ahmağa yüz, abdala söz vermeye gelmez. (144-b)

Akıntıya (karşı) kürek çekilmez. (184)

Anlatışa göre verirler fetvayı. (303)

Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az. (304)

Aptala malum olur. (305)

Arığa su gelene (gelinceye) kadar kurbağanın gözü patlar. (319)

Aşığa Bağdat uzak (ırak) değil (gelmez). (358)

Ata arpa, yiğide pilav. (370)

Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma. (372)

Ata da soy gerek, ite de. (373)

Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli. (375)

Ata eyer gerek, eyere er gerek. (377)

Atlıya saat olmaz. (410)

Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun. (483)

Bostancıya tere satılmaz. (690)

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu. (799)

Çocuğa iş, ardına sen düş. (802)

Düşmana yarak (silah) gerek, ya düşmandan ırak gerek. (1037)

Fala inanma, falsız kalma. (1209)

Hamala semeri yük olmaz (değildir). (1354)

Hastaya (döşek) yatak sorulmaz. (1374)

Hazıra dağlar dayanmaz. (1387)

Karaya sabun, deliye öğüt neylesin. (1667)

Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden. (1697)

Kazaya rıza gerek. (1737)

Koça (öküze) boynuzu yük değil (olmaz). (1841)

Kuşa kafes lazım, boruya nefes. (1941)

Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu. (1942)

- Orospuya** surat gerek. (2089)
- Sarhoşa** dokunma, kendi yıkılsın. (2221)
- Sıcağa** kar mı dayanır? (2262)
- Sıçana** rakı içirmişler, kediye meydan okumuş. (2263)
- Tabağa** sorarsan dünyada fena koku olmaz. (2351)
- Varlığa** güvenilmez. (2476)
- Yaprağa** yapış, atlas olsun; toprağa yapış, altın olsun. (2523)
- Yaza** çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı. (2547)
- Yola** yoğurt dökmüş var mı? (2603)
- Zora** dağlar dayanmaz. (2659)
- Zora** beylerin borcu var (dır). (2658)
- Aleme** cellat lazım; senin olman ne lazım? (216)
- Arife** tarif gerekmez. (329)
- Beşe** bakma çiftten başka işe. (567)
- Çingeneye** beylik vermişler, önce babasını asmış (kesmiş). (793)
- Çirkefe** taş atma, üstüne sıçrar. (794)
- Deliye** bal tattırmışlar, çarşıda katran bırakmamış. (881)
- Deliye** geçit yoklatırlar. (882)
- Deliye** (göre) her gün bayram. (883)
- Deliye** taş atma, başını yarar. (884)
- Deveye** burç gerek olursa boynunu uzatır. (934)
- Devletliye** dokun geç, fukaradan sakın geç. (945)
- Dilenciye** borçlu olma; ya düğünde ister, ya bayramda. (957)
- Ecele** (ölüme) çare bulunmaz. (1047)
- Eskiye** itibar olsaydı, bitpazarına nur yağardı. (1148)
- Esmere** al bağla, karşısına geç ağla. (1149)
- Eşeğe** altın semer vursalar yine eşektir. (1151)
- Eşeğe** semer yük değil. (1156)
- Göze** yasak olmaz. (1300)
- Güzele** bakmak sevaptır. (1330)
- Güzele** göz ağrısı da yakışır. (1332)
- Güzele** kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz. (1333)

Güzele köken yakışır, çirkine allar neylesin. (1334)

Güzele ne yaraşmaz (yakışmaz). (1335)

Helale cömertlik olmaz. (1392)

İte vurmazlar (hoşt demezler) sahibinin hatırı var diye. (1590)

Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı. (1750)

Kele kösedden yardım olmaz. (1765)

Keseye danış, pazarlığa sonra giriş. (1781)

Köpeğe gem vurma, kendisini at sanır. (1872)

Köre elvandan (renkten) bahsolunmaz. (1889)

Mescide gerek olan meyhaneye haramdır. (2005)

Mürüvvete endaze olmaz. (2037)

Öküze boynuzu yük olmaz. (2113)

Ölüme çare bulunmaz. (2122)

Tembele iş buyur (buyurursan) sana akıl öğretsin (öğretir). (2399)

Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun. (2464)

1.1.5. Bulunma Kalıpları

Bulunma durumu eki almış bir isimle başlayan atasözü kalıbıdır. Bulunma kalıbı atasözlerinde iki grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci grupta atasözlerinde bulunma durumu eki (+DA) sadece atasözünün başında kullanılmıştır. İkinci grup atasözlerinde ise (+DA) bulunma eki atasözünde iki defa kullanılmıştır. Bu gruptaki atasözleri paralellik gösterir. Atasözlerinde geçen bulunma kalıbı örneklerinden bazıları şunlardır:

İsim+ DA+ ...

Alında yazılı olan (alna yazılan) başa gelir. (222)

Bağda izin olsun, üzüm yemeye yüzün olsun. (486)

Bayramda borç ödeyene ramazan kısa gelir. (549)

Dünyada tasasız baş bostan korkuluğunda bulunur. (1024)

Halıda nakış bir gerek. (1353)

Harmanda dirgen (tırpan) yiyen sığa, yılına kadar acısını unutmaz. (1363)

Kavgada kılıç ödünç verilmez. (1718)

Kavgada yumruk sayılmaz. (1719)

Namaz**da** meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz. (2039)

Pazar**da** herkes ambarındaki unu kadar konuşur. (2162)

Teşbi**hte** (temsilde) hata olmaz. (2412)

Yağmur**da** düşmanın koyunu, dostun atı satılsın. (2501)

Aşağıdaki atasözlerinde (+DA) bulunma eki atasözünde iki defa kullanılmıştır.

Bu örnekteki atasözleri paralellik gösterir.

İsim+DA+ ..., İsim+ DA+ ...

Aşağıdaki örneklerde (+DA) bulunma eki atasözünde iki defa kullanılmıştır.

Ağıl**da** oğlak doğsa ovada**da** otu biter. (113)

Ağustosta yatani zemheride**de** bügelek tutar. (136)

Dere**de** tarla sel için, tepede**de** harman yel için. (904)

Ay**da** bir gel dostuna, kalsın ayak üstüne; gün**de** bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne. (437)

Atta karın, yiğitte**de** burun. (416)

Nerde birlik, or**da** dirlik. (2048)

Nerde çokluk, or**da** bokluk. (2049)

Nerde hareket, or**da** bereket. (2050)

Ramazanda**da** yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayram**da** yüzü kara olsun. (2176)

...+İsim+ DA+, ...+İsim+ DA

Bağ bayır**da**, tarla çayır**da**. (485)

Çocuk seversen beşik**te**, koca seversen döşek**te**. (808)

Gelin atta buyruk Hak'**ta**. (1246)

Gelin eşik**te** oğlan beşik**te**. (1248)

Kız beşik**te** (kundakta) çeyiz sandık**ta**. (1807)

Kız kucak**ta**, çeyiz bucak**ta**. (1813)

Kul teftiş**te**, gözelim Mevla ne iş**te**. (1919)

Güzel kanda**da** kavga anda**da**. (1338)

Tavşan dağ**da**, suyu ateş**te**. (2386)

Tarla çayır**da**, bağ bayır**da**. (2363)

Ay ayak**ta**, çoban yatak**ta**; ay yatak**ta**, çoban ayak**ta**. (436)

...+İsim+ DA+, ...+İsim+ DA + ...

Cambaz **ipte**, balık **dipte** gerek. (732)

Kar kuytu**da**, para pinti**de** eğleşir. (1689)

Temel taşı temel**de**, köşe taşı köşe**de** gerek. (2401)

...+İsim+ DA+ ...+, ...+İsim+ DA+ ...

Az eli a**şta** gör, çok eli i**şte** gör. (459)

Bin atın varsa ini**şte** in, bir atın varsa yoku**şta** bin. (594)

Şahin gözünü **ette** açmış; karga gözünü bok**ta** açmış. (2331)

1.1.6. Ayrılma Kalıpları

Ayrılma durumu eki almış bir isimle başlayan atasözü kalıbıdır. Bu kalıp da bulunma kalıbı gibi iki grup şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Birinci grupta ayrılma durumu eki cümle başında kullanılırken, ikinci grupta ayrılma durumu eki atasözlerinde iki defa kullanılmıştır. Atasözlerinde geçen ayrılma kalıplarından bazıları şunlardır:

İsim+ dAn+ gelen+ ...

Bey**den gelen** bey sayılır. (580)

Dil**den gelen** elden gelse, her fukara padişah olur. (950)

Eld**en gelen** geç gelir, onda da karnın aç kalır. (1073)

Eld**en gelen** övün (ülüş) olmaz, o da vaktinde (her vakit) bulunmaz (gelmez).
(1074)

Hay**dan gelen** huya gider. (1379)

Sonra**dan gelen** devlet, devlet değildir. (2287)

İsim+ DAn+ ...

Ak**tan** kara kalktı mı? (200)

Ayr**andan** aşağı katık olmaz. (448)

Bayram**dan** sonra gelen kınayı götüne yak. (550)

Bir**den** çıkan bine yayılır. (620)

Bor**çtan** korkan kapısını büyük açmaz (küçük açar). (683-b)

Dam**dan** düşen, damdan düşenin halini bilir. (850)

Deved**en** büyük fil var. (929)

Göz**den** irak (uzak) olan gönülden de irak (uzak) olur. (1299)

Köle**den** ağa olan minareyi sesiyle yıkar. (1870)

Kuş**tan** korkan darı ekmez. (1946)

Merhamet**ten** maraz doğar (hasıl olur). (2003)

Ölü**m**den öte (ye) köy yoktur. (2120)

Pilav**dan** dönen kaşığın sapı (dönenin kaşığı) kırılsın. (2170)

Serçe**den** (kuştan) korkan darı ekmez. (2251)

Yok**tan** yonga çıkmaz. (2602)

Yol**dan** (yol ile) giden yorulmaz. (2606)

Yumurtad**an** çıkan yine yumurta çıkarır. (2615)

Atasözünü içine alan ayrılma kalıplarında (+DAN) ayrılma durumu eki atasözünde iki defa kullanılmıştır.

...İsim+ DAn+, ...İsim+ DAn

İncir babad**an**, zeytin deded**en**. (1530)

Az veren cand**an**, çok veren mald**an**. (470)

Arpayı (buğdayı) taşlı yer**den**, kızı kardaşlı yer**den**. (342)

Mermer iyi taş**tan**, iyilik iki baş**tan**. (2004)

Buğdayı (arpayı) taşlı yer**den**, kızı kardaşlı yer**den**. (714)

Tarlayı taşlı yer**den**, kızı kardaşlı yer**den**. (2369)

Değirmen iki taş**tan**, muhabbet iki baş**tan**. (866)

Hırsızlık bir ekmek**ten**, kahpelik bir öpmek**ten**. (1470)

...İsim+ DAn+, ...İsim+ DAn+ ...

Abdal düğün**den**, çocuk oyund**an** usanmaz. (5)

Bağ babad**an**, zeytin deded**en** kalmalı. (484)

Demir nem**den**, insan gamd**an** çürür. (888)

İnsan ayakt**an**, at tırnakt**an** kapar. (1536)

Pekmezi küpt**en**, kadını kökt**en** al. (2166)

Saç safad**an**, tırnak cefad**an** uzar. (2196)

Zeytin deded**en**, incir babad**an** kalmalı. (2656)

1.1.7. Sıfat Tamlaması Kalıpları

Atasözlerinde geçen sıfat tamlamaları cümle başında belirli formatlarla kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılan sıfat tamlamalarının bazıları yalın halde iken bazılarında sıfat tamlaması, ismin yükleme, yönelme, bulunma ve ayrılma durumu eklerini almıştır.

Sıfat tamlaması+ ...

Acar tazi çullu da belli olur, çulsuz da. (10)

Acemi nalbant kürt (gavur, ahmak) eşeğinde (öğrenir, usta olur) dener kendini. (15)

Açık ağız aç kalmaz. (40)

Aç karın katık istemez. (53)

Aç köpek fırın (-ı, fırın damı, duvarı) deler (yıkır). (54)

Aç kurt arslana saldırır. (55)

Aç kurt yavrusunu yer. (56)

Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) ambarında sanır (görür). (61)

Ağır taş, batman döver (yerinden oynamaz). (120)

Ahmak gelin, yengeyi halayığı sanır. (145)

Ahmak (şaşkın) misafir ev sahibini ağırlar. (147)

Akacak kan, damarda durmaz. (149)

Ak akçe, kara gün içindir. (150)

Akan çay, her zaman kütük getirmez. (151)

Akan su, yosun tutmaz. (152)

Ak curun (çeşme) akmazsa kara curun kol gibi. (157)

Ak gün ağartır, kara gün karartır. (162)

Akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır. (168)

Ak koyun, ak bacağından; kara koyun, kara bacağından asılır. (185)

Alacak kız ay görünür, evleri saray. (202-b)

Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay. (209)

Alçak yer yiğidi hor gösterir. (214)

Al gömlek gizlenemez. (220)

Alt değirmen güçlü akar. (263)

- Altın anahtar** her kapıyı açar. (264)
- Altın eşik**, gümüş eşiğe muhtaç olur. (267)
- Arıca etek**, kuruca yatak. (317)
- Arık at** yol almaz, arık (aç) it av almaz. (322)
- Artık mal**, göz çıkarmaz. (350)
- Az ateş** çok odunu yakar. (456)
- Az el** aş kotarır (yemek pişirip kaplara koymak), çok el iş kotarır. (458)
- Az mal** kan yutturur, çoğu birbirini güttürür. (465)
- Bedava sirke** baldan tatlıdır (tatlı olur). (553)
- Beylik fırın** has çıkarır. (584)
- Bodur tavuk** her gün piliç. (668)
- Boş başak** dik durur. (693)
- Boş çuval** ayakta (dik) durmaz. (695)
- Boş eşek** yorga gider. (696)
- Boş fıçı** çok langırdar. (697)
- Boş lakırdı** karın doyurmaz. (700)
- Boş torba** ile at tutulmaz. (701)
- Bulanık su**, balıkçının yarı kazancıdır. (718)
- Büyük balık** küçük balığı yer (yutar). (726)
- Büyük lokma** ye (de) büyük söyleme. (728)
- Cins kedi** ölüsünü göstermez. (755)
- Çatal kazık** yere batmaz (geçmez, çakılmaz). (772)
- Çıngıraklı deve** kaybolmaz. (782)
- Çok mal** haramsız, çok laf yalansız olmaz. (821)
- Çok naz** aşık usandırır. (822)
- Çok söz** (laf) yalansız, çok para (mal) haramsız olmaz. (824)
- Çürük tahta** çivi tutmaz. (835)
- Derin su** yavaş akar. (906)
- Doğru söz** katarından belli olur. (977)
- Doğru söz** yemin istemez. (978)
- Eski dost** düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez. (1144)
- Eski düşman** dost olmaz (olsa da dürüst olmaz). (1145)

- Fazla (artık) mal** göz çıkarmaz. (1213)
- Gailesiz baş**, yerin altında. (1223)
- Gön yufka** yerinden delinir. (1288)
- Haklı söz** haksız Bağdat'tan çevirir. (1347)
- Hak söz** ağıdan acıdır. (1348)
- Her ağaç** kökünden kurur (çürür). (1397)
- Hayırlı evlat** neylesin malı, hayırsız evlat neylesin malı. (1383)
- Hayırlı komşu**, hayırsız akrabadan iyidir. (1384)
- Isıracak it** dişini (diş) göstermez. (1489)
- İşkilli büzük** dingilder. (1579)
- İşleyen demir** pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar). (1580)
- İyi dost** kara günde belli olur. (1614)
- İyi evlat** babayı vezir, kötü evlat rezil eder. (1615)
- İyi insan** sözünün üstüne gelir. (1616)
- İyi iş** altı ayda çıkar. (1617)
- Kabiliyetli çırak** ustayı geçer. (1630)
- Kaçan balık** büyük olur. (1632)
- Kel kız** teyzesinin saçıyla övünür. (1769)
- Kem söz** kalp (kem) akça sahibinindir. (1776)
- Keskin akıl** (zeka) keramete kış attırır. (1783)
- Keskin sirke** kabına (küpüne) zarar (dır). (1784)
- Kuşkulu uyku** evin bekçisidir. (1945)
- Kutlu gün** doğuşundan (bellidir). (1949)
- Ölmüş koyun** (eşek) kurttan korkmaz. (2118)
- Ön tekerlek** nereye giderse art tekerlek de oraya gider. (2138)
- Öpülecek el** ısırılmaz. (2139)
- Örtük pazar** ara bozar. (2140)
- Sadık dost** akrabadan yeğdir. (2199)
- Sokma akıl**, sekiz adım gider. (2283)
- Temiz (iyi) iş** altı ayda çıkar. (2402)
- Ürüyen köpek**, ısırılmaz (kapmaz). (2461)
- Yabancı koyun** kenara yatar. (2495)

Yalnız öküz, çifte (boyunduruğa) koşulmaz. (2514)

Yalnız taş, duvar olmaz. (2515)

Yanlış hesap Bağdat'tan döner. (2519)

Yarım hekim, candan eder; yarım hoca, dinden eder. (2528)

Yavuz (yürük) at yemini (yavuz it ününü) artırır. (2545)

Yavuz hırsız, ev sahibini bastırır. (2546)

Yürük at yemini artırır. (2627)

Sıfat Tamlaması+ Yükleme Durumu Eki+ ...

Ağır yongayı yel kaldırmaz. (121)

Ahmak iti yol kocadır. (146)

Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır. (186)

Ala keçiyi gören içi dolu yağ sanır. (206)

Az eli aşta gör, çok eli işte gör. (459)

Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez). (2232)

Sıfat Tamlaması+ Yönelme Durumu Eki+ ...

Açık göte herkes tükürür. (41)

Açık kaba it değer. (42)

Açık yaraya tuz ekilmez. (43)

Alçacık eşeğe herkes biner. (208)

Al elmaya taş atan çok olur. (215)

Arık ata kuyruğu (da) yüküdür. (321)

Arık öküze bıçak olmaz! (çalınmaz). (325)

Boş ite menzil olmaz. (699)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan. (1403)

Yürük ata kamçı olmaz. (2625)

Yürük ata paha olmaz. (2626)

Sıfat Tamlaması+ Bulunma Durumu Eki+ ...

Acıklı başta akıl olmaz. (19)

Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır. (211)

Alçak yerde yatma, sel alır; yüksek yere yatma, yel alır. (212)

Alışmadık götte don durmaz. (224)

Çıkmadık canda umut var (dır). (780)

Her işte bir hayır vardır. (1417)

Sırça köşkte (evde) oturan, komşusuna taş atmamalı. (2269)

Sıfat Tamlaması+ Ayrılma Durumu Eki+ ...

Arık etten yağlı tirit olmaz. (323)

Beylik çeşmeden su içme. (583)

Çıkmadık candan umut kesilmez. (781)

Her ağaçtan kaşık olmaz. (1398)

Her damardan kan alınmaz. (1402)

Her sakaldan bir tel çekseler, köseye sakal olur. (1450)

Siyah inekten beyaz süt sağılır. (2279)

Sıfat Tamlaması+ İlgi Durumu Eki+ ...

Alçak yerin tepeciği dağ görünür. (213)

Alıcı kuşun ömrü az olur. (221)

Berk kaçan atın boku seyrek düşer. (564)

Büyük başın derdi büyük olur. (727)

Esrik devenin çulu eğri gerek. (1150)

Garip itin kuyruğu bacağı arasında (götünde, kışına kısık) gerek (olur). (1226)

Garip (kör) kuşun yuvasını Allah yapar. (1228)

İşleyen eşeğin boynu boncuklu olur. (1581)

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden). (1790)

Kısa günün kârı (kazancı) az olur. (1800)

Ortak atın beli sakat olur. (2090)

Tek elin nesi var, iki elin sesi var. (2394)

Yanık yerin otu tez biter. (2517)

1.1.8. İyelik Kalıpları

Bu kalıptaki atasözleri cümle başında kullanılan bir ismin iyelik birinci ve ikinci

tekil kişi ekiyle kullanılmasına dayanır.

İsim+ I. İyelik Tekil Eki+ ...

Atım tepmez, itim kapmaz deme. (396)

“Ayrıanım (yoğurdum) ekşidir.” diyen olmaz. (449)

Başım acemi berbere teslim eden, cebinden pamuğunu eksik etmez (etmesin).
(537)

Kardeşim ağa, avradı hatın, almaz beni kulluğa satın. (1669)

Kardeşim olsun da kanlım olsun. (1670)

Oğlum deli, malı neylesin; oğlum akıllı, malı neylesin. (2069)

Param seni vereyim de mi düşman olayım, vermeyeyim de mi düşman olayım? Vermeyeyim de düşman olayım. (2150)

Saçım ak mı, kara mı? Önüne düşünce görürsün. (2195)

Aşağıdaki iyelik kalıbı örneklerinde iyelik birinci kişi eki cümle başında art arda sıralanan iki kelimede kullanılmıştır:

Emmim, dayım hepsinden aldım payım. (1117)

Emmim, dayım kesem; elimi soksam yesem. (1118)

Amcam, (emmim) dayım herkesten (hepinden) aldım payım. (278)

Anam babam kesem, elimi soksam yesem. (292)

Evceğizim evceğizim, saklar benim halceğizim. (1194)

İsim+ II. İyelik Tekil Eki+ ...

Anan güzel idi, hani yeri; baban zengin idi, hani evi. (294)

Atın varken yol tanı, ağa varken el tanı. (403)

Aynan yoksa komşuna bak. (447)

Derdin yoksa söylen, borcun yoksa evlen. (902)

İşin yoksa şahit ol, paran çoksa (borcun yoksa) kefil ol. (1578)

Kızın var, sizin var. (1812)

Komşun kör ise sen kıpa bak. (1851)

Paran çoksa (borcun yoksa) kefil ol, işin yoksa şahit ol. (2151)

Paran ucuz olursa sen pahalı olursun. (2155)

Paran varsa cümle alem kulun, paran yoksa tımarhane yolun. (2156)

Tırnağın varsa başını kaşı. (2416)

1.1.9. Her / Herkes (Genelleme) Kalıpları

Atasözleri içerik bakımından genel anlamlar içerirler. Atasözlerindeki bu genel anlamsal ifadelerin yapısal ifadelerle desteklendiği de olur. Bu yapısal ifadelerden biri *her* sıfat sözcüğüyle *herkes* zamirine dayanır. *Her* sıfatı bazı atasözlerinde yalın bir isim ile kullanılarak sıfat tamlaması oluştururken, bazı örneklerde ise sıfat tamlaması, ilgi durumu ekini alır. Aynı şekilde *herkes* zamiri bazı örneklerde yalın durumda kullanılırken bazı örneklerde de ilgi durumu ekiyle birlikte kullanılmıştır. Sıfat tamlaması yapısıyla kurulan bazı biçimleri sıfat tamlaması kalıpları içerisinde de ele alınabilecekken örneklerin benzerliği ve konunun bütünlüğü açısından Her / Herkes (Genelleme) Kalıbı başlığı altında incendi.

Her+ İsim+ ...

Her ağaç kökünden kurur (çürür). (1397)

Her çiçek koklanmaz. (1400)

Her çok, azdan olur. (1401)

Her dükkân kirasıyla. (1405)

Her düşüş bir öğreniş. (1406)

Her gün baklava börek yense bıktılır. (1408)

Her gün bir olmaz. (1409)

Her gün gezen kırdı, bir gün uğrar kurda. (1410)

Her horoz kendi çöplüğünde (küllüğünde) öter; (eşinir). (1412)

Her insan kendi çukurunu doldurur. (1415)

Her koyun kendi bacağından asılır. (1448)

Her taş baş yarmaz. (1455)

Her zaman çiğdem çıkmaz; bazen de küsküç kırılır. (1461)

Her zaman eşek ölmez, on köfte on paraya olmaz. (1462)

Her zaman gemicinin istediği rüzgar esmez. (1463)

Her ziyan bir öğüttür. (1464)

Her+ İsim+ İlgi Durumu Eki+ ...

Her ağacın meyvesi olmaz. (1396)

Her başın (herkesin) bin derdi var, değirmencininki su. (1399)

Her delinin başına bayrak dikilse bedestende bez kalmaz. (1404)

Her güzelin bir kusuru (huyu) vardır. (1411)

Her inişin bir yokuşu vardır. (1413)

Her işin başı sağlık. (1416)

Her kapının bir anahtarı vardır. (1418)

Her kaşığın kısmeti bir olmaz. (1419)

Her kimin bağı var, yüreğinde dağı var. (1447)

Her kuşun eti yenmez. (1449)

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır. (1458)

Her yiğidin gönlünde (her gönülde) bir arslan yatar. (1459)

Her şeyin vakti var, horoz bile vaktinde öter. (1452)

Her şeyin yenisi, dostun eskisi. (1453)

Her şeyin yokluğu yokluktur. (1454)

Her vaktin bir padişahı var. (1456)

Her yokuşun bir inişi vardır. (1460)

Herkes+ ...

Herkes aklını pazara çıkarmış (mezada vermiş), yine kendi aklını almış (begenmiş). (1420)

Herkes bildiğini okur. (1421)

Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz. (1422)

Herkes ektiğini biçer. (1423)

Herkes evinde ağadır. (1425)

Herkes gübresini kendi tarlasına kor. (1426)

Herkes karının rengine boyanır. (1437)

Herkes kaşık yapar ama sapını ortaya getiremez. (1438)

Herkes kendi aklını beğenir. (1439)

Herkes (kimse) kendi ayıbını bilmez (görmez). (1440)

Herkes (her insan) kendi çukurunu doldurur. (1441)

Herkes kendi ölüsü için ağlar. (1442)

Herkes ne ederse kendine eder. (1443)

Herkes sakız çiğner ama (çıtlataamaz), Kürt (Çingene) kızı tadını çıkarır. (1444)

Herkes sevdiğini öper, bayram da bahane. (1445)

Herkes zibilliğinin horozu. (1446)

Herkes+ İlgi Durumu Eki+ ...

Herkesin akıllı bir olsa koyuna çoban bulunmaz. (1427)

Herkesin arşınına göre bez vermezler (verilmez). (1428)

Herkesin (her başın) bir derdi var, değirmencininki de su. (1430)

Herkesin delisi evinde, derdi karnında. (1431)

Herkesin ettiği yoluna gelir. (1432)

Herkesin geçtiği köprüden sen de geç. (1433)

Herkesin hamuru ekmeğine göredir. (1434)

Herkesin tenceresi kapalı kaynar. (1435)

Herkesin yorulduğu yere han yapmazlar (yapılmaz). (1436)

1.1.10. Sayı Kalıpları

Cümle başında kullanılan yalın haldeki bir sayı ile bir isimden oluşabildiği gibi, -cümle başında kullanılan yalın durumdaki bir sayı ismiyle karşılaştırma veya paralel anlatım amaçlı- cümle başı veya cümle ortasında geçen diğer bir sayı isminden oluşur. Sıfat kalıpları başlığı altında da değerlendirilebilecek olan sayı kalıbını sayıların halk edebiyatında taşıdıkları önem ve örneklerin benzerliğinden dolayı ayrı bir başlık altında ele aldık. Türk Halk Edebiyatı ürünleri olan halk hikâyelerinde, bilmecelerde, şiiirlerde ve atasözlerinde kullanılan sayılar rastgele seçilmemiş, kültür öğelerinin ardındaki bir bilincin yansıması olarak ortaya çıkmışlardır. Halk edebiyatında bu sayılar motif başlığı altında incelenmektedir. Mehmet Yardımcı, Türk Halk Edebiyatında motif olarak kullanılan bu sayılar için şu değerlendirmede bulunur:

“İslam dininde bazı sayılar kutsal bir özellik taşır. Bir, üç, dört, beş, yedi dokuz, on iki, kırk vb. sayıların dini bakımdan çeşitli anlamları bulunmaktadır. Kutsal özellik taşıyan bu sayıların anlamları çeşitli yazarlarca nesir biçiminde işlenirken, âşıklar tarafından da şiiirlerde sık sık dile getirilmiştir.” (Yardımcı 2008: 83)

Atasözleri de halk edebiyatı ürünleri olduğundan atasözlerindeki sayılarda atasözünü oluşturan dini inanç sisteminin, yaşayış şeklinin, örf adetlerin kısacası toplumun kültüründen izler taşır. Atasözlerinde daha çok bir, iki, üç, beş, kırk ve bin, sayıları kullanılmıştır. Atasözlerindeki bazı sayılar karşılaştırma, paralel yargı

oluşturma vb. nedenlerden dolayı birlikte kullanılmışlardır. **Bir** (tek) *elin nesi var, iki elin sesi var* (626) atasözünde bir kıyaslama anlamı, **Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz** (612) atasözünde paralel bir anlatım, açıkça görülmektedir. Atasözünü içine alan kalıplar bölümünde değerlendirilebilecek olan bu gruptaki örnekleri bir bütünlük oluşturması amacıyla ön tekrar kalıpları içerisinde, sayı kalıpları alt başlığı adı altında ele aldık.

Sayı Sıfatı+ İsim+ ...

Bir baba dokuz oğlu (evladı) besler, dokuz oğul (evlat) bir babayı beslemez. (614)

Bir baş soğan bir kazanı kokutur. (616)

Bir deli kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış. (619)

Bir elma bin akçaya, soy; bin armut bir akçaya, soyma. (628)

Bir ev, bir dev. (629)

Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz. (632)

Bir fit bin büyü yerini tutar (yerine geçer). (634)

Bir görüş, bir kör biliş. (635)

Bir korkak bir orduyu bozar. (649)

Bir musibet (felaket) bin nasihattan yeğdir. (653)

Bir pire için bir yorgan yakılmaz. (655)

Bir söz ara bozar, bir söz ara düzer. (660)

Bir söz bin büyüye bedeldir. (661)

Bir söz yola getirir, bir söz yoldan çıkarır. (662)

Bir tepe yıkılır, bir dere dolar. (664)

İki arslan bir posta sığmaz. (1503)

İki at bir kazığa bağlanmaz. (1504)

İki baş bir kazanda kaynamaz. (1505)

İki cambaz bir ipte oynamaz. (1506)

İki çıplak bir hamamda yakışır. (1507)

İki el bir baş içindir. (1510)

İki gönül bir olursa (olunca) samanlık seyran olur. (1512)

İki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış. (1513)

İki karpuz bir koltuğa sığmaz. (1515)

“**İki kişi** başında fes yok.” derse başını yokla. (1517)

İki kişi dinden olursa bir kişi candan olur. (1518)
İki testi çarpışınca biri kırılırsa biri de çatlar. (1521)
İki testi tokuşunca biri elbet kırılır. (1522)
İki tımar bir yem yerine geçer. (1523)
Üç göç, bir yangın yerini tutar. (2457)
Beş para giren ev yıkılmamış. (570)
Beş parmak bir değil (olmaz). (572)
Dokuz at bir kazığa bağlanmaz. (981)
Dokuz keçe, su geçse; bir deri, soğuk geri. (982)
On ceviz alsan ikisi çürük çıkar. (2081)
Kırk gün taban eti, bir gün av eti. (1791)
Kırk hırsız bir çıplağı soyamamış. (1792)
Bin dost az, bir düşman çok. (596)
Bin işçi, bir başçı. (598)
Bin kişi değmez bir kişi, bir kişi değer bin kişi. (599)
Bin merak, bir borç ödemez. (600)
Bin tasa bir borç ödemez. (603)

bir...bir / iki / yedi / on / kırk / bin

Bir adamın sözü **bir** adama kolay. (606)
Bir ağacın gölgesinde **bir** sürü yatar. (607)
Bir ambar buğdayın örneği **bir** avuçtur. (611)
Bir avuç altının olacağına **bir** avuç toprağın olsun. (613)
Bir başa **bir** göz yeter. (615)
Bir dirhem gümüşün üstünde oturmaya **bir** kantar göt gerek. (622)
Bir gözün gördüğü **bir** göze (başkasına) hayır etmez. (636)
Bir kızı bin kişi ister (de) **bir** kişi alır. (647)
Bir mih bir nal kurtarır, **bir** nal bir at kurtarır. (652)
Bir kararda **bir** Allah. (644)
Bir katar deveyi **bir** eşek yeder. (645)
Bir çöplükte **iki** horoz ötmez. (618)
Bir el bir eli (el eli) yıkar, **iki** el (de) yüzü (yıkar). (624)

Bir (tek) elin nesi var, **iki** elin sesi var. (626)

Bir söyle **iki** dinle. (659)

Bir koyundan **iki** post çıkmaz. (650)

Bir kötünün **yedi** mahalleye zararı vardır (dokunur). (651)

Bir dönüm güzlük **on** dönüm yazlığa bedeldir. (623)

Bir adama **kırk** gün (deli dersen deli, akıllı dersen akıllı olur) ne dersen o olur.

(604)

Bir fincan (acı) kahvenin **kırk** yıl hatırı (hakkı) vardır. (633)

Bir dirhem et **bin** ayıp örter. (621)

Bir ağızdan çıkan **bin** ağıza (dile) yayılır. (610)

İki...bir

İki (dokuz) ölç, **bir** biç. (1520)

İki deliye **bir** uslu koymuşlar. (1508)

İki dinle (bin işit) **bir** söyle. (1509)

İki emini **bir** yemin aralar. (1511)

bin...bir

Bin nasihattan **bir** musibet yeğdir. (601)

Bin ölçüp **bir** biçmeli. (602)

Bin atın varsa inişte in, **bir** atın varsa yokuşta bin. (594)

Bin bilsen de **bir** bilene danış. (595)

1.1.11. Yokluk Kalıbı

+sIz yokluk ekiyle kurulan sıfat tamlamasının cümle başında kullanılmasıyla oluşmuştur. Sıfat tamlaması niteliğindeki bu kalıbı, örneklerin benzerliğinden dolayı sıfat tamlaması kalıbı içerisinde değil de yokluk kalıbı içerisinde değerlendirdik.

İsim+ sIz+ İsim+ ...

Ağrısız baş mezarda gerek (olur). (133)

Ayıpsız yar arayan (dost isteyen), yarsız (dostsuz) kalır. (443)

Densiz deve kuyruğu, deh! demeden sallanır. (900)

Dertsiz baş, bostan korkuluğunda. (914)

Dertsiz baş, mezara (mezarda) taş. (915)

Dertsiz baş (kul) olmaz. (916)

Dertsiz baş terkide gerek. (917)

Dikensiz gül olmaz. (949)

Faydasız baş mezara yaraşır. (1212)

Hatasız kul olmaz. (1376)

Hesapsız kasap, ya bıçak kırar ya masat. (1465)

Kanatsız kuş uçmaz. (1658)

Kasavetsiz ağız anahtarsız açılır. (1705)

Kısmetsiz köpek, sabaha karşı uyuyakalır. (1804)

Mayasız yoğurt tutmaz (çalınmaz). (1997)

Aşağıdaki atasözü örneğinde +sIz yokluk eki iki iki defa kullanılmıştır:

Dumansız baca olmaz, **kahırsız koca** olmaz. (1008)

...+ **yok**

Aşağıdaki atasözü örneklerinin yüklemi +yok kelimesiyle bitmektedir. +yok ile biten örnekler de yokluk kalıbı içerisinde değerlendirilebilir:

Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi **yok**? (711)

Dilin kemiği **yok**. (961)

Kefenin cebi **yok**. (1763)

Yatan öküze yem **yok**. (2539)

Una dökülen yağın zararı **yok**. (2447)

Tatarın kılavuza ihtiyacı **yok** (tur). (2379)

Kimseden kimseye hayır **yok** (gelmez). (1821)

Ay görmüşün yıldıza minneti (itibar) **yoktur**. (439)

Gözlüye gizli **yoktur**. (1304)

Korkunun ecele faydası **yoktur**. (1860)

Ölümden öte (ye) köy **yoktur**. (2120)

1.2. Atasözünü İçine Alan Kalıplar

1.2.1. İsim Tamlaması Kalıpları

Atasözlerinin bazıları isim tamlamaları yapısıyla ortaya çıkmaktadır. Bu kalıptaki atasözleri belirtili isim tamlaması ve belirtisiz isim tamlamasıyla kurulmuştur. Belirtili isim tamlaması şeklinde kurulan atasözleri genellikle iki isim tamlamasının

sıralanmasıyla kurulmuşken bir örnek üç belirtili isim tamlamasının art arda dizilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Belirtisiz isim tamlamasıyla kurulan atasözlerinde ise bir örnek bir belirtisiz isim tamlamasıyla, bir örnek üç belirtisiz isim tamlamasının tekrarıyla, bir örnek altı belirtisiz isim tamlamasının tekrarıyla, üç örnek dört belirtisiz isim tamlamasının tekrarıyla, geriye kalan örnekler iki belirtisiz isim tamlamasının tekrarıyla kurulmuştur.

Belirtili İsim Tamlaması Kalıbı

Ağanın gözü, yiğidin sözü. (109)

Armudun önü, kirazın sonu. (333)

Atın dorusu, yiğidin delisi. (399)

Atın ürkeği, yiğidin korkağı. (402)

Bağın taşlısı, karının saçlısı. (488)

Başın sağlığı, dünyanın varlığı. (539)

Cahilin sofusu şeytanın maskarası. (731)

Elin vergisi, gönülün sevgisi. (1095)

Elin vergisi, gönül (ün) sevgisi. (1109)

Hıyarın önü, dutun sonu. (1473)

İneğin sarısı, toprağın karası. (1531)

Kadının (cahilin) sofusu, şeytanın maskarası. (1640)

Kiminin devesi (parası), kiminin duası. (1817)

Yiğidin sözü, demirin kertiği. (2587)

Aşağıdaki örnek ise üç belirtili isim tamlamasının art arda sıralanmasıyla kurulmuştur:

Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı. (2366)

Belirtisiz İsim Tamlaması Kalıbı

Aşağıdaki örnek tek bir belirtisiz isim tamlamasından oluşmuştur.

Geçim dünyası. (1235)

Aşağıdaki örnekler iki belirtisiz isim tamlamasının art arda sıralanmasıyla kurulmuştur:

Ana hakkı, Tanrı hakkı. (284)

Bekar gözü, kör gözü. (554)

Çam sakızı, çoban armağanı. (766)

Er ekmeği, meydan ekmeği. (1122)

Gece işi kör işi. (1232)

İçgüveysi iç ağrısı. (1500)

Kadın malı, kapı mandalı. (1646)

Kar yılı var yılı. (1700)

Kız evi naz evi. (1808)

Komşu hakkı, Tanrı hakkı (dır). (1847)

Aşağıdaki örnek üç belirtisiz isim tamlamasının art arda sıralanmasıyla kurulmuştur:

At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü. (406)

Aşağıdaki örnekler dört belirtisiz isim tamlamasının art arda sıralanmasıyla kurulmuştur:

Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği. (473)

Ceviz gölgesi, yavuz gölgesi; söğüt gölgesi, yiğit gölgesi. (752)

Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası. (2060)

Aşağıdaki örnek altı belirtisiz isim tamlamasının art arda tekrarıyla kurulmuştur:

Koz gölgesi, kız gölgesi; söğüt gölgesi, yiğit gölgesi; dut gölgesi, it gölgesi. (1869)

1.2.2. Çok Bağlaçlı Tekrar Kalıbı

Atasözleri genel olarak sıralı cümlelerle kurulmuştur. Sıralı cümlelerden oluşan bu yapıdan dolayı atasözlerinde bağlaçlar çok fazla kullanılmamış olmakla birlikte, bazı atasözleri bağlaçların tekrar etmesine dayanan bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır. Özkan, bağlaç tekrarının atasözlerinin anlatımına ahenk kattığını ve söze müzikallik kazandırdığını söyler. (Özkan: 2011: 1599) Atasözlerinde kullanılan çok bağlaçlı tekrarların bazıları atasözünün tamamını kapsamakta, bazıları ise giriş bölümünden sonraki bir sonuç bölümünde kullanılmaktadır. Gerek atasözünü kapsayan bağlaçlı tekrarlar, gerekse de sonuç bölümünde kullanılan bağlaç tekrarları tespit edilip alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

de...de / da...da... Kalıbı

Acar tazı çullu **da** belli olur, çulsuz **da**. (10)

Ata **da** soy gerek, ite **de**. (373)

Bir ağaçta gül **de** biter diken **de**. (608)

Bir ağaçtan okluk **da** çıkar, bokluk **da**. (609)

Bir ocaktan okluk **da** çıkar, bokluk **da**. (654)

Cennet **de** bu dünyada cehennem **de**. (751)

Eti ciğer eden **de** avrat, ciğeri et eden **de**. (1181)

He demek **de** iş bitirir, yok demek **de**. (1388)

İbadet **de** gizli, kabahat **de**. (1498)

Kişiye vezir eden **de** karısı, rezil eden **de**. (1837)

Suyu getiren **de** bir, testiye kıran **da**. (2321)

hem...hem... Kalıbı

Kürdün yağı çok olunca, **hem** yer, **hem** yüzüne sürer. (1957)

Mal adama **hem** dost, **hem** düşmandır. (1974)

gâh... gâh... Kalıbı

Abdalın yağı çok olursa **gâh** borusuna çalar, **gâh** gerisine. (8)

kimi...kimi... Kalıbı

Kimi köprü bulamaz geçmeye, **kimi** su bulamaz içmeye. (1815)

ne...ne... Kalıbı

Hısım hısımın **ne** öldüğünü ister, **ne** onduğunu. (1471)

Korkak bezirgân (tüccar) **ne** kâr eder **ne** ziyan (zarar). (1855)

Ne karanlıkta yat, **ne** kara düş gör. (2045)

Ne yavuz (aşkın, azgın) ol asıl, **ne** yavaş (şaşkın, miskin) ol basıl. (2054)

Ne oldum dememeli, **ne** olacağım demeli. (2047)

ya...ya... Kalıbı

Çok el, **ya** yağmaya **ya** yolmaya. (813)

Hesapsız kasap, **ya** bıçak kırar **ya** masat. (1465)

Kefilin **ya** saç, **ya** sakalı. (1764)

Kır atın yanında duran **ya** huyundan **ya** suyundan (tüyünden). (1790)

Kızı gönlüne bırakırsan **ya** davulcuya varır (kaçar), **ya** zurnacıya. (1809)

Kurtla ortak olan tilkinin hissesi **ya** tırnaktır, **ya** bağırsak. (1933)

On beşindeki kız, **ya** erde gerek **ya** yerde. (2080)

Ya evlat bir, **ya** ocak kör (gerek). (2496)

Ya işten artar, **ya** dışten. (2505)

Ya olduğun gibi görün, **ya** görüldüğün gibi ol. (2521)

Aşağıdaki örneklerde bağlaç tekrarları atasözünün tamamını içermeyip, giriş bölümünden sonraki bir sonuç bölümünde kullanılmışlardır.

ille...ille... Kalıbı

Ağız büzülür, göz süzülür; **ille** burun, **ille** burun. (122)

Alma alı, satma kırır; **ille** doru, **ille** doru; yağızın da binde biri. (255)

kimi...kimi... Kalıbı

Eşegin kuyruğunu kalabalıkta kesme; **kimi** uzun der, **kimi** kısa. (1162)

ne...ne... Kalıbı

Akıl (baht) olmayınca başta, **ne** kuruda biter, **ne** yaşta. (174)

Baht (akıl) olmayınca başta, **ne** kuruda biter **ne** yaşta. (491)

ya...ya... Kalıbı

(Lafın azı, uzu) çobana verme kızı, **ya** koyun güttürür **ya** kuzu. (1961)

Arka gerektir arka, **ya** utana **ya** korka. (331)

Bahtsızın bağına yağmur, **ya** taş yağar **ya** dolu. (492)

Çobana verme kızı, **ya** koyun güttürür **ya** kuzu. (799)

Dilenciye borçlu olma; **ya** düğünde ister, **ya** bayramda. (957)

Eşegi düğüne çağırılmışlar, “**Ya** odun eksik, **ya** su.” demiş. (1159)

Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, **ya** karın ağrıtır **ya** baş. (1284)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, **ya** yılan çıkar **ya** çıyan. (1403)

1.2.3. Çifte Tekrar Kalıbı

Özkan, çifte yinelemeyi “*Bir cümlemin ya da dizinin sonundaki kelime ya da kelime gruplarının takip eden cümlemin ya da dizinin başında tekrar edilmesi ile*

meydana getirilen biçimbilimsel yinelemeler” olarak tanımlamıştır. Çifte tekrar kalıbı atasözlerinde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birinci grupta, ikinci cümle birinci cümlede kullanılan son kelime veya kelime grubuyla başlamaktadır. İkinci grupta, ikinci cümle birinci cümlelerin yükleminden önce kullanılan son iki kelimenin geriye dönük kullanılmasıyla başlar. Üçüncü grupta ise ikinci cümle birinci cümlelerin başında kullanılan ilk iki kelimeyle başlar. Özellikle son iki grupta birinci cümlede kullanılan kelime veya kelime gruplarının geriye dönük olarak ikinci cümlede kullanılması esnasında kelimeler ek değişimine uğramaktadırlar:

Aşağıdaki örneklerde ikinci cümle birinci cümlede kullanılan son kelime veya kelime grubuyla başlamaktadır:

Aba vakti **yaba, yaba** vakti aba. (2)

Bey oğlu **kulluk, kul** oğlu beylik. (586)

Bin kişi değmez **bir kişi, bir kişi** değer bin kişi. (599)

Koyma **akıl, akıl** olmaz. (1862)

Aşağıdaki örneklerde ikinci cümle birinci cümlelerin yükleminden önce kullanılan son iki kelimenin geriye dönük kullanılmasıyla başlar:

Alçak **uçan, yüce** konar; **yüce uçan**, alçak konar. (210)

At (olur) **bulunur, meydan** bulunmaz; **meydan (olur) bulunur**, at bulunmaz. (389)

At **olur, meydan** olmaz; **meydan olur**, at olmaz. (411)

Ay (gün) **var, yılı** besler; **yıl var**, ayı (günü) beslemez. (450)

Bir baba **dokuz oğlu** (evladı) besler, **dokuz oğul** (evlat) bir babayı beslemez. (614)

Gün **var, yılı** besler; **yıl var**, günü beslemez. (1325)

Bir mih **bir nal** kurtarır, **bir nal** bir at kurtarır. (652)

Yılın **eksiğini nisan** getirir, **nisanın eksiğini** yıl getirmez. (2581)

Aşağıdaki örneklerde ikinci cümle birinci cümlelerin başında kullanılan ilk iki kelimeyle başlar:

Gökten yere yağar, **yerden göğe** değil. (1270)

Kürkü orak vaktinde, **orağı kürk** vaktinde. (1960)

Mal canı kazanmaz, **can malı** kazanır. (1975)

1.2.4. İkileme Kalıpları

Atasözlerindeki ikilemeler cümle başında kullanılanlar, atasözünü içine alanlar ve cümle sonunda kullanılanlar olmak üzere üç gruba ayrılır. Cümle başında ve cümle sonunda kullanılanlar bütünlük oluşturmaya amacıyla ön ve art tekrar kalıpları içerisinde ele alınmayıp ikileme kalıpları içerisinde ele alınmıştır.

Ön İkileme Kalıbı

Cümle başında kullanılan ikilemelerin oluşturduğu kullanım kalıbıdır. Atasözlerindeki ön ikileme kalıbı iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birinci gruptaki atasözleri bir örnek haricinde aynen tekrarlardan oluşmaktadır. İkinci grup atasözleri ise atasözündeki ikinci ve dördüncü kelimelerin tekrarına dayanır.

Sora sora Bağdat (Kabe) bulunur. (2291)

Düşüne düşüne görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi. (1045)

Damlaya damlaya göl olur. (851)

Çık çık eden nalçadır, iş bitiren akçedir. (779)

Evceğizim evceğizim, saklar benim halceğizim. (1194)

Şık şık (çık çık) eden nalçadır, iş bitiren akçadır. (2347)

Yaşa yaşa, gör temaşa. (2532)

Aşağıdaki örnekteki ön ikileme grubu, zıt anlamlı tekrarlardan oluşmuştur.

İn kalk (çık) dünyası. (1534)

Aşağıdaki örneklerdeki atasözleri iki bölümlü bir yapı görünümündedir. Bu yapıdaki atasözlerinin ilk bölümü tekrar kalıbı niteliğinde bir giriş bölümü, diğer bölümü ise sonuç bölümü niteliğindeki bir bitiş bölümünden meydana gelir. Tekrar niteliğindeki giriş bölümü dört kelimedenden oluşmaktadır. Bu dört kelimenin ikinci ve dördüncü kelimeleri tekrar etmektedir. Ayrıca giriş bölümü iki örnek dışında yükleme ortak kafiyevidir.

Ak şeker, kara şeker, bir damar soya çeker. (199)

Alı yelek, pullu yelek; gömlek yok canfes neye gerek? (254)

Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı. (261)

Altı olur, yedi olur; hep Allah'ın dediği olur. (275)

Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi kim düzer? (282)

Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır. (639)

Biri yer, biri bakar; kıyamet ondan kopar. (643)

Oğlan doğur, kız doğur; hamurunu sen yoğur. (2065)

Oğlan yetir, kız yetir; yine şelege (odun yükü) sen götür. (2068)

O hacı, bu hacı, kim olacak boyacı? (2071)

Sen ağa, ben ağa; bu ineği kim sağa. (2238)

Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede? (2241)

Terazi var, tartı var; her bir şeyin vakti var. (2405)

Aşağıdaki iki örnekte giriş bölümü yükleme ortak kafiye oluşturmamıştır:

Ak göt (don, bacak), kara göt (don, bacak) geçit başında (hamamda) belli olur.

(161)

Dağda gez, belde gez; insafı elden bırakma. (842)

Atasözünü İçine Alan İkileme Kalıbı

Adam (insan) **yanıla yanıla**, pehlivan **yenile yenile**. (90)

Deli deli akarı, **bura bura** tıkarlar. (872)

Hayvan **koklaşa koklaşa**, insan **söyleşe söyleşe**. (1385)

İnsan **çesit çesit**, yer **damar damar**. (1539)

İnsan **göre göre**, hayvan **süre süre** (alışır). (1543)

İnsan **söyleşe söyleşe (konuşa konuşa)** hayvan **koklaşa koklaşa**. (1556)

İnsan **yanıla yanıla**, pehlivan **yenile yenile**. (1558)

Kavak **uzaya uzaya** göğe yetmez. (1715)

Kimine **hay hay**, kimine **vay vay**. (1816)

Merdiven **ayak ayak (basamak basamak)** çıkılır. (2002)

Ödünç **güle güle** gider, **ağlaya ağlaya** gelir. (2102)

Vardı **bağım malım**, gelirdi kardeşlerim; tükendi **yağım balım**, gelmiyor kardeşlerim. (2470)

Yerine düşmeyen gelin **yerine yerine**, boyuna düşmeyen esvap **sürüne sürüne** eskir. (2571)

Art İkileme Kalıbı

Cümle sonunda geçen ikilemelerin oluşturduğu ikilemelerin oluşturduğu kalıptır. Atasözlerinde kullanılan art ikilemelerin bir tanesi hariç tamamı aynı kelimelerin yinelenmesiyle oluşmuştur.

Ver elindeki sapı, git dolan **kapı kapı**. (2482)

Tedariksiz aptes bozmaya oturan, **domalı domalı** taş arar. (2393)

Alma mazlumun ahını, çıkar **aheste aheste**. (260)

Biribiri, adamı yer **diri diri**. (641)

Ağız büzülür, göz süzülür; **ille burun, ille burun**. (122)

1.2.5. Tahkiye (Öyküleme) Kalıpları

Tuncer Gülensoy hikâye etmeyi; “*Hikâye etme, tasarlanmış veya yaşanmış bir olayın başkalarına sözle veya yazı ile anlatılması.*” olarak tanımlamaktadır. (Gülensoy 2000: 481) Türkçede sıklıkla kullanılan ve anlatıma zenginlik katan anlatım biçimlerinden biri öykülemedir. Türk atasözlerinde öyküleme tekniği kullanılan cümlelerde dil gayet sade, açık ve anlaşılırdır. Eski kaynaklarda tahkiye olarak geçen bu kavram günümüzde hikâye etme, bazı kaynaklarda da öyküleme olarak geçer. Bozkaplan, atasözlerinde öyküleme kalıbı örneklerine Uygur Dönemi eserlerinde, Divanu Lügati’t-Türk’te ve İslami dönem eserlerinde de sıkça rastlandığını ifade eder:

“Türkçede hikâye türünün ilk örneklerine Uygur edebiyatında rastlanır. Divanu Lügati’t- Türk’te ‘hikâye’ anlamında kullanılmış olan ötkünç, ötüğ ne ötüğünç sözlerinin yanında ‘hikâye söylemek’ anlamında da ötkün- ve ötüğ- fiilleri mevcuttur. Yine Divanu Lügati’t- Türk’te “sav” sözü ‘kıssa, tarihi şeyler, hikâye, mektup, risale’ şeklinde manalandırılmıştır.” (Bozkaplan 2007: 1105)

Atasözlerinde tahkiye konusuna değinen ilk kişi Pertev Naili Boratav’dır. Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı²³ adlı eserinde atasözlerini sınıflandırırken *Fıkra edası taşıyan atasözleri* başlığı altında tahkiyeli atasözlerini inceler. Boratav, fıkra edası taşıyan bu atasözleri için şunları söyler:

“Bunlar son kerteye dek kısaltılmış bir anlatı yapısı gösterirler; dil kuruluşlarıyla da öteki atasözlerinden ayrılırlar. İçlerinden bir çeşidi ‘hikaye’ ye konu olan ‘kişi’ lerin konuşma biçiminde bakışık iki cümlesi ile hikayeyi anlatanın üçüncü şahıs olarak getirilen sözlerinden kurulmuştur.” (Boratav 1969: 131)

Boratav, adı geçen eserinde tahkiyeli atasözlerini şu şekilde sınıflandırmıştır.

1. İki cümle ile hikâyeyi anlatanın üçüncü şahıs olarak getirilen sözlerinden kurulanlar: Deveye sormuşlar: “Boynun neden eğri?” “Nerem doğru ki?” demiş.
2. Tek şahıslı konuşmaya dayananlar:

²³ Pertev Naili Boratav (1969), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek yayınları, İstanbul.

“Keklik gibi yürüyelim” demiş, karga kendi yürüyüşünü de unutmuş.

3. Üçüncü şahıs olarak anlatıcının sözlerinin katılmadığı biçimler:

-Deveyi gördün mü? -Yeden ölsün?

4. Konuşmasız salt anlatı biçiminde olanlar:

İt ite buyurmuş. İt kuyruğuna buyurmuş. (Borataş 1969: 131)

Saim Sakaoğlu, Atasözlerimizin Yapısı²⁴ adlı makalesinde Pertev Naili Borataş’ın fıkra edası olarak nitelendirdiği atasözlerine vurguda bulunduktan sonra tahkiyeli atasözlerini sınıflandırmıştır. Sakaoğlu, Borataş’ın sınıflandırmasıyla benzer özellikler gösteren çalışmada atasözlerini anlatıcı ve konuşma esasına dayanarak formülize etmiştir. Sakaoğlu, tahkiyeli atasözlerindeki anlatıcılar için şunları söylemektedir:

“Tespit ettiğimiz birkaç yüz fıkra edası taşıyan atasözlerinin genel bir değerlendirilmesini yaparsak, bunların çoğunun üçüncü şahıs tarafından anlatıldığını görürüz. Üçüncü şahsın varlığı sözlerin daha kolay anlaşılmasına yardım etmektedir. Daha ziyade demişler, az olarak da sormuşlar diyen bu şahıs, başkasından işittiği bir hadiseyi nakleder. Buna verilen cevabı da demiş ibaresi takip eder. (...) Üçüncü şahsa yer verilen fakat diğer şahıslardan yalnız birinin bulunduğu sözlerimiz de sayıca kabarıktırlar. Bunlarda kalıp sözlerden sormuşlar veya demişler bulunmamakta, sadece kendisine hitap edilenin verdiği cevaptan sonra demiş yer almaktadır. (Sakaoğlu 1974: 134)

Sakaoğlu, sınıflandırmasında kahramanı insan olan sözler, kahramanı hayvan olan sözler ve diğerleri olarak üç ana başlığa ayırdıktan sonra bunları kendi arasında konuşmaların olumlu, olumsuz ve soru ile bitmelerine göre gruplara ayırmıştır.

Ali Esat Bozyiğit, Saim Sakaoğlu’nun yaptığı sınıflandırmaya göre 115 atasözü tespit edip bunları yayımlamıştır.²⁵ Bozyiğit’in çalışması örneklerin bir arada verilmesi açısından önemlidir.

Nedret Mahmut, tahkiyeli atasözlerini fıkralı atasözleri olarak tanımlamaktadır. Mahmut, Fıkra (Anekdotik) Atasözlerinin Özellikleri adlı bildirisinde fıkra atasözlerinin Bulgar, Rus, Sırp, Türk, Romen ve başka milletlerin atasözlerinde olduğunu belirtmekte ve bunlara örnekler vermektedir. (Mahmut 1976: 175) Nedret Mahmut, bildirisinde Sakaoğlu’nun da belirttiği kahramanı hayvan olan fıkralı atasözlerine özellikle değinmekte ve bunların özelliklerini sıralamaktadır. Fıkralı atasözlerini başka bir metne

²⁴ Saim Sakaoğlu (1974), “Atasözlerimizin Yapısı”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Kültür Bakanlığı yayınları, s.133-143 Ankara.

²⁵ Ali Esat Bozyiğit (1983), “Karşılaştırmalı Atasözleri”, *Türk Folkloru*, S (52), s.13-15

ihtiyaç duymamaları yönüyle diğer atasözlerinden ayıran araştırmacı bu atasözlerinin her zaman öğüt verme gayesiyle kullanılmadıklarını ifade eder:

“Atasözleri, bütün bir topluluğun benimsediği hakikatlere dayanan yargı ve kuralları kapsayan bir takım deyim sayılmaktadır. Demek oluyor ki bunlar tam ve bağımsız edebi yargılar olup, yalnız belirli metinlerle, belirli durumlarda kullanıldıklarından dolayı bir derece kadar bu bağımsızlıklarını yitirmektedirler; buna karşı anekdotik atasözleri tam olarak bağımsızdırlar. Diyebiliriz ki bu bir salt bağımsızlıktır, çünkü bunların kullanılışları belirli metinler dışında da olanaklıdır. (...) Anekdotik atasözlerinin salt bağımsızlığı uzmanların mikrokontekst (küçük metin) diye adlandırdıkları ayrı birer metin yapılarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Atasözünün konuşmada ayrı, tek başına kullanılmayıp daha geniş bir metin gerektirdiği için makrokontekst (büyük metin) adını taşımaktadır; demek oluyor ki metinde her zaman bir atasözü olmayabilir ama atasözü biteviye bir metin gerektirmektedir. Anekdotik atasözleri söylenmesi için her zaman bu şart değildir.” (Mahmut 1976: 174)

Şerif Ali Bozkaplan, Atasözlerinde Tahkiye²⁶ adlı çalışmasında tahkiyeli 15 atasözünü açıklamalarıyla birlikte vermektedir. Tahkiyeli atasözlerinin sınıflandırılmasına değinmeyen Bozkaplan, incelemesinin giriş bölümünde şu sonuçlara vardığını belirtir:

“Tahkiyeli atasözlerinin tamamı birer fiil cümlesi / cümleleri iken sadece biri isim cümlesidir: “Kadıyla mı iyisin, kapıyla mı? -Kapıyla.” Diğer atasözlerinde olduğu gibi bu tür tahkiyeli olanlarda da zıtlıklar, kafiyeli sözler, nükteli anlatımlar, ses tekrarları, ikilemeler, vs. anlatımda önemli yer tutar. Birinci cümle başlangıç cümlesi ikinci cümle ise sonuç cümlesidir. İlk cümlede, vurgulanmak istenen hususiyet dile getirilir. Diğer cümlede ise bu hususiyete uygun bir özellik konu edilir.” (Bozkaplan 2007: 1106)

Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğünde “*Kimi atasözleri çok kısa bir öykü biçiminde söylenmiştir.*” (Aksoy 1993: 26) diyerek on iki tahkiyeli atasözü örneği vermiştir.

Atasözlerinde yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz tahkiyeli atasözlerini sınıflandırarak verilmiştir:

İsim+ A+ “...”+ Fiil+ mİşAr+, “...”+ Fiil+ mİş Kalıbı

Farklı konuşmacıların anlatımına dayalı atasözlerinin oluşturduğu tahkiye

²⁶ Şerif Ali Bozkaplan (2007), “Atasözlerinde Tahkiye”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s.1105-1109.

kalıbıdır. Saim Sakaoğlu, Atasözlerimizin Yapısı²⁷ adlı araştırmasında bu durumdaki atasözlerini birinci şahsın konuşması ve ikinci şahsın konuşması esasına dayanarak şu şekilde formülize etmiştir:

- a) Hitap edilen “Ona söylenilen”, demişler;
“Onun cevabı” demiş.
- b) İkinci şahsa hitap+ birinci şahsın konuşması+ demişler;
İkinci şahsın konuşması+ demiş.(Sakaoğlu: 1974)

Abdala, “Kar yağıyor.” demişler, **“Titremeye (durmuşum).”** demiş. (3)

İkinci şahıs Birinci Konuşmacı İkinci Konuşmacı

Sakaoğlu, bu şekilde oluşan atasözlerinde birinci ve ikinci konuşmacıların konuşmalarının genellikle geniş zamanlı olduğunu ve her iki şahsın konuşmalarının da kısa cümlelerden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu yapıdaki atasözlerinde birinci şahsın konuşması bazen soru cümlesi şeklindedir. Bu kalıpla kurulan atasözü örnekleri şunlardır:

Abdala, “Kar yağıyor.” **demişler**, “Titremeye (durmuşum).” **demiş**. (3)

Dervişe, “Bağdat'ta pilav var.” **demişler**, “Yalan değilse irak değil.” **demiş**.
(920)

Eşeğe, “Kaç gün yol gidersin.” **demişler**; “Onu bizlengiç (nodul) bilir.” **demiş**.
(1153)

Geline “Oyna.” **demişler**, “Yerim dar.” **demiş**. (1247)

Deveye, “İnişi mi seversin, yokuşu mu? **demişler**; “Düz yere mi (düze kıran mı) girdi?” **demiş**. (935)

İyiliğe, “Nereye gidiyorsun?” **demişler**, “Kötülüğe.” **demiş**. (1620)

Kalendere, “Kış geliyor.” **demişler**, “Titremeye hazırım.” diye cevap **vermiş**.
(1650)

Katıra, “Baban kim?” **demişler**, “Dayım at.” **demiş**. (1712)

Köre “Şimdi gece.” **demişler**; “Ne zaman gündüzdü?” **demiş**. (1890)

Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” **demişler**, “İşimi kendim görürüm de ondan.” **demiş**. (1924)

Mısıra “Yağmur geliyor.” **demişler**; “Çapan birlik mi?” **demiş**. (2011)

²⁷ Saim Sakaoğlu, age, s.136

Mirasa “Nereye gidiyorsun?” **demişler**; “Esip savurmaya.” **demiş**. (2016)

Tembele “Kapını ört.” **demişler**, “Yel eser örter.” **demiş**. (2400)

Terziye “göç” **demişler**, “İğnem başımda (yanımda)” **demiş**. (2410)

Tilkiye: “Tavuk kebabı yer misin?” **demişler**; “Adamın güleceğini getiriyorsunuz” **demiş**. (2421)

Yengece, “Niçin yan yan gidersin?” **demişler**; “Serde kabadaylık var (yiğide nice yürürse yaraşır).” **demiş**. (2564)

İsim+ A+ “...”+ Fiil+ mİşlAr+, ...+ Fiil+ mİş Kalıbı

Eşeğe, (katıra) “Cilve yap.” **demişler**, çifte (tekme) **atmış**. (1152)

Eşeğe, “Marifetini göster.” **demişler**, yıkılıp **ağnamış**. (1154)

Katıra (eşeğe) “Cilve yap.” **demişler**, çifte (tekme) **atmış**. (1713)

Kediye, “Bokun kimya.” **demişler**, üstünü **örtmüş**. (1760)

...Fiil+ mİşlAr+, “...”+ Fiil+ mİş Kalıbı

Arsızın yüzüne **tükürmüşler**, “Yağmur yağıyor.” **demiş**. (343)

Ağaca balta **vurmuşlar**, “Sapı bedenimden.” **demiş**. (92)

Boşboğazı cehenneme **atmışlar**, “Odun yaş (az).” diye **bağırmış**. (694)

Bülbülü altın kafese **koymuşlar**, “Ah vatanım.” **demiş**. (724)

Eşeği düğüne **çağırılmışlar**, “Ya odun eksik, ya su.” **demiş**. (1159)

Gelini ata **bindirmişler**, “Ya nasip.” **demiş**. (1251)

...+ Fiil+ mİşlAr+, ...+ Fiil+ mİş Kalıbı

Aca dokuz yorgan **örtmüşler**, yine **uyuyamamış**. (9)

Akılları pazara **çıkarmışlar**, herkes yine kendi aklını **almış** (beğenmiş). (167)

Ayıyı (maymunu) fırına (ateşe) **atmışlar**, yavrusunu ayağının altına **almış**. (446)

Çiftçinin karnını **yarmışlar**, kırk tane gelecek yıl **çıkılmış**. (785)

Çingeneye beylik **vermişler**, önce babasını **asmış** (kesmiş). (793)

Deliye bal **tattırmışlar**, çarşıda katran **bırakmamış**. (881)

Eğer ile meğeri **evlendirmişler**, keşke diye bir çocuk **doğmuş**. (1053)

Ekincinin karnını **yarmışlar**; kırk bu yalcık, kırk bildircik **çıkılmış**. (1060)

Eşeğe rakı **içirmişler**; çulunu bahşiş **vermiş**. (1155)

Maymunu fırına (ateşe) **atmışlar**, yavrusunu ayağının altına **almış**. (1998)

Sıçana rakı **içirmişler**, kediye meydan **okumuş**. (2263)

Suçu gelin **etmişler**, kimse güvey **girmemiş**. (2315)

...+ Fiil+ mIş+, ...+ Fiil+ mIş Kalıbı

Acıyan **uyumuş**, acıkan **uyumamış**. (25)

Âlim **unutmuş**, kalem **unutmamış**. (228)

Baba oğluna bir bağ **bağışlamış**, oğul babaya bir salkım üzüm **vermemiş**. (479)

Bir deli kuyuya taş **atmış**, kırk akıllı **çıkaramamış**. (619)

Dert **gezmiş**, derman beraber **gezmiş**. (911)

Eski **kaçmış**; iğne iplik geri **getirmiş**. (1146)

Eşek (eşkin) eve **gelmiş**, yorga yolda **kalmış**. (1173)

Eşkin eve **gelmiş**, yorga yolda **kalmış**. (1179)

Gelin altın taht (kürsü) **getirmiş**, çıkmış (üstüne) kendisi **oturmuş**. (1245)

Görmemişin oğlu **olmuş**, çekmiş çükünü **koparmış**. (1294)

Herkes aklını pazara **çıkarmış** (mezada vermiş), yine kendi aklını **almış** (beğenmiş). (1420)

İki kardeş **savaşmış**, ebleh buna **inanmış**. (1513)

Kardeş kardeşi **atmış**, yar başında **tutmuş**. (1671)

Kardeş kardeşi **bıçaklamış**, dönmüş yine **kucaklamış**. (1672)

Maymun yoğurdu **yemiş**, artığını ayının yüzüne **sürmüş**. (1999)

Tavuk kaza **bakmış** da kıcını **yırtmış**. (2389)

Yalancının evi **yanmış**, kimse **inanmamış**. (2508)

Yılan sokan **uyumuş**, aç kalan **uyumamış**. (2580)

İsim+ “...”+ demiş Kalıbı

Bu kalıpla oluşan tahkiyeli atasözlerinde tek bir konuşmacı vardır. Bu konuşmacı genellikle insan dışındaki canlı ve cansız bir varlıktır. Bazı örneklerde cümle başında söylenen birinci isimden sonra arasöz, aracümle niteliğinde bir açıklama cümlesi bulunur. Bu durumda olan örneklerdeki arasözler koyu ve italik olarak verilmiştir.

Balık, “Çok konuşurum ama ağzım su dolu.” **demiş**. (510)

Isıtma, “Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.” **demiş**. (1493)

Sıtma, “Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.” **demiş**. (2271)

Gücük (şubat); “Ya iti soludurum, ya devenin kuyruğuna çıkarım.” **demiş**. (1310)

Soğuk, “Kırk kat keçe, ben ondan geçe; bir kat deri, ben ondan geri.” **demiş**. (2282)

Tilki: “Benim için demem ama üzüksüz bağın kökü kurusun.” **demiş**. (2417)

Kiraz dut yetişmese “Beni yiyenin boynunu sapıma döndürürüm.” **demiş**. (1829)

Kedi götünü görmüş, “Yaram var.” **demiş**. (1751)

Karga yavrusuna bakmış, “Benim ak pak evladım!” **demiş**. (1682)

Tilki erişemediği üzüme, “Hevengim olsun.” **demiş**. (2418)

Buğday Hicaz'a giderken arpaya, “İnce yufkaya karışma.” **demiş**. (712)

İsim+ de(r)miş+ki+ “...” Kalıbı

Balık demiş ki: “Etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin” (onmasın). (511)

Buğday mısra demiş ki: “Aş ol, keş ol, hamur işine karışma.” (716)

Karga dermiş ki: “Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok yiyemedim.” (1677)

Tahkiyeli Diğer Atasözleri

Aşağıdaki atasözü örnekleri yaptığımız sınıflandırmaların hiçbirine girmemekle birlikte tahkiye özelliği gösterdiğinden dolayı tahkiyeli diğer atasözleri başlığı altında alınmıştır:

Arnavut'a sormuşlar: “Cehenneme gider misin?” diye, “Aylık kaç?” demiş. (336)

Aza demişler: “Nereye?” “Çoğun yanına.” demiş. (453)

Çömlek demiş: “Dibim altın.”, kaşık demiş: “Girdim çıktım.” (828)

Dertsiz bir kabak varmış, onun da başını kesip içini oymuşlar. (918)

Dünyayı umutla yemişler. (1035)

Ev dememişler, evran demişler. (1196)

“Evden bir ölü çıkacak.” demişler, herkes hizmetçinin yüzüne bakmış. (1197)

“Harmanı yakarım.” diyen, orağa yetişmemiş. (1366)

İslam'ın şartı beş, altıncısı insaf demişler. (1564)

Kazan kazana “kara” demiş. (1734)

Kedi törpüyü yalar da kanlar çıktıkça “oh” der. (1757)

Köylü, “Misafir kabul etmeyiz.” demez, “Konacak konak yoktur.” der. (1909)

Külhancının beyliği “hamamcılık” demişler. (1955)

Ölüyü örtekorlar (örtekomuşlar), deliğe dürtakorlar (dürtekomuşlar). (2134)

Tembele dediler: “Kapını ört.”, Dedi: “Yel eser örter.” (2398)

Tencere (çömlek) demiş: “Dibim altın.” Kaşık (kepçe) demiş: “Ben nerdeyim?” (Girdim, çıktım) (Girdim, gördüm). (2403)

Yüz verdik Ali'ye (deliye) geldi sıçtı halıya. (2632)

Meyhaneciden şahit istemişler, (sormuşlar) bozacıyı (mezeciye) göstermiş. (2006)

1.2.6. Olumsuzluk Kalıpları

Atasözleri genellikle olumlu yüklemli cümlelerden oluşmakla birlikte olumsuz yüklemli atasözlerinin de sayısı az değildir. Atasözlerinde olumsuzluk iki şekilde sağlanır. 1. *Eklerle sağlanan olumsuzluk*, 2. *Kelimelerle sağlanan olumsuzluk*. Kelimelerle olumsuz yapılan atasözlerinin sayısı eklerle olumsuzlaştırılan atasözlerine göre daha azdır. Çünkü atasözlerinin çoğu fiil cümlelerinden oluşmaktadır. (bk. 3.4. Cümlelerin Anlamına Göre Atasözleri) Atasözlerinde olumsuzluk kalıbı şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

...değil...değil Kalıbı

Art arda dizilen iki cümlelerin sonunda kullanılan değil kelimesiyle kurulmuştur.

Adam adama yük **değil**, can gövdeye mülk **değil**. (68)

Baktın yarın yar **değil**, terkini kalmak az **değil**. (502)

...değil+, ...İsim+ Dır Kalıbı

Bu yapı kalıbındaki atasözlerinde birinci cümle değil kelimesiyle olumsuz hale getirilmişken ikinci cümle olumlu bir isim yükleminden oluşmaktadır. Bu kalıpla kurulan bazı atasözlerinde yüklem durumunda olan kelime +Dır ekini almamıştır.

Akıl yaşta **değil**, baştadır. (182)

İnsanın vatani doğduğu yer **değil**, doyduğu yerdir. (1550)

Kabahat (suç) öldürende **değil**, ölümlüdür. (1627)

Suç öldürende **değil**, ölümlüdür. (2313)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde ikinci cümlelerin yüklemi +Dır ekini almamıştır.

- Ar dünyası **değil**, kâr dünyası. (314)
 Ar yılı **değil**, kâr yılı. (351)
 Av vuranın **değil**, alanın. (430)
 Bilmemek ayıp **değil**, sormamak (öğrenmemek) ayıp. (593)
 Ar dünyası **değil**, kâr dünyası. (314)
 Ar yılı **değil**, kâr yılı. (351)
 Av vuranın **değil**, alanın. (430)
 Bilmemek ayıp **değil**, sormamak (öğrenmemek) ayıp. (593)
 Fakirlik ayıp **değil**, tembellik ayıp. (1208)
 İnsan doğduğu yerde **değil**, doyduğu yerde. (1540)

...+ Fiil+ -mAz +, ...+ Fiil+ -mAz Kalıbı

-mAz olumsuzluk ekinin iki cümleden oluşan sıralı cümlelerin sonunda kullanılmasıyla oluşmuştur.

- Ardıcın közü **olmaz**, yalancının sözü **olmaz**. (313)
 Ava gelmez kuş **olmaz**, başa gelmez iş **olmaz**. (420)
 Ayağa değmedik taş **olmaz**, başa gelmedik iş **olmaz**. (431)
 Ayak almadık (ayağa değmedik) taş **olmaz**, başa gelmedik iş **olmaz**. (435)
 Başa gelmez iş **olmaz**, ayağa değmez taş **olmaz**. (529)
 Çam ağacından ağıl **olmaz**, el çocuğundan oğul **olmaz**. (765)
 Deniz dalgasız **olmaz**, gönül sevdasız **olmaz**. (894)
 Domuz derisi (nden) post **olmaz**, eski düşman dost **olmaz**. (986)
 Dumansız baca **olmaz**, kahırsız koca **olmaz**. (1008)
 Elti eltiye eş **olmaz**; arpa unundan aş **olmaz**. (1107)
 Ana gibi yar **olmaz**, Bagdat gibi diyar **olmaz**. (283)
 Üvey öz **olmaz**, kemha bez **olmaz**. (2465)
 Aç, aman bilmez, çocuk zaman bilmez. (28)
 Aç (arık) at yol **almaz**, aç (arık) it av **almaz**. (31)
 Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz. (273)
 Arık at yol **almaz**, arık (aç) it av **almaz**. (322)
 Asıl azmaz, bal kokmaz. (352)
 Demir ıslanmaz, deli uslanmaz. (886)

El elden kalm**maz**, dil dilden kalm**maz**. (1076)

El, el için ağlam**maz**; başına kara bağlam**maz**. (1078)

İven (acele etmek) kız ere var**maz**, varsa da baht bul**maz**. (1612)

Sofu soğan yem**ez**, bulunca sapını kom**maz**. (2280)

...+ Fiil+ -mA! +, ...+ Fiil+ -mA! Kalıbı

-mA olumsuzluk ekiyle kurulan bu kalıpta -mA iki cümleden oluşan sıralı cümlelerin sonunda kullanılmıştır. Bu kullanım kalıbı örneklerinde bir seslenme (ünlem) dikkati çekmektedir:

Akarsuya inan**ma**, eloğluna dayan**ma**. (156)

Aklına geleni işle**me**, her ağacı taşla**ma**. (190)

Akşama karşı git**me**, tana karşı yat**ma**. (194)

Bakacağın yüze sıç**ma**, sıçacağın yüze bak**ma**. (493)

Boşanıp kocana var**ma**, sevişip dostuna var**ma**. (692)

Buğdayım var deme**me**, ambara girmeyince; oğlum var deme**me**, yoksulluğa ermeyince (düşmeyince). (713)

Çağrılan (çağrıldığın) yere erin**me**, çağrılmayan (çağrılmadığın) yere görün**me**. (760)

Dağları ıssız san**ma**, körleri gözsüz san**ma**. (846)

Ergen gözüyle kız al**ma**, gece gözüyle bez al**ma**. (1126)

Fala inan**ma**, falsız kal**ma**. (1209)

Gel denilen yere gitmeye ar eyle**me**; gelme denilen yere gidip yerini dar eyle**me**. (1239)

Söz verme**me**, verdinse dön**me**. (2307)

...olur+, ...+ Fiil+ maz Kalıbı

Sıralı cümlelerle kurulan bu kalıpla kurulan atasözlerinde, birinci cümle -ol fiilinin geniş zamanıyla çekimlenirken ikinci cümle -ol fiilinin geniş zaman olumsuz şekli olan -mAz ile çekime girer.

Dağ, dağ (daş taş) üstüne ol**ur**; ev, ev üstüne ol**maz**. (844)

El, el üstünde ol**ur**; ev, ev üstünde ol**maz**. (1085)

Gelin girmedik ev ol**ur**, ölüm girmedik ev ol**maz**. (1249)

Taş taş üstüne ol**ur**, ev ev üstüne ol**maz**. (2377)

... Fiil+ Ir+ ...+ Fiil+ mAz Kalıbı

Sıralı cümlelerle kurulan bu kalıpla kurulan atasözlerinde, birinci cümle olumlu bir yüklem (-r) içerirken ikinci cümle olumsuz bir yüklem (-mAz) içerir.

Açın karnı doyar, gözü doymaz. (47)

Al, arslan tutar; güç sıçan tutmaz. (207)

Al (hile) ile arslan tutulur, güç ile sıçan (gücügen) tutulmaz. (227)

Arık arınır, ad arınmaz. (320)

Bir baba dokuz oğlu (evladı) besler, dokuz oğul (evlat) bir babayı beslemez.
(614)

Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz. (632)

Dünya tükenir, yalan tükenmez. (1033)

El (bıçak) yarası onulur (geçer), dil yarası onulmaz (geçmez). (1110)

Er (vücut) kocar, gönül kocamaz. (1138)

Gün geçer, kin geçmez. (1322)

Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz. (1422)

İyi nasihat verilir, iyi ad verilmez. (1625)

Kaşığı herkes yapar ama sapını ortaya getiremez. (1710)

Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez. (1930)

Su uyur, düşman uyumaz. (2319)

Şeytan adamı kandırır, ama suyunu ısıtıvermez. (2343)

Türk karır, kılıcı karımaz. (2435)

Vücut kocar, gönül kocamaz. (2494)

Yılın eksikliğini nisan getirir, nisanın eksikliğini yıl getirmez. (2581)

Yüzü güzele, kırk günde doyulur; huyu güzele, kırk yılda doyulmaz. (2630)

1.2.7. Karşılaştırma Kalıbı

Karşılaştırma; “Birbiriyle ilişkili iki varlık, kavram ya da herhangi iki şeyin ortak olan ya da olmayan yönlerini göstererek inceleme.” (Bilgin 2006: 555) olarak tanımlanmıştır. Atasözlerinde karşılaştırma iki kavram / nesne / canlı arasında yapılmıştır. Atasözlerindeki karşılaştırmalar genellikle farklı türler arasında yapılmıştır. Yani, genellikle karşılaştırmadaki birinci unsur *canlı* ise ikinci unsur *cansız*; birinci unsur *insan* ise ikinci unsur *hayvan* veya *bitki*; birinci unsur *somut* ise ikinci unsur *soyuttur*.

Atasözlerindeki karşılaştırmalarda amaç verilmek istenen iletiyi desteklemek, belirginleştirmektir. Karşılaştırmayla, karşılaştırılan öğeler arasındaki benzer ve farklı yönler daha net bir şekilde ortaya çıkar. Atasözlerinde karşılaştırmayla ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri Ali Esat Bozyiğit'e²⁸ aittir. Bozyiğit, **yeğdir** / **iyidir** / **hayırlıdır** kelimeleriyle kurulan karşılaştırmalı 120 atasözünü tespit edip yayımlamıştır. Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğünde de karşılaştırma örnekleri daha çok **yeğdir** / **iyidir** / **hayırlıdır** kelimeleriyle kurulmuştur. Karşılaştırma kalıplı atasözü örnekleri şunlardır.

...+ DAn+ ...+ yeğdir / iyidir / hayırlıdır Kalıbı

Aç arslan**dan**, tok domuz **yeğdir**. (30)

Aç gezmek**ten** tok ölmek **yeğdir**. (38)

Akşamın hayr**ından** sabahın şerri iyidir (**yeğdir**). (195)

Baskıdaki alt**ından** askıdaki salkım **yeğdir**. (524)

Bin nasihat**tan** bir musibet **yeğdir**. (601)

Boş gezmek**ten** bedava çalışmak **yeğdir**. (698)

Cahilin dostluğ**undan**, alimin düşmanlığı **yeğdir**. (730)

Hastaya bakmak**tan** hasta olması **yeğdir**. (1373)

İtle (köpekle) dalaşmak**tan** çalıyı dolaşmak **yeğdir**. (1606)

Köpeğe dalanmak**tan** çalıyı dolanmak **yeğdir**. (1871)

Köpekle dalaşmak**tan** çalıyı dolaşmak **yeğdir**. (1879)

Ortaklık öküz**den** başka (yalnız) buzağı **yeğdir**. (2087)

Verip (de) pişman olmak**tan**, vermeyip (de) düşman olmak **yeğdir**. (2486)

Yarınki kaz**dan** bugünkü tavuk (yumurta) **yeğdir**. (2530)

Yatan (yatar) arslan**dan**, (kurt**tan**) gezen (yelen) tilki **yeğdir** (iyidir). (2537)

Yurdun otlusun**dan** kutlusu **yeğdir**. (2618)

Züğürt olup düşünmek**tense**, uyuz olup kaşınmak **yeğdir**. (2666)

İte dalanmak**tan** çalıyı dolanmak **iyidir**. (1589)

Yatar kurt**tan** yeler tilki **iyidir**. (2541)

Korkulu rüya (düş) görmek**tense** uyanık yatmak **hayırlıdır**. (1859)

²⁸ Ali Esat Bozyiğit (1983), "Karşılaştırmalı Atasözleri", *Türk Folkloru*, S (52), s.13-15

1.2.8. Paralellik Kalıpları

Bozkaplan, bu kalıpla kurulan atasözleri için “*Bir nevi karşılaştırma ifadesi de taşıyan bu gruptaki atasözleri iki şey arasında paralellik kurularak oluşturulmuştur.* (Bozkaplan: 2004: 519) demektedir. Paralellik kalıbı atasözlerinde dört grup şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Birinci grup atasözlerinde paralel öğeler tek sözcükten oluşmaktadır. İkinci grup paralel öğeler belirtili isim tamlaması, üçüncü grup paralel öğeler belirtisiz isim tamlaması, dördüncü grup paralel öğeler sıfat tamlaması kurulumundadır. Belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde kurulan paralel anlatımlar sıralı cümlelerin başında tekrar ettiklerinden dolayı ön tekrar kalıpları içerisine de alınmışlardır. (bk. 1.1.1. Ön Tekrar Kalıpları) Atasözlerinde paralel anlatımla kurulan atasözleri tespit edilmiş, paralel anlatım kuran isimler koyu bir şekilde belirtilmiştir.

Paralel Kelime Kalıbı

Acıyan uyumuş, **acıkan** uyumamış. (25)

Aç, esner; **aşık**, gerinir. (37)

Açılan solar, **ağlayan** güler. (44)

Ağalık (beylik) vermekle, **yiğitlik** vurmakla (dır). (105)

Ağırılık altın kale, **hafiflik** başa bela. (117)

Altın yerde paslanmaz, **taş** yağmurdan ıslanmaz. (273)

Ana besler hurmayla, **eloğlu** karşılar yarmayla. (279)

Arı söğüdü, **akıllı** öğüdü sever. (326)

Arpa samanıyla, **kömür** dumanıyla. (339)

Arslan postunda, **gönül** dostunda. (347)

Aşk ağlatır, **dert** söyletir. (363)

At arıklıkta, **yiğit** gariplikte. (383)

Atın dorusu, **yiğidin** delisi. (399)

At kaçmaz, **et** kaçır. (405)

Baba eder, **oğul** öder. (472)

Balı dibinden, **yağı** yüzünden. (506)

Baş ağır gerek, **kulak** sağır. (530)

Bez alırsan Musul'dan, **kız** alırsan asilden. (587)

Borç ödemekle, **yol** yürümekle tükenir. (682)

- Borç** vermekle, **yol** yürümekle tükenir. (686)
- Buğdayı** (arpayı) taşlı yerden, **kızı** kardaşlı yerden. (714)
- Çuhayı** fırçayla, **kadifeyi** elle. (832)
- Değirmen** iki taştan, **muhabbet** iki baştan. (866)
- Demir** ıslanmaz, **deli** uslanmaz. (886)
- Demir** tavında, **dilber** çağında. (889)
- Dert** ağlatır, **aşk** söyletir. (907)
- Dost** başa bakar, **düşman** ayağa. (990)
- Dostluk** kantarla, **hesap** (ahşveriş) miskalle. (1001)
- Dünya** ölümlü, **gün** akşamlı. (1031)
- Elmayı** soy da ye, **armudu** say da ye. (1102)
- Güzel** bürünür, **çirkin** görünür. (1329)
- Harman** yel ile, **düğün** el ile. (1368)
- Helalzade** barıştırır, **haramzade** karıştırır. (1394)
- İnsan** ayaktan, **at** tırnaktan kapar. (1536)
- İnsan** ikrarından, **hayvan** yularından tutulur. (1551)
- İş** bilen, **kılıç** kuşananın. (1571)
- İt** ürür, **kervan** yürür. (1610)
- Kaçanı** kovmazlar (kovalamazlar), **yıkılanı** vurmazlar. (1633)
- Kötülük** her kişinin kârı, **iyilik** er kişinin kârı. (1903)
- Mart** kuruluk, **nisan** yağmurluk. (1989)
- Yol** yürümekle, **borç** ödemekle (vermekle) (tükenir) (biter). (2610)

Paralel Belirtili İsim Tamlaması Kalıbı

- Adamın alacası** içinde, **hayvanın alacası** dışında. (82)
- Akçanın iyisi** kesede duran, **bahçanın iyisi** eve yakın olan. (159)
- Borcun iyisi** vermek, **derdin iyisi** ölmek. (674)
- Elmanın dibi** göl, **armudun dibi** yol (olmalı). (1098)
- Etin çiği** et getirir, **ekmeğin çiği** dert getirir. (1182)
- İnsanın (adamın) alacası** içinde, **hayvanın alacası** dışında (dır). (1546)
- Sabahın kızılığı**, akşamı kış eder; **akşamın kızılığı**, sabahı güz eder. (2185)

Paralel Belirtisiz İsim Tamlaması Kalıbı

- Al gününde al, ver gününde ver.** (221)
- Baba vergisi** görümlük, **koca vergisi** doyumluk. (481)
- Bey aşı** borç, **düğün aşı** ödünç. (576)
- Bıçak yarası** geçer (onulur), **dil yarası** geçmez (onulmaz). (590)
- Doğan anası** olma, **doğuran anası** ol. (968)
- Dost evinde** başını bağla, **düşman evinde** tırnağını kes. (995)
- El (bıçak) yarası** onulur (geçer), **dil yarası** onulmaz (geçmez). (1110)
- Ergen gözüyle** kız alma, **gece gözüyle** bez alma. (1126)
- Hayır işi** uzat, şerre dönsün; **şer işi** uzat, hayra dönsün. (1382)
- Kuma (ortak) gemisi** yürümüş, **elti gemisi** yürümemiş. (1920)
- Ortak (kuma) gemisi** yürümüş, **elti gemisi** yürümemiş. (2086)
- Şer işi** uzat, hayra dönsün; **hayır işi** uzatma, şerre dönmesin. (2341)
- Yüz güzelliği** hamamdan eve, **öz güzelliği** Urum'dan Şam'a. (2629)

Paralel Sıfat Tamlaması Kalıbı

- Aç (arık) at** yol almaz, **aç (arık) it** av almaz. (31)
- Alçak eşek** binmeye kolay, **öksüz çocuk** dövmeye kolay. (209)
- Alçak uçan**, yüce konar; **yüce uçan**, alçak konar. (210)
- Arık at** yol almaz, **arık (aç) it** av almaz. (322)
- Az el** aş kotarır (yemek pişirip kaplara koymak), **çok el** iş kotarır. (458)
- Az veren** candan, **çok veren** maldan. (470)
- Az yiyen** az uyur, **çok yiyen** güç uyur. (471)
- Bin dost** az, **bir düşman** çok. (596)
- Bir ev** (gemi) donanır, **bir kız** (çıplak) donanmaz. (632)
- Bir söz** ara bozar, **bir söz** ara düzer. (660)
- Çok mal** haramsız, **çok laf** yalansız olmaz. (821)
- Çok söz (laf)** yalansız, **çok para** (mal) haramsız olmaz. (824)
- Çok yaşayan** (okuyan) bilmez, **çok gezen** bilir. (825)
- Hasta yatan** ölmez, **eceli yeten** ölür. (1375)
- Hayırlı evlat** neylesin malı, **hayırsız evlat** neylesin malı. (1383)
- İyi nasihat** verilir, **iyi ad** verilmez. (1625)

Yarım hekim, candan eder; **yarım hoca**, dinden eder. (2528)

Yılan sokan uyumuş, **aç kalan** uyumamış. (2580)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde paralellik sağlanırken bir kelime iki defa kullanılmıştır.

Acıkan **ne olsa** yer, acıyan **ne olsa** söyler. (18)

Adama **dayanma** ölür, ağaca **dayanma** kurur. (74)

Ağaca **dayanma** kurur (çürür), adama (insana) **dayanma** ölür. (94)

Akşam **oldu** kon, sabah **oldu** göç. (198)

Allah çam **isteyene** çam, mum **isteyene** mum verir. (232)

Atın **varken** yol tanı, ağın **varken** el tanı. (403)

Borcun **yoksa** kefil ol, işin **yoksa** şahit ol. (675)

Borç **uzayınca** kalır, dert **uzayınca** alır. (684)

Çift **edersen** bağlanırsın, bağ **edersen** eğlenirsin. (787)

Çocuk **seversen** beşikte, koca **seversen** döşekte. (808)

Derdin **yoksa** söylen, borcun **yoksa** evlen. (902)

Hanım **kırsa** kaza, halayık **kırsa** ceza. (1360)

Haramzade **pazar** bozar, helalzade **pazar** yapar. (1362)

Hizmetçi **kırsa** suç, hanım **kırsa** kaza. (1476)

Mal **istersen** bedeninden, evlat **istersen** belinden. (1982)

Oğlan **doğuran** övünsün, kız **doğuran** dövünsün. (2063)

Ölüme **giden** gelmiş, paraya **giden** gelmemiş. (2123)

Ölüsü **olan** bir gün ağlar; delisi **olan** her gün ağlar. (2132)

Çubuk **kırılır**, çit der; kütük **kırılır**, küt der. (831)

Varsa (var mı) **pulun**, herkes kulun; yoksa (yok mu) **pulun**, dardır yolun. (2478)

Oğlan **doğurdum**, oydu beni; kız **doğurdum**, soydu beni. (2064)

1.2.9. Tezat Kalıpları

Tezat, “iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söyleme sanatı” (Pala 1999: 396) olarak tanımlanmıştır. Atasözlerinde tezat kalıbını oluşturan örneklerde zıtlık ifade eden kelimeler sadece tezat amacıyla kullanılmamış, ayrıca karşılaştırma ve paralel anlatım amacı da gütmüştür. Atasözlerindeki tezatlar üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birinci grup tezatlar cümle

başında tekrarlanan ön tezat kalıpları, ikinci grup tezatlar atasözünü içine alan tezat kalıpları, üçüncü grup tezatlar cümle sonunda tekrarlanan art tezat kalıplarıdır.

Ön Tezat Kalıbı

Aç, doymam; **tok**, acıkmam sanır. (35)

Aç ne yemez, **tok** ne demez. (59)

Ağırılık altın kale, **hafiflik** başa bela. (117)

Ak gün ağartır, **kara** gün karartır. (162)

Akın (beyazın) adı (var), **karanın** (esmerin) tadı (var). (183)

Ak koyun, ak bacağından; **kara koyun**, kara bacağından asılır. (185)

Akşam ise yat, **sabah** ise git. (197)

Akşam oldu kon, **sabah** oldu göç. (198)

Alçak uçan, **yüce** konar; **yüce** uçan, **alçak** konar. (210)

Alçak yerde yatma, sel alır; **yüksek** yere yatma, yel alır. (212)

Al gününde al, **ver** gününde ver. (221)

Az ada, **çok** öde. (452)

Az el aş kotarır (yemek pişirip kaplara koymak), **çok** el iş kotarır. (458)

Az eli aşı gör, **çok** eli işte gör. (459)

Az söyle, **çok** dinle. (468)

Az tamah, **çok** ziyan (zarar) getirir. (469)

Az yiyen az uyur, **çok** yiyen güç uyur. (471)

Dost başa bakar, **düşman** ayağa. (990)

Dost bin ise azdır, **düşman** bir ise çoktur. (992)

Eğri otur (oturalım), **doğru** söyle (konuşalım). (1057)

Eli boşa, “ağa uyur.” derler; **eli doluya**, “ağa buyur.” derler. (1087)

Güzel bürünür, **çirkin** görünür. (1329)

Güzele köken yakışır, **çirkine** allar neylesin. (1334)

İyi evlat babayı vezir, **kötü** evlat rezil eder. (1615)

Kötülük her kişinin kârı, **iyilik** er kişinin kârı. (1903)

Önce düşün, **sonra** söyle. (2135)

Önce iğneyi kendine batır, **sonra** çuvaldızı ele. (2136)

Önceki çarığı, **sonraki** sarığı. (2137)

Ön tekerlek nereye giderse **art** tekerlek de oraya gider. (2138)

Şer işi uzat, hayra dönsün; **hayır işi** uzatma, şerre dönmesin. (2341)

Var evi, kerem evi; **yok** evi, verem (elem) evi. (2473)

Var varlatır, **yok** söyletir. (2480)

Tatlı söz can azığı, **acı söz** baş kazığı. (2381)

Varsa (var mı) pulun, herkes kulun; **yoksa** (yok mu) pulun, dardır yolun. (2478)

Varsa hünerin, var her yerde yerin; **yoksa** hünerin, var her yerde yerin.

(2479)

Yazın gölge hoş, **kışın** çuval boş. (2550)

Yazın yersen lokumu, **kışın** yersin bokumu. (2554)

Yaz yalan, **kış** gerçek. (2555)

Zengin arabasını dağdan aşırır, **züğürt** düz ovada yolunu şaşırır. (2643)

Zengin kesesini döver, **züğürt** dizini. (2651)

Atasözünü İçine Alan Tezat Kalıbı

Aç arslandan, **tok** domuz yeğdir. (30)

Aç gezmekten **tok** ölmek yeğdir. (38)

Ağlayanın malı **gülene** hayır etmez. (130)

Ak akçe, **kara** gün içindir. (150)

Ak curun (çeşme) akmazsa **kara** curun kol gibi. (157)

Akıllı düşününceye kadar **deli** oğlunu evirir. (169)

Akıllı köprü arayınca dek **deli** suyu geçer. (170)

Ak koyunun **kara** kuzusu da olur. (187)

Aza kanaat etmeyen **çoğu** hiç bulamaz. (454)

Az ateş **çok** odunu yakar. (456)

Azı bilmeyen **çoğu** hiç bilmez. (460)

Baca **eğri** de olsa duman **doğru** çıkar. (482)

Cahilin dostluğundan, **alimin** düşmanlığı yeğdir. (730)

Deli dostun olacağına **akıllı** düşmanın olsun. (876)

Hastalık **kantarla** girer, **miskalle** çıkar. (1369)

Tatlı tatlı yemenin **acı acı** geçirmesi olur. (2382)

Yazın başı pişenin, **kışın** aşı pişer. (2549)

Yazın gölge kovan, **kışın** karın ovar. (2551)

Yazın harmana sıçan öküzün **kışın** yemlikte ağzına gelir. (2552)

Yazın yanmayan **kışın** ısınmaz. (2553)

Zengin ateş dökecek olsa **fukara** götünü saksı eder. (2644)

Zenginin malı, **züğürdün** çenesini yorar. (2650)

Art Tezat Kalıbı

Adamın alacası **içinde**, hayvanın alacası **dışında**. (82)

Ağustosun yarısı **yaz**, yarısı **kış**tır. (138)

Ayın on beşi **karanlık**, on beşi **aydınlık**tır. (442)

Su **küçüğün**, sofrası (söz) **büyüğün**. (2317)

1.2.10. Emir Kalıpları

Atasözlerinin öğüt verici, özellikleri onların söyleniş özelliğine ve yapısal söz dizilişine de yansımıştır. Eski Türkçeden günümüze çok az değişiklikle sağlam bir şekilde gelen emir kipi, Türkçede farklı kişiler için farklı şekillerde kullanılmaktadır. Emir kipinin bu farklı kullanımları atasözlerinde yapısal bir özellik olarak emir kalıbı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Emir kalıbı atasözlerinde sık kullanılan kalıplardandır. Atasözleri yapı bakımından genellikle *emir 2. ve 3. tekil kişi* kipi ile kullanılmıştır. Emir kalıbının bir atasözü içerisinde diğer tasarlama kipleri (istek, şart ve gereklilik) ile kullanıldığı örnekler az da olsa vardır. Emir kalıbının kullanıldığı bazı atasözleri haber kipleriyle özellikle de geniş zaman haber kipiyle kullanılmıştır. Ayrıca geniş zamanın olumsuz şekli de emir kalıbıyla sıkça kullanılmıştır. Atasözlerindeki emir kullanımları incelendiğinde hepsinin emir anlamı içermedikleri görülmektedir. Emir kullanımlarının bir kısmı işlev değişmesi yoluyla emir ifadesinden çok gereklilik, tavsiye, uyarma ve yasaklama anlamlarında kullanılmıştır. Emir kalıbının işlev değişmesine uğradığı örnekler daha çok birden fazla yüklemli atasözlerinde görülür. Atasözlerinde emir kalıbının kuruluşu şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

Emir 2. Tekil Kişi Kalıbı

Emir kalıbıyla kurulan atasözlerinin büyük bir kısmı *emir 2. tekil kişi* kipi ile kullanılmıştır. Atasözlerinin *emir 2. tekil kişi* kipiyle kullanılmalarında atasözlerinin öğüt verici, uyarıcı, sakındırıcı özelliği etkilidir. *Emir 2. tekil kişi* kipiyle kullanılan atasözlerinin çoğu art arda sıralanan emir cümlelerinden oluşmaktadır. Atasözlerinde

geçen *emir* 2. *tekil kişi* kipiyle kurulmuş atasözlerinden bazıları şunlardır:

- Aç gözünü, (yoksa) açarlar gözünü. (39)
- Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. (62)
- Aç, yanından kaç. (63)
- Akraba ile ye, iç; alışveriş etme. (192)
- Akşamın işini yarına (sabaha) bırakma (koyma). (196)
- Akşam oldu kon, sabah oldu göç. (198)
- Al gününde al, ver gününde ver. (221)
- Al malın iyisini, çekme kaygısını. (259)
- Armudu soy ye, elmayı say ye. (334)
- Aşını, eşini, işini bil. (361)
- Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı. (403)
- Ayağını yorganına göre uzat. (433)
- Ayı görmeden bayram etme. (441)
- Baş kes, yaş kesme. (540)
- Baş ol da eşek başı (soğan başı) ol. (543)
- Bayramdan sonra gelen kınayı götüne yak. (550)
- Beslemeyi eslemeden alma. (566)
- Bir elma bin akçaya, soy; bin armut bir akçaya, soyma. (628)
- Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır. (639)
- Bükemediğin (ısıramadığın) eli öp, başına koy. (723)
- Büyük lokma ye (de) büyük söyleme. (728)
- Çalma elin kapısını, çalarlar kapını. (764)
- Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç. (945)
- Doğan anası olma, doğuran anası ol. (968)
- Dost (akraba) ile ye, iç; alışveriş etme. (997)
- Düştüğün yerden bir avuç toprakla kalk. (1042)
- Ekmeği ekmekçiye ver, bir ekmek de üste ver. (1062)
- Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını. (1066)
- Elmayı soy da ye, armudu say da ye. (1102)
- Er ek, geç ek, tava ek. (1120)
- Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma. (1126)

- Esmere al bağla, karşısına geç ağla. (1149)
- Eşeği bağla, işini sağla. (1157)
- Ev alma, komşu al. (1193)
- Güzeli kızken görme, beşik ardında gör. (1337)
- Hekimsiz, hâkimsiz memlekette oturma. (1391)
- Isıramadığın (bükemediğin) eli öp, başına koy. (1490)
- İki dinle (bin işit) bir söyle. (1509)
- İti an, (değneği yanına koy) taşı eline al. (1591)
- İt sürü, para (akça) kazan. (1608)
- Kalkacağın yere oturma. (1653)
- Kasımdan on gün evvel ek, on gün sonra ekme. (1706)
- Kırlangıcın zararını biberiden sor. (1798)
- Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını. (1838)
- Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda. (1987)
- Maşa varken elini ateşe sokma. (1996)
- Otu çek, köküne bak. (2098)
- Önce düşün, sonra söyle. (2135)
- Pekmezi küpten, kadını kökten al. (2166)
- Söyleyene bakma, söyletene bak. (2296)
- Tarlayı düz al, kadını kız al. (2367)
- Tatlı ye, tatlı söyle. (2383)
- Uşağı işe koş, sen de ardına düş. (2449)
- Üzümü (nü) ye de bağını sorma. (2466)
- Yılana yumuşak diye el sunma. (2575)
- Yoldan kal, yoldaştan kalma. (2607)

Emir 3. Tekil Kişi Kalıbı

Emir 3. tekil kipli atasözlerinin bazıları emir 2. tekil kipli atasözleri gibi art arda sıralanan iki emir cümlesinden oluşmaktadır. Emir 3. tekil kipli bu atasözlerinde öğüt, uyarı ve sakındırma düşüncesi açıkça görülmektedir. Emir 3. tekil kipiyle kurulan atasözlerinde de işlev değişimleri görülür. Bu işlev değişimleriyle emir kalıbının dua, beddua, karşılaştırma ve dilek anlamlarında kullanıldığı örnekler vardır. Emir 3. tekil

kipi kişi kalıbıyla kurulmuş atasözlerinden bazıları şunlardır:

- Adamın adı çıkacağına canı çıksın. (80)
 Allah sağ eli, sol ele muhtaç etmesin. (246)
 Allah son gürlüğü versin. (248)
 Az olsun, uz (öz) olsun. (466)
 Bağda izin olsun, üzüm yemeye yüzün olsun. (486)
 Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın. (522)
 Beni sokmayan yılan bin yaşasın. (560)
 Cana gelecek (kaza, zarar) mala gelsin. (736)
 Dost (yar) beni ansın bir koz ile o da çürük çıksın. (991)
 El kesesinden sultanım, develer olsun kurbanım. (1097)
 Martta yağmasın, nisanda dinmesin. (1993)
 Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün. (2063)
 Pilavdan dönen kaşığın sapı (dönenin kaşığı) kırılsın. (2170)
 Ramazanda yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayramda yüzü kara olsun. (2176)
 Sarı altının olacağına sarı samanın olsun. (2223)
 Taş altında olmasın da dağ ardında olsun. (2372)
 Yar (dost) beni ansın bir koz ile o da çürük çıksın. (2526)
 Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın. (2501)
 Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın. (2503)

1.2.11. Tanım Kalıpları

Atasözlerinin bazılarında verilmek istenen ileti tanımlama yoluyla aktarılmıştır. Bu atasözlerinde tanımlanan kavramlar sözlük anlamıyla tanımlanmamış daha çok mecazlar ve benzetmeler yoluyla ifade edilmiştir. İnsanların yaptığı işlerle özdeşleşmesi *İş insanın aynasıdır* (1576) atasözünde, şöhretin baştan çıkarıcılığı *Şöhret afettir* (2349) atasözüyle, dilin gönüle tercüman olduğu *Dil yüreğin kepçesidir* (963) atasözüyle tanımlamaya başvurularak ifade edilmiştir. Bu örneklerde tanımlanan kavramlar (at, mart, kadın, ölüm, umut vb.) toplumun sosyal hayatında etki bırakan, kavramlardır. *İsim+ İlk* kalıbıyla kurulan atasözlerinde tanımlanan kavramlar genellikle soyut kavramlardır. Bu şekilde kurulan atasözleri iki-üç sözcükten oluşan kısa cümleler şeklindedir. Atasözlerinde tanım kalıbıyla kurulan atasözü örneklerinden bazıları

şunlardır:

İsim+ ...+Dır Kalıbı

At yiğidin yoldaşıdır. (419)

Borç yiğidin kamçısıdır. (687)

Dil yüreğin kepçesidir. (963)

Dünya iki kapılı handır. (1027)

İş insanın aynasıdır. (1576)

Kadın erkeğin şeytanıdır. (1638)

Kâr zararın kardeşidir (ortağıdır). (1701)

Mart ayların çingenesidir. (1985)

Misafir ev sahibinin (bağlı) kuzusudur. (2019)

Ölüm yüz aklı (dır). (2130)

Sanat altın bileziktir. (2216)

Şöhret afettir. (2349)

Teyze ana yarısıdır. (2414)

Umut fakirin (garibin) ekmeğidir. (2446)

Uyku ölümün (küçük) kardeşidir. (2452)

Uyku uykunun mayasıdır. (2453)

Vakit nakittir. (2468)

Aşağıdaki atasözü örneğinde tanımlanan kavram yüklem durumundadır:

İlk vuran **okçudur**. (1525)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde sondaki +Dır eki söylenmemiştir:

İnkâr mahkemenin kilidi. (1535)

İş insanın kalayı. (1577)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde tanımlanan kavram *İsim+ İlk* yapısı gösterir:

Bekarlık maskaralık. (556)

Bekarlık sultanlık. (557)

Doğruluk dost kapısı. (970)

1.2.12. Benzetme (Teşbih) Kalıbı

“*Teşbih, aralarında ilgi bulunan iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana benzetme sanatıdır.*” (Pala 1999: 393) Atasözlerinde benzetme, öğelerin karşılaştırılmasında kullanılmakta ve karşılaştırmalar hakkında bize bilgi vermektedir. Benzetme daha çok

anlatımda zorluk çekilen anlarda, anlamca ifade edilebilen kalıplarla anlamın pekiştirilmek istendiği durumlarda kullanılır. Böylece verilmek istenen mesaj daha kalıcı ve somut bir şekilde aktarılmaktadır. Atasözlerindeki benzetmelerle toplumun inancı, anlayışı, algılayışı ve değerleri hakkında da fikir edinmek mümkündür. Çünkü toplum nasıl algılamışsa benzetmeleri de ona göre seçmiş, nitelendirilmek isteneni iyi veya kötüye üstün olan veya aşağılanan kavramlara benzetmiştir. Örneğin gönül kırmanın kötülüğünü ve telafisinin mümkün olmadığını anlatmak için gönül saraya benzetilmiştir. *Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz.* (1277) atasözünden gönül kırmanın hoş karşılanmadığı, ayıplandığı kolayca anlaşılmaktadır. Gönülün söz dinlemezliğini ve karşılaşılan durumun farkında olunmayışını da atalarımız yine gönül kelimesini benzeterek kullanmışlardır. *Gönül düştü bir boka o da misk gibi koka.* (1279) Toplumda sıklıkla karşılaşılan kaynana gelin mücadelesi ise yine benzetmeyle toplumun olaya bakış açısı hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. *Ana yılan, sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek.* (300) Toplumun borç alıp vermeye karşı tutumu da yine atasözlerinde benzetmelerle yerini almıştır: *Para isteme benden, buz gibi soğurum senden.* (2149)

Atasözlerindeki benzetmelerin çoğunda benzetme yönü bulunmamaktadır. Benzetme yönü kullanılmayan benzetmelerde genellikle kendisine benzetilen unsurun birden fazla yönüne vurgu yapılmak istenmektedir. Ayrıca kendisine benzetilen öğenin herkesçe bilinen üstün bir özelliği varsa herkesçe bilinen bu yön açıkça söylenmemektedir. Örneğin Bağdat geçmişte güzelliğiyle dillere destan olmuş bir şehirdir ve bu özelliği herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden *Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.* (283) atasözünde Bağdat'ın güzellik yönünün belirtilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. *Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.* (375) atasözünde ise dostun birden çok iyi yönü bulunup, bunlara vurgu yapıldığından bu yönlerin hepsi sezdirilmeye çalışılmıştır. Atasözlerinde benzetmeler sıklıkla kullanılmakla birlikte sadece dört örnekte atasözünü içine alacak bir kalıp şeklinde kullanılmıştır.

gibi...gibi / kadar Kalıbı

Ana **gibi** yar olmaz, Bağdat **gibi** diyar olmaz. (283)

Ata dost **gibi** bakmalı, düşman **gibi** binmeli. (375)

Yel **gibi** gelen sel **gibi** gider. (2559)

Arı **gibi** eri olanın, dağ **kadar** yeri olur. (318)

Atasözlerinde Geçen Diğer Benzetmeler

Aşağıdaki atasözü örneklerinde benzetme edatı cümle başında kullanılmıştır:

Arı **gibi** eri olanın, dağ kadar yeri olur. (318)

Kanaat gibi devlet olmaz. (1657)

Pekmez gibi malın olsun, Antakya'dan sinek gelir. (2165)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde benzetme edatı cümle sonunda kullanılmıştır:

Ak curun (çeşme) akmazsa kara curun kol **gibi**. (157)

Eldeki yara, yarasıza (bende) **duvar deliği (gibidir)**. (1072)

Komşu kızı almak, **kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir**. (1849)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde benzetme edatı atasözünü içine alacak şekilde kullanılmıştır:

Gönül düştü bir boka o da misk **gibi** koka. (1279)

Aça kuru ekmek, **bal helvası gibi** gelir. (27)

Erim er (yiğidim yiğit) olsun da **yerim (durağım) çalı (kaya) gibi** olsun. (1128)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde benzetme yapılırken benzetme edatı kullanılmamıştır:

Ağırılık altın kale, hafiflik başa bela. (117)

Ana yılan, sözü yalan; **karı çiçek**, sözü gerçek. (300)

Bekâr gözü, kör gözü. (554)

Dost dostun eğerlenmiş atıdır. (994)

1.2.13. Dua-Beddua Kalıbı

Atasözlerinde hayır dileme, temennide bulunmada kullanılan bir kalıptır. Halk edebiyatı metinlerinde sıklıkla kullanılan dua kalıbına atasözlerinde üç örnekte rastladık. Tespit edilen üç örneğin ikisinde Allah kelimesi belirtilerek açık bir dua temennisinde bulunulmuştur. Ömrünü hayırlı bir şekilde sona erdirmeye, geçim sıkıntısına düşmeme, bolluk bereket temennisinde bulunma dua kalıbında yer alan temennilerdir. Atasözlerindeki dua-beddua kalıbı örneklerindeki emir kipi işlev değişmesine uğramıştır.

Atasözlerinde tek bir örneğine rastladığımız beddua kalıbı öyküleme yoluyla aktarılmıştır. Beddua kalıbına atasözlerinde çok rastlanılmaması atalarımızın olaylara

daha çok olumlu yönden baktıklarının bir göstergesidir. Tespit ettiğimiz tek bir örnek toplumdaki sosyal bir olayın nasıl algılandığının göstergesidir. Atasözlerinde tespit ettiğimiz dua kalıbı örnekleri şunlardır:

Allah sağ eli, sol ele muhtaç etmesin. (246)

Allah son gürlüğü versin. (248)

Martta yağmasın, nisanda dinmesin. (1993)

Aşağıdaki atasözü örneğinde balıkçıların geçim sıkıntısı çekmesi balığın bedduasına bağlanmaktadır.

Balık demiş ki: “Etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin” (onmasın). (511)

1.2.14. *var...var...* Kalıpları

Bu kalıptaki atasözleri iki tip örnek sunduğunu söylemek mümkündür. Birinci tip atasözü örneklerinde *var* iki defa kullanılıp bir yüklemle sonlandırılmıştır. İkinci tip örneklerde ise *var* sıralı cümlelerde kullanılmış olup sıralı cümlelerin yüklemi durumunda kullanılmıştır.

...var+ ...var+... Kalıbı

Avrat **var**, arpa unundan aş yapar; avrat **var**, buğday unundan keş yapar. (428)

Avrat **var**, ev yapar; avrat **var**, ev yıkar. (429)

Ay (gün) **var**, yılı besler; yıl **var**, ayı (günü) beslemez. (450)

Gönül **var** otluğa, gönül **var** bokluğa (konar). (1286)

Söz **var**, ara bozar; söz **var**, ara düzer. (2304)

Kuş **var**, eti yenir; kuş **var**, et yedirilir. (1948)

Kadın **var**, arpa ununu aş eder; kadın **var**, buğday ununu keş eder. (1644)

...var+, ...var Kalıbı

Akın (beyazın) adı (**var**), karanın (esmerin) tadı (**var**). (183)

Beyazın (akın) adı (**var**), esmerin (karanın) tadı (**var**). (577)

Bir (tek) elin nesi **var**, iki elin sesi **var**. (626)

Dağda bağın **var**, yüreğinde dağın **var**. (841)

Elifin hecesi **var**, gündüzün gecesi **var**. (1091)

Evlinin (ev sahibinin) bir evi **var**, evsizin (kiracının) bin evi **var**. (1204)

Gidip de gelmemek **var**, gelip de görmemek (bulmamak) **var**. (1263)

Gönlün yazı **var**, kışı **var**. (1275)

Göz **var**, ızan **var**. (1308)

Her kimin bağı **var**, yüreğinde dağı **var**. (1447)

Kızın **var**, sızın **var**. (1812)

Kimin ki bağı **var**, yüreğinde dağı **var**. (1818)

Ölüm **var**, dirim (kalım) **var**. (2129)

Tek elin nesi **var**, iki elin sesi **var**. (2394)

1.2.15. Kafiye Kalıpları

Bu kalıpla ortaya çıkan atasözleri kafiyeyle dayalı şekilde düşünülmüş, kurulmuş ve kullanılmış olduğundan böyle bir başlık altında toplamayı uygun gördük. Bu kalıpta ayrıca kafiyelerin de ek tekrarları yanında destekleyici bir öge olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Atasözlerindeki kafiye kalıbı iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birinci tip kafiye kalıbında kafiyeyle oluşturan kelimelerden biri diğerinin içinde aynen geçmektedir. İkinci tip kafiye kalıbında ise kafiyeyle oluşturan kelimeler yakın seslerden oluşmaktadır. Atasözlerindeki kafiyeyle kelimeler koyu harflerle belirtilmiştir.

Tekrara Dayanan Kafiye Kalıbı

Anlayana sivrisinek **saz**, anlamayana davul zurna **az**. (304)

Bakarsan **at**, bakmazsan **mat**. (496)

Bin atın varsa inişte **in**, bir atın varsa yokuşta **bin**. (594)

Bir **ev**, bir **dev**. (629)

Gönülsüz yenen (istenmeyen) **aş**, ya karın ağrıtır ya **baş**. (1284)

İstenmeyen **aş**, ya karın ağrıtır ya **baş**. (1567)

Asil ile taş **taşı**, bedasıl (soysuz) ile yeme **aşı**. (353)

Beyazın (akın) **adı** (var), esmerin (karanın) **tadı** (var). (577)

Borç uzayınca **kalır**, dert uzayınca **alır**. (684)

Çift ile **koyun**, kalanı **oyun**. (788)

Gelin **eşikte** oğlan **beşikte**. (1248)

Güzellik **ondur**, dokuzu **dondur**. (1340)

İt **ulur**, birbirini **bulur**. (1609)

İt **ürür**, kervan **yürür**. (1610)

Üç **elli**, yaz **belli**. (2456)

Kurtla **koyun**, kılıçla **oyun** olmaz. (1932)
 Mazlumun **ahı**, indirir **şahı** (yerde kalmaz). (2000)
 Kasım yüz **elli**, yaz **belli**. (1707)
 Ağrılarda **göz** ağrısı, her kişinin **öz** ağrısı. (131)
 Aşı pişiren **yağ** olur, gelinin yüzü **ağ** olur. (362)
 Bekarın parasını **it** yer, yakasını **bit**. (555)
 Dereyi, tepeyi **sel** bilir; iyiyi, kötüyü **el** bilir. (905)
 Düğün **el** ile, harman **yel** ile. (1016)
 Harman **yel** ile, düğün **el** ile. (1368)
 İmam evinden **aş**, ölü gözünden **yaş** çıkmaz. (1526)
 Avradı **eri** saklar, peyniri **deri**. (426)
 Baş **ağır** gerek, kulak **sağır**. (530)
 Oğlan doğurdum, **oydu** beni; kız doğurdum, **soydu** beni. (2064)
 Ölü **aşı** neylesin, türbe **taşı** neylesin. (2119)

Yakın Seslere Dayanan Kafiye Kalıbı

Arıca **etek**, kuruca **yatak**. (317)
 Şahin küçük, **et** yer; deve büyük, **ot** yer. (2333)
 Ağa **borç** eder, uşak **harç**. (91)
 Bakarsan **bağ**, bakmazsan **dağ** (olur). (497)
 Çam ağacından **ağul** olmaz, el çocuğundan **oğul** olmaz. (765)
 Dertsiz **baş**, mezara (mezarda) **taş**. (915)
 Domuz derisi (nden) **post** olmaz, eski düşman **dost** olmaz. (986)
 Dumansız **baca** olmaz, kahırsız **koca** olmaz. (1008)
 Kasım **yüz**, gerisi **düz**. (1708)
 Körün istediği bir **göz**, iki (si) olursa ne **söz**. (1897)
Mart ayı, **dert** ayı. (1984)
 Olan **dört** bağlar, olmayan **dert** bağlar. (2074)
 Yazın gölge **hoş**, kışın çuval **boş**. (2550)
 Kaş ile **göz**, gerisi (kalani, artanı, dahası) **söz**. (1711)
 Domuz derisi (nden) **post** olmaz, eski düşman **dost** olmaz. (986)
 Çoğu **zarar**, azı **karar**. (810)

Darı unundan **baklava**, incir ağacından **oklava** olmaz. (854)

Nerde **hareket**, orda **bereket**. (2050)

Düşmana **arak** (silah) gerek, ya düşmandan **ırak** gerek. (1037)

İlk avrat **çarık**, sonraki **sarık**. (1524)

Kırk yıllık **Kani**, olur mu **Yani**? (1797)

1.2.16. Ek Tekrar Kalıpları

Atasözlerinde ahenk sadece kelime tekrarlarıyla ve kafiyeyle sağlanmamış, ek tekrarlarıyla da atasözlerine söyleyiş akıcılığı kazandırılmıştır. İbrahim Özkan, Atasözlerinde ek tekrarını “*Sözü oluşturan kelimelere aynı anlam ve görevdeki eklerin getirilmesiyle ortaya çıkar. Redifin oluşturduğu ritmi genişleten ve sözün tamamına yayan bir görev olarak görür.*” (Özkan 2011: 1600) şeklinde ifade etmektedir. Atasözlerinin genel özellikleri anlatılırken atasözlerinin manzum bir yapıya dayandıklarını, bu manzum yapının atasözlerinin hafızada kalmalarını sağladıklarını bunun da genellikle uyak, iç uyak ve redifle sağlandığını ifade etmiştik. (bk. 2.3. Atasözlerinde Kafiye, Vezin ve Aliterasyon) Atasözlerinde tekrarlanan bu ekler genellikle ismin yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma durum eklerini alabildikleri gibi yokluk eki, isim fiil ekleri ve iyelik eklerini de alabilmektedir.

+(y)A

Arda kalan, derde kalır. (312)

Arife günü aşı ne, bayram günü tıraşı ne? (327)

Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz. (612)

Bugün bana ise yarın sana. (707)

Elmayı çayıra, armudu bayıra. (1100)

Güvenme varlığa, düşersin darlığa. (1328)

İyilik et kele, övünsün ele. (1623)

+(s) ı-i-u-ü

Ağanın gözü, yiğidin sözü. (109)

Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz. (313)

Armudun önü, kirazın sonu. (333)

Atın ürkeği, yiğidin korkağı. (402)

Başın sağlığı, dünya (nın) varlığı. (539)
 Her kimin bağı var, yüreğinde dağı var. (1447)
 Mazlumun ahi, indirir şahı (yerde kalmaz). (2000)
 Elifin hecesi var, gündüzün gecesi var. (1091)
 Her şeyin yenisi, dostun eskisi. (1453)
 Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası. (2060)
 Elin vergisi, gönülün sevgisi. (1095)
 El (in) vergisi, gönül (ün) sevgisi. (1109)
 Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı. (2366)
 Kiminin devesi (parası), kiminin duası. (1817)
 Rüzgarlı havanın kuytusı, yağmurlu havanın uykusu. (2184)

+DA

Atta karın, yiğitte burun. (416)
 Ay ayakta, çoban yatakta; ay yatakta, çoban ayakta. (436)
 Bağ bayırda, tarla çayırda. (485)
 Baht (akıl) olmayınca başta, ne kuruda biter ne yaşta. (491)
 Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin. (594)
 Cambaz iptе, balık dipte gerek. (732)
 Güzel kanda kavga anda. (1338)
 Kız kucakta, çeyiz bucakta. (1813)

+DAN

Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz. (5)
 Bağ babadan, zeytin dededen kalmalı. (484)
 Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan. (866)
 Demir nemden, insan gamdan çürür. (888)
 İki karılı bittен, iki analı süтten ölür. (1514)
 İnsan ayaktan, at tırnaktan kapar. (1536)
 İşten artmaz, diştен artar. (1584)
 Para isteme benden, buz gibi soğurum senden. (2149)
 Saç safadan, tırnak cefadan uzar. (2196)

+slz

Acındırırsan **arsız** olur; acıktırırsan **hırsız** olur. (22)

Deniz dalgasız olmaz, gönül sevdasız olmaz. (894)

Deniz dalgasız olmaz, kapı halkasız. (895)

Sen olursan **bensiz**, ben de olurum **sensiz**. (2248)

+mA

Akarsuya inan**ma**, eloğluna dayan**ma**. (156)

Aklına geleni iş**leme**, her ağacı taş**lama**. (190)

Akşama karşı git**me**, tana karşı yat**ma**. (194)

+lı

Ana**lı** kuzu, kına**lı** kuzu. (291)

Buğdayı (arpayı) taş**lı** yerden, kızı kardeş**li** yerden. (714)

Et kan**lı** gerek, yiğit can**lı**. (1183)

Tarlayı taş**lı** yerden, kızı kardeş**li** yerden. (2369)

Diğer Ek Tekrarları

Adamın yere bakan**ından**, suyun sessiz (yavaş) akan**ından** kork. (85)

Hayvan yular**ından**, insan ikrar**ından** (sözünden) tutulur. (1386)

Yazın aram**ası**, kışın taram**ası** olmasa herkes besler mandayı. (2548)

Alma soysuzun kız**ını**, sürer anası iz**ini**. (262-a)

Anasına bak kız**ını** al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bez**ini** al. (298)

Aş**ını**, eş**ini**, iş**ini** bil. (361)

Erine göre bağla baş**ını**, tencerene göre kaynat (pişir) aş**ını**. (1129)

Evine göre pişir aş**ını**; erine göre bağla baş**ını**. (1199)

Dene altını mihenk taş**ında**, dene insanı bir baş**ında**. (891)

Üveye etme, öz**ünde** bulursun; geline etme, kız**ında** bulursun. (2464)

Ne dilersen eş**ine**, o gelir baş**ına**. (2041)

Azıcık aş**ım**, kaygısız (ağrısız, kavgasız) baş**ım**. (462)

Dağda bağ**ın** var, yüreğinde dağ**ın** var. (841)

- El kesesinden sultan**ım**, develer olsun kurban**ım**. (1097)
- Erken kalktım iş**ime**, şeker kattım aş**ıma**. (1137)
- İ**sin** yanına varan is, mis**in** yanına varan mis kokar. (1563)
- Azan kurda kızan köpek. (455)
- Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür. (1375)
- Arpa samanı**yla**, kömür dumanı**yla**. (339)
- At, adı**ına** göre değil, adam**ına** göre yürür. (374)
- Güvenme (inanma) dost**una**, saman doldurur post**una**. (1327)
- Ağalık (beylik) verm**ekle**, yiğitlik vurm**akla** (dır). (105)
- Anadan gören inci dize**r**; babadan gören sofra yaz**ar**. (280)
- Arslan post**unda**, gönül dost**unda**. (347)
- Aşk ağlat**ır**, dert söylet**ir**. (363)
- Bir senden büyü**ğün**, bir de senden küçü**ğün** sözünü dinle. (657)
- Bir söz ara boz**ar**, bir söz ara düz**er**. (660)
- Çağrılmayan yere çörek**çi** ile börek**çi** gider. (762)
- Çingene ciğer piş**irir**, yemeden karnın (ı) şiş**irir**. (790)
- Dert ağlat**ır**, aşk söylet**ir**. (907)
- Dervişin fikri ne ise zikri de odur. (921)
- Elden yiyen börk**müş**, keseden yiyen çökm**üş**. (1075)
- El ile boz**gun** düzg**ün**. (1092)
- Gelen geç**er**, konan göç**er**. (1242)
- Helalzade barış**tırır**, haramzade karış**tırır**. (1394)
- İnanma dost**una**, saman doldurur post**una**. (1529)
- Mart kapıdan bakt**ırır**, kazma kürek yakt**ırır**. (1988)
- Paran varsa cümle alem kul**un**, paran yoksa tımarhane yol**un**. (2156)
- Pek yaş olma, sıkılı**rsın**; pek de kuru olma, kırılı**rsın**. (2167)
- Sözü söyle alana, kulağında kalana. (2303)

1.2.17. Çok Ekli Tekrar Kalıpları

Özkan, çok ekli yinelemeler için “*Aynı kökten türemiş değişik yapım ve çekim ekleri almış bir kelimenin yinelenmesiyle yapılır. Yenilenen kelime bir taraftan atasözünde ahengi sağlarken diğer taraftan da sözün hafızada kalıcı olmasına yardımcı*

olur.” demektedir. (Özkan 2011: 1600) Atasözlerindeki tekrar kalıpları cümle başında kullanılmalarına, atasözünü kapsamasına ve cümle sonunda kullanılmasına üç grupta karşımıza çıkmaktadır.

Ön Çok Ekli Tekrar Kalıbı

Akıllı oğlan neyler ata malını, **akılsız** oğlan neyler ata malını. (171)

Akıllı, söylemeden düşünür; **akılsız**, düşünmeden söyler. (173)

Anlayana sivrisinek saz, **anlamayana** davul zurna az. (304)

Bakarsan at, **bakmazsan** mat. (496)

Çağrılan (çağrıldığıın) yere erinme, **çağrılmayan** (çağrılmadığıın) yere görünme. (760)

Çağrıldığıın yere git, ar eyleme; **çağrılmadığıın** yere gidip yerini dar eyleme. (761)

Çalma elin kapısını, **çalarlar** kapını. (764)

Dadandırma kara gelin, **dadanırsa** yine gelir. (836)

Değme bana, **değmeyim** sana. (868)

Doğan anası olma, **doğuran** anası ol. (968)

Evlinin (ev sahibinin) bir **evi** var, **evsizin** (kiracının) bin **evi** var. (1204)

Fala inanma, **falsız** kalma. (1209)

Hayırlı evlat neylesin malı, **hayırsız** evlat neylesin malı. (1383)

Hayırlı komşu, **hayırsız** akrabadan iyidir. (1384)

Sevenin kuluyum (kulu ol), **sevmeyenin** sultanı. (2258)

Verip (de) pişman olmaktan, **vermeyip** (de) düşman olmak yeğdir. (2486)

Atasözünü İçine Alan Çok Ekli Tekrar Kalıbı

Acar tazı **çullu** da belli olur, **çulsuz** da. (10)

Adamın adı **çıkacağına** canı **çıksın**. (80)

Ağlarsa anam **ağlar**, başkası (kalanı) yalan **ağlar**. (128)

Ağrılarda göz **ağrısı**, her kişinin öz **ağrısı**. (131)

Akılları pazara çıkarmışlar, herkes yine kendi **aklını** almış (beğenmiş). (167)

Akıllı olsa her **sakallı** kişi, **sakallılara** danışarlardı her işi. (172)

Allah **isterse** bir kulun işini, mermere geçirir dişini; **istemezse** işini, muhallebi yerken kırar dişini. (241)

Arda **kalan**, derde **kalır**. (312)

Atasını **tanımayan** Allah'ını **tanımaz**. (384)

Atına **bakan**, ardına **bakmaz**. (397)

Ava giden **avlanır**. (421)

Bin kişi **değmez** bir kişi, bir kişi **değer** bin kişi. (599)

Bir (sağ) **elinin** verdiğini öbür (sol) **elin** görmesin (duymasın). (625)

Bir **gözün** gördüğü bir **göze** (başkasına) hayır etmez. (636)

Bir söz **yola** getirir, bir söz **yoldan** çıkarır. (662)

Boynuz **kulaktan** sonra çıkar, ama **kulağı** geçer. (702)

Can **çıkma**ınca (çıkmadan, çıkmadıkça, çıkar) huy **çıkma**z. (743)

Dağda bağın var, yüreğinde **dağın** var. (841)

Damdan **düşen**, damdan **düşenin** halini bilir. (850)

Dostun **odu** cehennem **odundan** beterdir. (1003)

Dünya dört (kırk) **kulplu** bir kazan, bir **kulpundan** tut da kazan. (1025)

Eşeğe altın semer vursalar yine **eşektir**. (1151)

Eşek bile bir **düştüğü** yere (çukura) bir daha **düşmez**. (1169)

Giden **gelse** dedem **gelirdi**. (1261)

Gidip de **gelmemek** var, **gelip** de görmemek (bulmamak) var. (1263)

Gölgeyi hoş **gören** tekneyi boş **görür**. (1274)

Haddini **bilmeyene** bildirirler. (1345)

Her şeyin **yokluğu** **yokluktur**. (1454)

Kızını **dövmeyen** dizini **döver**. (1811)

Kimsenin ahı **kimsede** kalmaz. (1826)

Son **gülen** iyi **güler**. (2285)

Söz **biliyorsan** söyle, inansınlar; **bilmiyorsan** söyleme, seni bir adam sansınlar.

(2298)

Ya olduğun gibi **görün**, ya **göründüğün** gibi ol. (2521)

Art Çok Ekli Tekrar Kalıbı

Ana kızına taht **kurmuş**, baht **kuramamış** (kurmamış). (288)

At **kaçmaz**, et **kaçar**. (405)

Bakan **yemez**, kapan **yer**. (495)

Bir ev (gemi) **donanır**, bir kız (çıplak) **donanmaz**. (632)

Dünya **tükenir**, yalan **tükenmez**. (1033)

Er (vücut) **kocar**, gönül **kocamaz**. (1138)

Evladı (oğlumu) ben **doğurdum**, ama gönlünü ben **doğurmadım**. (1200)

Güzele kırk günde **doyulur**, iyi huyluya kırk yılda **doyulmaz**. (1333)

Paranın gittiğine **bakma**, işinin bittiğine **bak**. (2153)

Su **uyur**, düşman **uyumaz**. (2319)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde önce kelimenin ekli hali sonra da yalın hali gelmiştir.

Ağlama ölü için, **ağla** deli (diri) için. (126)

Allah **kardeşi kardeş** yaratmış, kesesini ayrı yaratmış. (242)

Ata **malı mal** olmaz, kendin kazanmak gerek. (381)

Balı olan **bal** yemez mi? (514)

Beyden gelen **bey** sayılır. (580)

Güzeli kızken **görme**, beşik ardında **gör**. (1337)

Hekimden **sorma**, çekenden **sor**. (1389)

Küpe küp deyince küp adama düp der. (1956)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde önce kelimenin yalın hali sonra da ekli hali gelmiştir.

Av köpeği **avdan** kalmaz. (424)

Ayıpsız **yar** arayan (dost isteyen), **yarsız** (dostsuz) kalır. (443)

Bak bana bir gözle, **bakayım** sana iki gözle. (498)

Baş **kes**, yaş **kesme**. (540)

Baş ol da eşek **başı** (soğan başı) ol. (543)

Bir **baba** dokuz oğlu (evladı) besler, dokuz oğul (evlat) bir **babayı** beslemez.

(614)

Bir **el** bir **eli** (el eli) yıkar, iki el (de) yüzü (yıkar). (624)

Çömlek taşa dokunursa vay **çömleğin** haline. (829)

Dört atanın **dördü** de hak. (1006)

Evvel **can**, sonra **canan**. (1206)

Gel denilen yere **gitmeye** ar eyleme; **gelme** denilen yere **gidip** yerini dar eyleme.

(1239)

Kara gün **kararıp** kalmaz (durmaz). (1664)

Komşu ekmeği **komşuya** borçtur. (1846)

Koy avucuma, **koyayım** avucuna. (1861)

Kör pazara varmasın, **pazar körsüz** kalmasın. (1896)

Köşe taşı **köşede** yakışır (yaraşır). (1900)

Mal canı kazanmaz, **can malı** kazanır. (1975)

Sev seni **seveni**, hak ile yeksan ise; **sevme** seni **sevmeyeni**, Mısır'a sultan ise.

(2260)

Uyku, uykunun mayasıdır. (2453)

1.3. Bitiş Kalıpları

1.3.1. Art Tekrar Kalıpları

Atasözlerinin sonlarında da benzer söyleniş özelliklerine rastlanır. Bu benzer söyleniş özelliklerinin bazıları tıpkı ön tekrar kalıpları gibi kelime ve ek tekrarlarına dayanır. Bazıları da soru kalıbı, soru cevap kalıbı ve eksilteli kalıplı atasözleri gibi cümle yapısı şeklindedir.

Art Kelime Tekrarları

Cümle sonunda tekrarlanan kelime tekrarlarıdır. Cümle sonunda tekrarlanan kelime tekrarları iki kelimedenden oluşan tekrarlar, üç kelimedenden oluşan tekrarlar, dört kelimedenden oluşan tekrarlar ve altı kelimedenden oluşan tekrarlar olarak sınıflandırılmıştır. Dört kelimedenden oluşan tekrarların üç örneği aynı kelimelerin tekrarıyla oluşurken çoğu örnekte iki kelime paralel bir şekilde tekrar etmiştir.

İki Kelimedenden Oluşan Art Kelime Tekrarları

Aç **gözünü**, (yoksa) açarlar **gözünü**. (39)

Ağlama ölü **için**, ağla deli (diri) **için**. (126)

Ağlarsa anam **ağlar**, başkası (kalanı) yalan **ağlar**. (128)

Ağrılarda göz **ağrısı**, her kişinin öz **ağrısı**. (131)

Alçak eşek binmeye **kolay**, öksüz çocuk dövmeye **kolay**. (209)

Aleme cellat **lazım**; senin olman ne **lazım**? (216)

Allah kardeşi kardeş **yaratmış**, kesesini ayrı **yaratmış**. (242)

Armudu soy **ye**, elmayı say **ye**. (334)

Arpayı (buğdayı) taşlı **yerden**, kızı kardaşlı **yerden**. (342)

Atın varken yol **tanı**, ağın varken el **tanı**. (403)

Az el aş **kotarır** (yemek pişirip kaplara koymak), çok el iş **kotarır**. (458)

- Az eli aşıta **gör**, çok eli işte **gör**. (459)
- Az yiyen az **uyur**, çok yiyen güç **uyur**. (471)
- Baskısız (çivisiz) tahtayı yel (el) **alır**, yel (el) almazsa sel (yel) **alır**. (526)
- Baş yarılr börk **içinde**, kol kırılır kürk (yen) **içinde**. (546)
- Berberin solumazı, tellağın **söylemezi**, kahvecinin **söylemezi**. (563)
- Buğdayı (arpayı) taşlı **yerden**, kızı kardaşlı **yerden**. (714)
- Dağ başına kış **gelir**, insanın başına iş **gelir**. (839)
- Dağları ıssız **sanma**, körleri gözsüz **sanma**. (846)
- Dazlayan daza **düşer**, kel başlı kıza **düşer**. (862)
- Derede tarla sel **için**, tepede harman yel **için**. (904)
- Dert **gezmiş**, derman beraber **gezmiş**. (911)
- Devletliye dokun **geç**, fukaradan sakın **geç**. (945)
- Dostluk **başka**, alışveriş **başka**. (999)
- Elmayı soy da **ye**, armudu say da **ye**. (1102)
- Etin çiği et **getirir**, ekmeğin çiği dert **getirir**. (1182)
- Et **ola**, it **ola**. (1190)
- Gafile **kelam**, nafiye **kelam**. (1222)
- Gece yağar, gündüz açar, yıl **düzgünlüğü**; erkek söyler, kadın susar, ev **düzgünlüğü**. (1234)
- Gündüz yağar, gece açar, yıl **bozgunluğu**; kadın söyler, erkek susar, ev **bozgunluğu**. (1318)
- Hasta ol benim **için**, öleyim senin **için**. (1371)
- Hayır işi uzat, şerre **dönsün**; şer işi uzat, hayra **dönsün**. (1382)
- Hayırlı evlat neylesin **malı**, hayırsız evlat neylesin **malı**. (1383)
- İyiliğe iyilik her kişinin **kârı**, kötülüğe iyilik er kişinin **kârı**. (1618)
- Kol kırılır, yen **içinde**; baş yarılr, börk **içinde**. (1843)
- Kötülük her kişinin **kârı**, iyilik er kişinin **kârı**. (1903)
- Kulaktan burun **yakın**, kardeşten karın **yakın**. (1912)
- Niyet **hayır**, akıbet **hayır** (selamet). (2058)
- Varsa hünerin, var her yerde **yerin**; yoksa hünerin, var her yerde **yerin**. (2479)
- Şahin küçük, et **yer**; deve büyük, ot **yer**. (2333)

Tarlayı düz **al**, kadını kız **al**. (2367)

Üç Kelimeden Oluşan Art Kelime Tekrarları

Allah verirse el **getirir**, sel **getirir**, yel **getirir**. (253)

At **kudümü**, yurt **kudümü**, avrat **kudümü**. (406)

Az **kaz**, uz **kaz**, boyunca **kaz**. (464)

Bir sıçrarsın **çekirge**, iki sıçrarsın **çekirge**, üçüncüde ele geçersin **çekirge**. (658)

Er **ek**, geç **ek**, tava **ek**. (1120)

Dört Kelimeden Oluşan Art Kelime Tekrarları

Ceviz **gölgesi**, yavuz **gölgesi**; söğüt **gölgesi**, yiğit **gölgesi**. (752)

Oğlan **olsun**, deli **olsun**; ekmek **olsun**, kuru **olsun**. (2067)

Var **evi**, kerem **evi**; yok **evi**, verem (elem) **evi**. (2473)

Aşağıdaki örnekler iki kelimenin paralel şekilde tekrarıyla oluşmuştur.

Allah isterse bir kulun **işini**, mermere geçirir **dişini**; istemezse **işini**, muhallebi yerken kırar **dişini**. (241)

Anasına **bak** kızını **al**, kenarına (kıyısına, tıraşına) **bak** bezini **al**. (298)

At **ölür**, meydan (nalı) **kahr**: yiğit **ölür**, şan (namı) **kahr**. (413)

Ayda bir gel **dostuna**, kalksın ayak **üstüne**; günde bir gel **dostuna**, yatsın sırtı **üstüne**. (437)

Cömert **derler**, maldan **ederler**; yiğit **derler**, candan **ederler**. (757)

El adamı, cömert **der**, maldan **eder**; yiğit **der**, candan **eder**. (1067)

Kızı kızken **görme**, gelirken **gör**; gelirken **görme**, beşik ardında **gör**. (1810)

Kör **ölür**, badem gözlü **olur**; kel **ölür**, sırma saçlı **olur**. (1895)

Mart **yağar**, nisan **övünür**; nisan **yağar**, insan **övünür**. (1995)

Miskçiyle **konus**, miskine **bulaş**; pisçiyle **konus**, pisine **bulaş**. (2028)

Oğlan **doğurdum**, oydu **beni**; kız **doğurdum**, soydu **beni**. (2064)

Yaprağa **yapış**, atlas **olsun**; toprağa **yapış**, altın **olsun**. (2523)

Altı Kelimeden Oluşan Art Kelime Tekrarı

Koz **gölgesi**, kız **gölgesi**; söğüt **gölgesi**, yiğit **gölgesi**; dut **gölgesi**, it **gölgesi**. (1869)

1.3.2. Birleşik Fiil Kalıpları

Yüklemi birleşik fiillerle kurulmuş atasözü örneklerinin kurduğu kalıptır. Birleşik fiillerin cümle içinde kullanıldığı olmakla birlikte genellikle cümle sonunda yüklem olarak kullanılmışlardır. Atasözlerinde cümle sonunda kullanılan birleşik fiiller kalıp görünümündedir. Cümle sonunda kullanılan bu birleşik fiillerden bazıları deyimlerden oluşmaktadır. Atasözleri gibi kalıplaşmış olan deyimlerin atasözlerinin içinde sıkça geçmesi dikkat çekicidir. Atasözlerinde geçen birleşik fiil kalıbı örneklerinden bazıları şunlardır:

İsim+ ol-

Adamın iyisi alışverişte **belli olur**. (83)

Adam (adamın iyisi) iş başında **belli olur**. (86)

Adam olacak çocuk bokundan **belli olur**. (88)

Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden (arkasından) **belli olur** (bellidir). (139)

Ak göt (don, bacak), kara göt (don, bacak) geçit başında (hamamda) **belli olur**.
(161)

Altın ateşte, insan mihnette **belli olur**. (265)

Doğru söz katarından **belli olur**. (977)

Dost (iyi dost) kara günde **belli olur**. (998)

İyi dost kara günde **belli olur**. (1614)

Kefen alacak adam gözünün yaşından **belli olur**. (1762)

Olgaç oğlak bokundan **belli olur**. (2075)

Yiğit meydanda **belli olur**. (2594)

Yağ yiyen köpek tüyünden **belli olur** (bellidir). (2504)

Altın eşik, gümüş eşiğe **muhtaç olur**. (267)

Aptala **malum olur**. (305)

At, at oluncaya kadar sahibi **mat olur**. (385)

At ölür, itlere **bayram olur**. (412)

Borca içen iki kez (kere) **sarhoş olur**. (673)

Caminin (mescidin) mumunu yiyen kedinin gözü **kör olur**. (735)

Canı yanan eşek, attan **yürük olur**. (747)

Devenin derisi (yünü, silkintisi) eşiğe **yük olur**. (932)

Eğretinin canı **berk olur**. (1056)

- Emanet eşeğin yuları **gevşek olur**. (1114)
 Horozu çok olan köyün sabahı **geç olur**. (1482)
 Köre elvandan (renkten) **bahsolunmaz**. (1889)
 Kürk ile börk ile **adam olunmaz**. (1959)
 Miyancının kesesi **bol olur**. (2030)
 Nisan yağar sap olur, mayıs yağar **çeç (tahıl yığını) olur**. (2056)
 Ölümü gören hastalığa **razı olur**. (2128)
 Sütsüz koyun **meleşen olur**. (2329)
 Yumuşak huylu atın çiftesi **pek olur**. (2617)
 Zengin silkinse fakir **bay olur**. (2653)
 Veresiye (borca) şarap içen, iki kez (kere) **sarhoş olur**. (2485)
 Yavaş (yumuşak huylu) atın çiftesi (tekmesi) **pek (yavuz) olur**. (2543)

İsim+ et-

- Ağlayanın malı gülene **hayır etmez**. (130)
 Allah sağ eli, sol ele **muhtaç etmesin**. (246)
 Ay gördünse **bayram et**. (438)
 Bir gözün gördüğü bir göze (başkasına) **hayır etmez**. (636)
 Ev alanla evlenene Allah **yardım eder**. (1192)
 Evlenenle ev alana (yapana,) Allah **yardım eder**. (1202)
 Gökten ne yağdı da (yağar ki) yer **kabul etmedi** (etmesin?) (1269)
 İyi evlat babayı vezir, kötü evlat **rezil eder**. (1615)
 Kadın kocasını isterse vezir, isterse **rezil eder**. (1642)
 Kâr eden **âr etmez**. (1675)
 Misk yerini **belli eder**. (2029)

İsim+ gel-

- Davulun sesi uzaktan **hoş gelir**. (858)
 Dünyayı sel bassa ördeğe **vız gelir**. (1034)
 Eski dost düşman olmaz, yenisinden **vefa gelmez**. (1144)

Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiil Kalıbı

Ağır git ki **yol** alsın. (115)

Aşı pişiren yağ olur, gelinin **yüzü ağ** olur. (362)

Avcı ne kadar al (hile) bilse, ayı o kadar **yol bilir**. (423)

Beyler buyruğu yoksula **kan ağlatır**. (582)

Bir söz yola getirir, bir söz **yoldan çıkarır**. (662)

Büyük lokma ye (de) **büyük söyleme**. (728)

Cami ne kadar büyük (cemaat ne kadar çok) olsa imam (hoca) gene **bildiğini okur**. (734)

Cemaat ne kadar çok olsa imam gene **bildiğini okur**. (750)

Dostun attığı taş, **baş yarmaz**. (1002)

Fazla (artık) mal **göz çıkarmaz**. (1213)

Gelen, gidene **rahmet okutur**. (1243)

Hasta olmayan, sağlığın **kadrini bilmez**. (1372)

Herkes **bildiğini okur**. (1421)

Herkes sakız çiğner ama (çıtlatamaz), Kürt (Çingene) kızı **tadını çıkarır**. (1444)

İş anlatıncaya kadar baş **elden gider**. (1570)

İş **olacağına varır**. (1582)

Olan dört bağlar, olmayan **dert bağlar**. (2074)

Öküze boynuzu **yük olmaz**. (2113)

Ramazanda yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayramda **yüzü kara olsun**. (2176)

Tamah olmasa müflis **acından ölür**. (2356)

Sıçana rakı içirmişler, kediye **meydan okumuş**. (2263)

Şeytanla kabak ekenin **kabak başına patlar**. (2345)

Adamın **adı çıkacağına canı çıksın**. (80)

Ağustosta **beyni kaynayanın** zemheride **kazanı kaynar**. (134)

Cömert derler, **maldan e(t)derler**; yiğit derler, **candan e(t)derler**. (757)

Erken kalkan (çıkan) **yol alır**, er evlenen **döl alır**. (1136)

Ödünç **güle güle gider**, **ağlaya ağlaya gelir**. (2102)

Söz var, **ara bozar**; söz var, **ara düzer**. (2304)

Söz var, **iş bitirir**; söz var, **baş yitirir**. (2306)

1.3.3. Soru Kalıpları

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde soru cümlesini şu şekilde tanımlar: *“Soru kavramı kazandıran hangi? ne? kim? kaç? nasıl? gibi soru kelimelerinden biriyle ya da ‘evet’ veya ‘hayır’ karşılığını isteyen soru eki “mi?” ile kurulan cümle türü.”* (Korkmaz 2007: 194)

Aydın Oy, cümle yapılarına göre atasözlerimizin özelliklerini sıralarken soru cümleli atasözleri için şunları söyler:

“Sayıca az olmakla birlikte bir takım atasözlerimiz soru cümlelerinden kurulmuştur. Soru atasözünün ancak dışında görülen bir öge olup anlamında cevap bekleyen bir durum yerine kesin bir yargı, temel bir kavram yatmaktadır. Bu gibi atasözlerimizde anlatım, daha değişik ve etkili bir sözle verilmek istenmiştir.” (Oy 1972: 95)

Oy'un da ifade ettiği gibi atasözlerindeki soru kalıplarının tamamı görünüşte bir soru anlamı içermekle birlikte gerçekte tamamının soru anlamı taşıdıkları söylenemez. Atasözlerindeki soru kalıpları verilmek istenen bir düşüncenin anlamının pekiştirilmesi, genişletilmesi veya inandırıcılığının artırılmasını amaçlar. Örneğin, Balık kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa **ne** yapılır? (512) atasözünde çaresizlik, Kabahat ölende **mi**, öldüründe **mi**? (1628) atasözünde suçlunun kim olduğunun bilinemeyeceği, Anan güzel idi, **hani** yeri; baban zengin idi, **hani** evi? (294) atasözünde dünyanın geçiciliği ve kimseye kalmadığı, Akıl olmayınca **ne** yapsın sakal? (175) atasözünde şekilciliğe aldanılmaması gerektiği soru cümleleriyle ifade edilmektedir. Soru cümleli atasözlerinin bir kısmı düz sorulardan oluşmakla birlikte bazıları da ahenkli sorulardan oluşmaktadır.

Düz Soru Kalıbı

Aktan kara kalktı **mi**? (200)

Aptessiz sofuya namaz **mi** dayanır? (307)

Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de **mi** yok? (711)

Deh! denmiş dünyayı, “Çüş!” diye sen **mi** durduracaksın? (870)

Yağlı dilimin yoksa, yağlı dilin de **mi** yok! (2500)

Balı olan bal yemez **mi**? (514)

Her sakallıyı baban **mi** sanırsın? (1451)

Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil **mi**? (1133)

Orman olur da domuz olmaz **mi**? (2085)

Küheylan bok saçmaz **mi**? (1954)

- Sıcağa kar **mi** dayanır? (2262)
- Yola yoğurt dökmüş var **mi**? (2603)
- Allah'tan sıska, **ne** yapsın muska? (249)
- Allı yelek, pullu yelek; gömlek yok canfes **neye** gerek? (254)
- Balık kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa **ne** yapılır? (512)
- Eşek hoşaftan **ne** anlar? (1174)
- İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka **nesi** var? (1548)
- Kısmet ise gelir Hint'ten, Yemen'den, kısmet değilse **ne** gelir elden? (1803)
- Sakal bıyığa denk olmayınca berber **ne** yapsın? (2210)
- Tok **ne** bilir aç halinden? (2426)
- Çingene çadırında musandıra **ne** arar? (791)
- Atlı kaçır, kaçır; yaya arkasına **ne** düşer? (409)
- Altın leğenin kan kusana **ne** faydası var? (271)
- Yenice eleğim, seni **nerelere** asayım? (2565)
- Dayanık öküze “oha!” **neymiş**? (861)
- Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi **kim** düzer? (282)
- Düğünde Fatmacığı **kim** bilir? (1015)
- İplik pazarında Fatmacığa **kim**? (1562)
- Kırk yıllık Kani, olur **mu** Yani? (1797)
- O hacı, bu hacı, **kim** olacak boyacı? (2071)
- Sen dede ben dede, bu atı **kim** tımar ede? (2241)
- Beş parmağın **hangisini** kessen acımaz? (571)

Ahenkli Soru Kalıbı

- Bey **mi** yaman el **mi** yaman? (585)
- Kabahat ölende **mi**, öldüründe **mi**? (1628)
- Adam hacı **mi** olur ulaşmakla Mekke'ye, eşek derviş **mi** olur taş çekmekle tekkeye? (79)
- Yağmur yağsa kış değil **mi** ? Kişi halini bilse hoş değil **mi**? (2502)
- Görenedir görene, köre **nedir** köre **ne**? (1290)
- Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar **ne** görsün ki **ne** işler? (1292)
- Arife günü aşı **ne**, bayram günü tıraşı **ne**? (327)

Anan güzel idi, **hani** yeri; baban zengin idi, **hani** evi? (294)

1.3.4. Soru-Cevap Kalıpları

Soru temelli kurulan atasözü kalıplarından biri de soru-cevap kalıbıdır. Konuşmalı anlatım (diyalog) tekniğinin kullanıldığı bu kalıp; romanlarda, hikâyelerde ve özellikle tiyatro eserlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Aydın Oy, soru-cevap kalıplı atasözleri için “*Kimi atasözlerimizde ise soru ve cevap cümlelerinden oluşmuş bir konuşma havası sezilir. Bu gibi atasözlerimizde tam bir soru ve tam bir cevap yerine değişik bir yolla verilmeğe çalışılmış bir anlam olduğu açıkça bellidir.*” (1972: 95) der. Soru cevap kalıbı bir giriş (başlangıç) cümlesi ve bir sonuç cümlesinden oluşmaktadır. Giriş cümlesi soru edatı *mi* ile kurulabildiği gibi; *kim*, *ne*, *nereye* gibi soru sözcükleriyle de kurulabilir. Tahkiyeli bazı atasözleri de soru-cevap şeklinde oluşmuştur. *Eşeğe, “Kaç gün yol gidersin.” demişler; “Onu bizlengiç (nodul) bilir.” demiş. (1153) Deveye, “İnişi mi seversin, yokuşu mu? demişler; “Düz yere mi (düze kıran mı) girdi?” demiş. (935) İyiliğe, “Nereye gidiyorsun?” demişler, “Kötülüğe.” demiş. (1620) Katıra, “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş. (1712)* örnekleri gibi. Bu yapıdaki örneklerde doğrudan bir soru cevaptan ziyade tahkiyeli bir soru-cevap durumu söz konusudur. Bundan dolayı bu yapıdaki örnekler soru-cevap örnekleri içerisinde değerlendirilmeyip tahkiye kalıbı örnekleri içerisine alınmıştır.

Düz Soru Cevap Kalıbı

“Azca nereye?” “Çokçanın yanına.” (457)

Deniz yanar mı? Belki. (899)

Herkesi (kişiyi) nasıl bilirsin? Kendin gibi. (1429)

Yalancı kim? İştittiğini söyleyen. (2507)

Öksüz neden güler? Yanılır da güler. (2109)

Kuş darıdan kaçır mı? (Kaçmaz). (1943)

Ahenkli Soru Cevap Kalıbı

Kadıyla mı iyisin, kapıyla mı? “Kapıyla.” (1645)

Param seni vereyim de mi düşman olayım, vermeyeyim de mi düşman olayım? Vermeyeyim de düşman olayım. (2150)

Saçım ak mı, kara mı? Önüne düşünce görürsün. (2195)

Vuran mı yiğit, vur diyen mi? Vur diyen. (2492)

El mi yaman, bey mi yaman? (el yaman). (1103)

1.3.5. Gereklilik Kalıpları

Gereklilik; “*Tasarlanan hareketin veya fiilin gerekli olduğunu bildiren bir çekim ekidir.*” (Özçelik-Erten 2005: 147) Atasözlerinde gereklik kalıbı daha çok öğüt, tavsiye bildiren atasözlerinde kullanılmıştır. Türkçede gereklik eki *-mAlI*’dır. İki veya daha çok yüklemli bazı atasözlerinde gereklik kipi her iki yargının sonunda kullanılmıştır. Genellikle eksilteli cümlelerden oluşan bu atasözlerinde sıralama ve karşılaştırma anlamı vardır:

Atasözlerinde gereklik *gerek* kelimesinin kullanılmasıyla da kurulmuştur. Kalıp oluşturan *gerek* kelimesi cümle sonunda kullanıldığı gibi bazı örneklerde atasözünü içine alacak şekilde de kullanılmıştır. Atasözlerindeki gereklik kalıbı örnekleri şunlardır:

...+ Fiil+ mAlI Kalıbı

Bin ölçüp bir biçmeli. (602)

Canı cana ölçmeli (ölçmüşler). (745)

Demiri tavında dövme. (887)

Fıs fıstığı kırıp düşman gözü çıkarmalı. (1217)

Göte yakın yerden et yememe. (1298)

İstemem diyenden korkmalı. (1566)

Kul kullanan, bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli. (1916)

Sırça köşkte (evde) oturan, komşusuna taş atmamalı. (2269)

Su akarken testiye doldurmalı (doldur). (2308)

Yatsının faziletini güveyden sormalı. (2542)

Yel gelen deliği kapamalı. (2558)

Yalancıyı kaçtığı yere kadar kovalamalı. (2510)

...+ Fiil+ mAlI +, ...+ Fiil+ mAlI Kalıbı

Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli. (375)

Dost için ölmeli, düşman için dirilmeli. (996)

Düşüne düşünme görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi. (1045)

Köpeği dövme ama, sahibinden utanmalı. (1873)

Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli. (2047)

...+ gerek Kalıbı

Ağrısız baş mezarda **gerek** (olur). (133)

Ata malı mal olmaz, kendin kazanmak **gerek**. (381)

Bal ile kaymak isteyen akçesine kıymak **gerek**. (516)

Beş kuruşun üstünde oturmaya beş batman göt **gerek**. (568)

Bir dirhem gümüşün üstünde oturmaya bir kantar göt **gerek**. (622)

Bir günlük ölüye üç gün yiyecek **gerek**. (638)

Borçlunun dili kısa **gerek**. (677)

Demircinin canı demirden berk **gerek**. (885)

Dertsiz baş terkide **gerek**. (917)

Devletlinin karnı gen **gerek**. (943)

Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide **gerek**. (974)

Düt demeye dudak **gerek** (ister). (1046)

Esrik devenin çulu eğri **gerek**. (1150)

Güne göre kürk giyinmek **gerek**. (1319)

Haberi verenden alan uz **gerek**. (1341)

Halıda nakış bir **gerek**. (1353)

Kazaya rıza **gerek**. (1737)

Koç koyundan seçkel **gerek**. (1842)

Köseyle alay edenin top sakalı kara **gerek**. (1899)

Latife latif **gerek**. (1967)

Orospuya surat **gerek**. (2089)

Osmanlının ayağı üzengide **gerek**. (2091)

Sen bir garip Çingenesin, telli (gümüşlü) zurna nene **gerek**. (2240)

Söyleyenden dinleyen arif **gerek**. (2295)

Yolcu yolunda **gerek**. (2605)

gerek...gerek Kalıbı

Ata eyer **gerek**, eyere er **gerek**. (377)

Baş ağır **gerek**, kulak sağır **gerek**. (530)

- Cambaz ipte **gerek** balık dipte **gerek**. (732)
 Et kanlı **gerek** yiğit canlı **gerek**. (1183)
 Evli evinde **gerek** köylü köyünde **gerek**. (1203)
 Kış, kış **gerek**; yaz, yaz **gerek**. (1805)
 Temel taşı temelde, **gerek** köşe taşı köşede **gerek**. (2401)
 Yaz yaz **gerek**, kış kış **gerek**. (2556)

1.3.6. Ünlem Kalıbı

Atasözlerinde en çok kullanılan ünlemler duygu ifade eden ünlemlerdir. Duygu ifade eden ünlemler, asıl değerlerine cümle içerisinde kavuşmaktadır. Bu ünlemler, içinde yer aldıkları cümlelerin yargısını destekleyici, pekiştirici bir rol üstlenir. Tek başlarına kullanıldıklarında bile anlamlıdırlar. Atasözlerindeki ünlem kalıplarının çoğu kendinden önce ve sonraki cümleden bağımsız anlam ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Atasözlerinde ünlem kalıbına çok az örnekte rastlanılması atasözlerinin duygu ifade eden coşkusal cümlelerden ziyade, öğüt, tavsiye içeren hikemi yönüyle açıklanabilir:

- Bülbülü altın kafese koymuşlar, “**Ah vatanım.**” demiş. (724)
 Beyle bostan ekenin **vay haline!**... (581)
 Çömlek taşa dokunursa **vay çömleğin haline.** (829)
 Densiz deve kuyruğu, **deh!** demeden sallanır. (900)
 Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, **deh** demeden yürüyen at.
 (722)
 Dayanık öküze “**oha!**” neymiş? (861)
 Kedi törpüyü yalar da kanlar çıktıkça “**oh**” der. (1757)
 Öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) “**arkam!**” demiş. (2112)

1.3.7. Nedensellik (Uyarı-Neden) Kalıbı

Sebeup-Sonuç bağlamında uzatılan atasözlerinde söylenmek istenen asıl yargı önce, sebep cümlesi ise sonra gelmektedir. Sebep cümlesi cümleden çıkarıldığında atasözünün vurgulanmak istenen anlamında bir bozulma veya daralma olmamaktadır. Bu kalıpla kurulan atasözlerinde amaç söylenmek istenen yargının nedenini belirtip sözün etkisini, inandırıcılığını arttırmaktır.

Alma mazlumun ahını, **çık ar aheste aheste**. (260)

Alma soysuzun kızını, **sürer anası izini**. (262-a)

Çirkefe taş atma, **üstüne sıçrar**. (794)

Çobana verme kızı, **ya koyun güttürür ya kuzu**. (799)

(Lafın azı, uzu) çobana verme kızı, **ya koyun güttürür ya kuzu**. (1961)

Deli ile çıkma yola, **başına getirir bela**. (877)

Dilenciye borçlu olma; **ya düğünde ister, ya bayramda**. (957)

Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; **kimi uzun der, kimi kısa**. (1162)

Gönül verme evliye; **eve gider unuttur**. (1287)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, **ya yılan çıkar ya çıyan**. (1403)

Sivilceyi kurcalama, **çıban edersin**. (2278)

Sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) **o da söyler dostuna**. (2270)

Açma sırrını (sırrını açma) dostuna, (dostunun dostu vardır) **o da söyler dostuna**. (58)

Verme malını veresiye, **akar gider karasuya**. (2489)

Aşağıdaki atasözü örneklerinde iki nedensellik (uyarı-neden) kalıbı paralel bir şekilde birbirini izlemiştir.

Aç bırakma (koyma) **hırsız edersin**, çok söyleme **arsız (yüzsüz) edersin**. (33)

Çok söyleme, **arsız edersin**; aç bırakma, (parasız koyma, çok saklama)

hırsız (yüzsüz) edersin. (823)

Pek yaş olma, **sıkılırsın**; pek de kuru olma, **kırılırsın**. (2167)

Yüz verme, **arsız olur**; az verme, **hırsız olur**. (2633)

Söz biliyorsan söyle, **inansınlar**; bilmiyorsan söyleme, **seni bir adam sansınlar**. (2298)

Üveye etme, **özünde bulursun**; geline etme, **kızında bulursun**. (2464)

Yaprağa yapış, **atlas olsun**; toprağa yapış, **altın olsun**. (2523)

Hayır işi uzat, şerre dönsün; **şer işi** uzat, hayra dönsün. (1382)

Şer işi uzat, hayra dönsün; **hayır işi** uzatma, şerre dönmesin. (2341)

1.3.8. Zan Kalıbı

...+ sanır Kalıbı

Cümle sonunda ...+sanır kelimesinin kullanımına dayanan bitiş kalıbıdır.

Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) ambarında **sanır** (görür). (61)

Ahmak gelin, yengeyi halayığı **sanır**. (145)

Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ **sanır**. (186)

Ala keçiyi gören içi dolu yağ **sanır**. (206)

Alçak yerde tepecik kendisini dağ **sanır**. (211)

Babasından mal kalan, merteği (direk) içinden bitmiş **sanır**. (480)

Devletli yanını kaşısa yoksul para verecek **sanır**. (944)

El yumruğu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı [bozdoğan (gürz)], kantar **sanır**. (1111)

Karınca kanatlanınca serçe oldum **sanır**. (1686)

Köpeğe gem vurma, kendisini at **sanır**. (1872)

Minareyi yaptırmayan yerden bitmiş **sanır** (bitti beller). (2015)

Aç, doymam; tok, acıkmam **sanır**. (35)

Aşık alemi kör, dört yanını duvar **sanır**. (359)

1.3.9. Eksilti Kalıbı

Eksiltili Cümle, “*Genellikle yüklemi bazen de diğer öğeleri belirtilmeden kurulan cümlelerdir. Bundan amaç, anlamı daha etkili kılmak, dikkat çekmektir.*” (Özçelik-Erten 2005: 228) Atasözlerinin bazıları eksiltili cümlelerden oluşmaktadır. Eksiltili cümle şeklinde kurulan atasözlerinden bir kısmı tek bir yükleme bağlanırken, bazı atasözlerinde ise birden fazla yargının tek bir yükleme bağlandığı görülür. Mustafa Altun, atasözlerindeki eksiltili cümle şekillerinin sentaktik açıdan çok semantik açıdan değerlendirilmesi görüşündedir. (Altun 2004: 89) Altun’un belirttiği husus atasözlerinin anlamsal özellikleriyle yapısal özelliklerinin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğinin göstergesidir. Bu yüzden atasözlerinin anlamsal özelliklerini inceleyen çalışmaların atasözlerinin yapısal özelliklerini de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Atasözlerinde yapısal açıdan kullanım kalıbı olarak karşımıza çıkan eksiltili cümleler isim ve fiil cümleleriyle tamamlanabilmektedir. Eksiltili kalıplı atasözü örneklerinden bazıları şunlardır:

Ağanın gözü, yiğidin sözü. (109)

Armudun önü, kirazın sonu. (333)

Atın dorusu, yiğidin delisi. (399)

- Atın ürkeği, yiğidin korkağı. (402)
- Bağın taşlısı, karının saçlısı. (488)
- Elin vergisi, gönülün sevgisi. (1095)
- İneğin sarısı, toprağın karası. (1531)
- Hıyarın önü, dutun sonu. (1473)
- Kiminin devesi (parası), kiminin duası. (1817)
- Aş tuz ile, tuz oran ile. (368)
- Atı atasıyla, katırı anasıyla. (394)
- Çarık çarıkla, sarık sarıkla. (770)
- Çuhayı fırçayla, kadifeyle elle. (832)
- Harman yel ile, düğün el ile. (1368)
- Terazi tartıyla, her şey vaktiyle. (2404)
- Adam (insan) yanıla yanıla, pehlivan yenile yenile. (90)
- Ağrılarda göz ağrısı, her kişinin öz ağrısı. (131)
- Ağustosun 15'inden sonra ere kaftan, ata çul. (137)
- Ak curun (çeşme) akmazsa kara curun kol gibi. (157)
- Arpa samanıyla, kömür dumanıyla. (339)
- Arslan postunda, gönül dostunda. (347)
- Ata arpa, yiğide pilav. (370)
- At arıklıkta, yiğit gariplikte. (383)
- At beslenirken, kız istenirken. (386)
- Atta karın, yiğitte burun. (416)
- Azan kurda kızan köpek. (455)
- Baba himmet. Oğul hizmet. (474)
- Bağ bayırda, tarla çayırda. (485)
- Bakarsan at, bakmazsan mat. (496)
- Balı dibinden, yağı yüzünden. (506)
- Balın alası (tazesı) oğulun tazesinden. (513)
- Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla. (552)
- Bez alırsan Musul'dan, kız alırsan asilden. (587)
- Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz. (612)
- Borç vermekle, düşman vurmakla. (685)

- Dertsiz baş, bostan korkuluğunda. (914)
 Elmayı çayıra, armudu bayıra. (1100)
 Hayvan koklaşa koklaşa, insan söyleşe söyleşe. (1385)
 Her şeyin yenisi, dostun eskisi. (1453)
 Kırk gün taban eti, bir gün av eti. (1791)
 Koz gölgesi: kız gölgesi, söğüt gölgesi: yiğit gölgesi, dut gölgesi: it gölgesi.
 (1869)
 Körden gözlü, topaldan ayaklı, deliden deli. (1888)
 Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden. (1982)
 Rüzgarlı havanın kuytusunu, yağmurlu havanın uykusu. (2184)
 Tarla çayırdaki, bağ bayırdaki. (2363)

2. Atasözlerinde Kelime Grupları

Atasözleri genel bir kural niteliğinde olup yapı bakımından cümle özelliği gösterirler. Cümle dizimi gösteren atasözlerinde kelime gruplarına da rastlanır. Atasözlerinin cümle dizilişinde kelimeler birbirinden bağımsız şekilde bir araya gelmemiş, çoğu zaman bir grup halinde cümle içinde yerlerini almışlardır. Buna rağmen atasözlerinde kelime grupları konusu bugüne kadar tam olarak incelenmiş değildir. Atasözlerinde kelime gruplarıyla ilgili tespit ettiğimiz tek çalışma Osman Çakmak tarafından hazırlanan Atasözlerinde Kelime Grupları Kip ve Şahıs İfadesinin İncelenmesi²⁹ adlı yüksek lisans tezidir. Çakmak tezinde 1500 atasözünde geçen kelime gruplarını ve bu atasözlerdeki kip ve şahıs ifadelerini incelemiştir. Çakmak, tezinde tüm atasözlerini incelemeye çalıştığından dolayı Çakmak'ın bulgularıyla kendi tespit ettiğimiz kelime gruplarını sayısal olarak karşılaştırma yoluna gitmedik. Çakmak, çalışmasında önce incelediği atasözünü yazmış ardından da bu atasözünde geçen kelime grubu ile kip ve şahıs ifadelerine yer vermiştir. Çakmak'ın çalışmasıyla çalışmamız arasında iki önemli farklılık tespit ettik. Bu farklılıklar;

1. Çakmak, tezinde kelime grubu olarak birleşik fiil, birleşik isim ve deyimleri de ele almıştır. Çalışmamızda kaynak kitap olarak aldığımız Özçelik-Erten'in kelime grubu tasnifinde birleşik fiil, birleşik isim ve deyimler kelime grubu olarak ele alınmadığından atasözlerini birleşik fiil, birleşik isim ve deyimler açısından

²⁹ Osman Çakmak (2006), *Türk Atasözlerinde Kelime Grupları Kip ve Şahıs İfadesinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

incelemedik.

2. Çakmak, tezinde incelediği atasözlerini kip ve şahıs ifadeleri açısından incelemiştir. Çalışmamızın atasözlerinin genel özellikler bölümünde atasözlerinde kip ve şahıs ifadelerine değinilmişse de atasözleri ayrı ayrı kip ve şahıs ifadeleri açısından incelenmemiştir.

Çalışmamızda kelime gruplarını Özçelik-Erten³⁰, in yaptığı sınıflandırmaya göre inceledik. Ayrıca tekrara düşmemek adına tespit ettiğimiz tüm kelime grubu örneklerini almayıp konu başlıklarını açıklayacak şekilde örnekleri kısıtladık.

2.1. İsim Tamlaması

Leyla Karahan, isim tamlamalarını “*İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği başka bir isim unsuruyla kurduğu kelime grubu.*” (Karahan 2005: 42) olarak tanımlarken, Sadettin Özçelik-Münir Erten ise “*Bir isim, zamir veya kelime grubunun başka bir isim, zamir veya kelime grubuna iyelik eklerinden biriyle bağlanması.*” (Özçelik-Erten 2005: 191) olarak tanımlamaktadır. Atasözleri isim tamlamaları bakımından incelendiğinde atasözlerinin zengin örnekler içerdikleri görülmektedir. Atasözlerinde en çok görülen tamlamalar, belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarıdır. Belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları atasözlerinde cümle başı ve cümle sonunda tekrar ettiği gibi atasözünü kapsayacak bir şekilde de kullanılmıştır. Bazı atasözleri belirtili isim tamlaması veya belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuştur. *Atın dorusu, yiğidin delisi. (399) Atın ürkeği, yiğidin korkağı. (402) Bağın taşlısı, karının saçlısı. (488) Başın sağlığı, dünya (nın) varlığı. (539) Elin vergisi, gönülün sevgisi. (1095) El (in) vergisi, gönül (ün) sevgisi. (1109) Hıyarın önü, dutun sonu. (1473) İneğin sarısı, toprağın karası. (1531) örnekleri belirtili isim tamlaması yapısıyla kurulurken Ceviz gölgesi yavuz gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi. (752), Koz gölgesi: kız gölgesi, söğüt gölgesi: yiğit gölgesi, dut gölgesi: it gölgesi. (1869), Oğlan anası, kapı arkası; kız anası, minder kabası. (2060), Var evi kerem evi, yok evi verem (elem) evi. (2473) vb. atasözleri belirtisiz isim tamlaması yapısıyla kurulmuştur. (bk. 1.2.1. İsim Tamlaması Kalıpları)*

Atasözleri belirtili isim tamlaması ve belirtisiz isim tamlaması açısından oldukça zengin örnekler içermekteyken, zincirleme isim tamlaması için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri Sözlüğü’nde geçen atasözleri içerisinde zincirleme isim tamlamasına sadece iki örnek tespit ettik. Zincirleme isim

³⁰ Özçelik-Erten, age.

tamlaması örneklerinin sayıca az olmasını, atasözlerinin daha çok kısa, sıralı cümleli yapısına bağlayabiliriz.

2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

“Hem tamlayanın hem de tamlananın ek aldığı ve iki ismin ilişkilendirme yoluyla oluşturduğu söz öbeğine belirtili isim tamlaması denir. Tamlayan öge ilgi hali (-ın / -nın) ekini alarak ikinci isme bağlanır. Tamlanan öge de, ikinci bir ilişkilendirici olarak, iyelik(-ı, -sı / lar) ekini alır.” (Karaağaç 2009: 172) Atasözlerinde sıfat tamlamalarından sonra en çok kullanılan kelime grubu belirtili isim tamlamasıdır. Atasözlerindeki belirtili isim tamlamalarının çoğu iki kelimedenden oluşmakla birlikte atasözlerinde tamlamaları oluşturan tamlayan ve tamlanan öge önlerine çeşitli sözcükler ve kelime grupları alabilir. Atasözlerinde geçen belirtili isim tamlaması örneklerinden bazıları şunlardır:

Adamın ahmağı malını över. (81)

Adamın iyisi alışverişte belli olur. (83)

Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş. (343)

Aşığın gözü kördür (kör olur). (357)

Baykuşun kısmeti ayağına gelir. (548)

Bekarın parasını it yer, yakasını bit. (555)

Demircinin canı demirden berk gerek. (885)

Eşkiyanın (zürafanın, ihtiyarın, fukaranın) düşkünü, beyaz (hasa) giyer kış günü. (1175)

Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar. (1221)

Herkesin tenceresi kapalı kaynar. (1435)

İnsanın vatani doğduğu yer değil, doyduğu yerdir. (1550)

Leyleğin ömrü (günü) laklaka ile geçer. (1969)

Miyancının kesesi bol olur. (2030)

Oduncunun gözü omçada (bağ kütüğü), (dilencinin gözü çömçede). (2059)

Tabancanın dolusu bir kişiyi korkutur, boşu kırk kişiyi. (2354)

Türk'ün aklı gözünde. (2436)

Armut, **dalının dibine** düşer. (335)

Aşı pişiren yağ olur, **gelinin yüzü** ağ olur. (362)

Aş taşarsa **çömçenin değeri** kalmaz. (366)

Ayıyı (maymunu) fırına (ateşe) atmışlar, yavrusunu **ayağının altına** almış. (446)

Cömertle **nekesin** (Eli sıkı, cimri.) (nekesle cömerdin) **harcı** birdir. (758)

Nekesle **cömerdin harcı** birdir. (2046)

Parayı **domuzun boynuna** takmışlar da Domuz Ağa! diye çağırmışlar. (2159)

Kazan taşarsa **kepçenin değeri** olmaz. (1736)

El, **elin aynasıdır**. (1080)

Umut, **fakirin (garibin) ekmegidir**. (2446)

Aşağıdaki atasözlerinde iki belirtili isim tamlaması kullanılmıştır.

Adamın alacası içinde, **hayvanın alacası** dışında. (82)

Armudun önü, kirazın sonu. (333)

Cahilin dostluğundan, âlimin düşmanlığı yeğdir. (730)

Cahilin sofusu, şeytanın maskarası. (731)

Çiftçinin ambarı, sabanın ucundadır. (784)

Çöreğin büyüğü, hamurun (unu) çoğundan olur. (834)

Ötleğenin baylığı, böğürtlenin vakti geçinceye kadardır. (2141)

Sevenin kuluyum (kulu ol), **sevmeyenin sultanı**. (2258)

Şubatın sonundan, martın onundan kork (2350)

Yiğidin sözü, demirin kertiği. (2587)

Zenginin malı, züğürdün çenesini yorar. (2650)

Yağmurda **düşmanın koyunu, dostun atı** satılsın. (2501)

Aşağıdaki atasözü örnekleri belirtili isim tamlaması yapısıyla kurulmuştur.

Ağanın gözü, yiğidin sözü. (109)

Armudun önü, kirazın sonu. (333)

Atın dorusu, yiğidin delisi. (399)

Atın ürkeği, yiğidin korkağı. (402)

Bağın taşlısı, karının saçlısı. (488)

Başın sağlığı, dünya (nın) varlığı. (539)

Cahilin sofusu şeytanın maskarası. (731)

Elin vergisi, gönülün sevgisi. (1095)

Hıyarın önü, dutun sonu. (1473)

İneğin sarısı, toprağın karası. (1531)

Kadının (cahilin) sofusu, şeytanın maskarası. (1640)

Kiminin devesi (parası), kiminin duası. (1817)

Yiğidin sözü, demirin kertiği. (2587)

2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Tamlayanın eksiz ilgi halinde olduğu, tamlananın iyelik eki aldığı tamlama grubuna belirtisiz isim tamlaması denir. Belirtisiz isim tamlamasında tamlayanla tamlanan arasındaki ilgi, tamlananın aldığı iyelik ekiyle sağlanır. Atasözlerinde geçen belirtisiz isim tamlaması örnekleri şunlardır:

Alın yazısı değişmez. (223)

Arpa unundan kadayıf olmaz (340)

Ata dostu oğla mirastır. (376)

Bey ardından çomak çalan çok olur. (575)

Dağ adamı, hasta eder sağ adamı. (837)

El kesesinden sultanım, develer olsun kurbanım. (1097)

El üstünde gömlek eskimez. (1108)

Göç dönüşü topal eşek öne geçer. (1265)

İt derisinden post olmaz. (1588)

Komşu boncuğunu çalan gece takınır. (1844)

Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda. (1987)

Nisan yağmuru: altın araba, gümüş tekerlek. (2057)

Padişah yasağı üç gün sürer. (2144)

Su testisi, su yolunda kırılır. (2318)

Top otu beylikten olunca güllesi Bağdat'a gider. (2428)

Yük altında eşek kalır. (2623)

Adam (adamın iyisi) **iş başında** belli olur. (86)

Ak köpeğin (itin) **pamuk pazarına** (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır. (188)

Dostun odu **cehennem odundan** beterdir. (1003)

Halayıktan kadın olmaz, **gül ağacından** odun. (1351)

Lakırdı ile **peynir gemisi** yürümez. (1966)

Osurgan (osuruklu) göte **arpa ekmeği** bahane. (2095)

Ölümü gelen it **cami avlusuna** işer. (2127)

Şaşkın misafir **ev sahibini** ağırlar. (2338)

Tatlı söz **can azığı**, acı söz **baş kazığı** (2381)

Yaşı **at pazarında** sorarlar. (2533)

Eşkîyanın (zürafanın, ihtiyarın, fukaranın) düşkünü, beyaz (hasa) giyer **kış günü**. (1175)

Para dediğin **el kiri**. (2147)

Zenginin azgını, kürk giyer **yaz günü**. (2646)

Aşağıdaki atasözlerinde iki belirtisiz isim tamlaması kullanılmıştır.

Akıllı oğlan neyler **ata malını**, akılsız oğlan neyler **ata malını**, (Hayırlı evlat neylesin (171)

Çam ağacından ağıl olmaz, **el çocuğundan** oğul olmaz. (765)

El (bıçak) yarası onulur (geçer), **dil yarası** onulmaz (geçmez). (1110)

Gece işi, kör işi. (1232)

Gündüz yağar gece açar, **yıl bozgunluğu**; kadın söyler erkek susar, **ev bozgunluğu**. (1318)

İt **kağnı gölgesinde** yürür de **kendi gölgesi** sanırmış. (1603)

Koyun **can derdinde**, kasap **yağ derdinde**. (1863)

Aşağıdaki atasözü örnekleri belirtisiz isim tamlaması yapısıyla kurulmuştur.

Ana hakkı, Tanrı hakkı. (284)

Bekar gözü, kör gözü. (554)

Çam sakızı, çoban armağanı. (766)

Er ekmeği, meydan ekmeği. (1122)

Gece işi kör işi. (1232)

İçgüveysi iç ağrısı. (1500)

Kadın malı, kapı mandalı. (1646)

Kar yılı var yılı. (1700)

Kız evi naz evi. (1808)

Komşu hakkı, Tanrı hakkı (dır). (1847)

2.1.3. Zincirleme İsim Tamlaması

Zincirleme isim tamlaması, “Bir isim tamlamasının çoğunlukla ilgi durumu eki olarak iyelikli üçüncü bir isim veya kelime grubuna bağlanmasıyla oluşur. Bu durumda isim tamlaması, zincirleme isim tamlamasının tamlayan bölümünü oluşturur.” (Özçelik-

Erten 2005: 193) Ömer asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü'nde geçen atasözleri içerisinde zincirleme isim tamlamasına sadece iki örnek tespit edebildik. Tespit ettiğimiz iki örnek de *belirtisiz isim tamlaması*+ *belirtili isim tamlaması* şeklinde oluşmaktadır. Atasözlerinde zincirleme isim tamlaması örneklerinin sayıca az olması atasözlerinin daha çok kısa, sıralı cümleli yapısından kaynaklanmaktadır. Atasözlerinde tespit edilen zincirleme isim tamlaması örnekleri şunlardır:

Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi var. (1205)

Misafir **ev sahibinin (bağlı) kuzusudur**. (2019)

2.2. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, “*Bir sıfat veya sıfat yerini tutabilen bir kelime grubuyla bir isim veya isim yerini tutabilen bir kelime grubunun oluşturduğu tamlamaya denir.*” (Özçelik-Erten 2005: 194) Sıfat tamlaması, atasözlerinde en çok kullanılan kelime grubudur. Atasözlerinde sıfat tamlaması örneklerinin çok olması daha çok soyut duyguların somutlaştırılmasından kaynaklanmaktadır. İletilmek istenilen soyut kavramları anlatabilmenin en etkili yolu, sıfat kullanmaktır. Sıfat kullanılarak bilinmeyen ve görünmeyen kavramları zihne yaklaştırmak mümkündür. Zihne yaklaştıran bu atasözleri anlatıma akıcılık katmaktadır. Bazı sıfat tamlamaları atasözlerinin başında ön tekrar kalıbı olarak kullanılmıştır. Ön tekrar kalıbı olarak alınan bu sıfat tamlamaları kullanım kalıpları bakımından atasözleri bölümünde ele alınmıştır. (bk. 1.1.2. Sıfat Tamlaması Kalıpları)

Aptessiz sofuya namaz mı dayanır? (307)

Az mal kan yutturur, çoğu birbirini güttürür. (465)

Boş torba ile at tutulmaz. (701)

Bulanık su, balıkçının yarı kazancıdır. (718)

Büyük lokma ye (de) büyük söyleme. (728)

Cins kedi ölüsünü göstermez. (755)

Çürük tahta çivi tutmaz. (835)

Fazla (artık) mal göz çıkarmaz. (1213)

Gönülsüz namaz göğse (göklere) ağmaz. (1283)

Hesapsız kasap, ya bıçak kırar ya masat. (1465)

Isıracak it dişini (diş) göstermez. (1489)

- İlk avrat** çarık, sonraki sarık. (1524)
- Kalaylı bakır** küflenmez. (1647)
- Kanatsız kuş** uçmaz. (1658)
- Kara (kötü) haber** tez duyulur. (1665)
- Mayasız yoğurt** tutmaz (çalınmaz). (1997)
- Meyveli ağacı** taşlarlar. (2009)
- On ceviz** alsan ikisi çürük çıkar. (2081)
- Ölmüş koyun** (eşek) kurttan korkmaz. (2118)
- Talihsiz hacıyı** deve üstünde yılan sokar. (2355)
- Yabancı koyun** kenara yatar. (2495)
- Yalnız öküz**, çifte (boyunduruğa) koşulmaz. (2514)
- Yalnız taş**, duvar olmaz. (2515)
- Yanlış hesap** Bağdat'tan döner. (2519)
- Yarım elma**, gönül (hatır) alma. (2527)
- Yavaş tükürüğün** sakala zararı var. (2544)
- Yavuz (yürük) at** yemini (yavuz it ününü) artırır. (2545)
- Yavuz hırsız** ev sahibini bastırır. (2546)
- Yeni dosttan** vefa gelmez. (2566)
- Yularsız ata** binilmez. (2612)
- Yularsız deve** yedilmez. (2613)
- Yürük at** yemini artırır. (2627)
- Zahmetsiz rahmet** olmaz. (2636)
- Ağırılık **altın kale**, hafiflik başa bela. (117)
- Altın anahtar **her kapıyı** açar. (264)
- An beni **bir kozla**, o da çürük çıksın. (302)
- At **yedi günde**, it yediği günde (belli olur, semirir). (418)
- Barutla ateş **bir yerde** durmaz (olmaz). (523)
- Bodur tavuk **her gün** piliç. (668)
- Boğaz **dokuz (kırk) boğumdur**. (669)
- Buldun **bir koyun**, ye de doyun. (720)
- Cin tutana **bir muska** yeter. (756)
- Dadandırma **kara gelin**, dadanırsa yine gelir. (836)

Dünya **bir gemi**, akıl yelkeni, fikir dümeni, kolla kendini, göreyim seni. (1020)

Eşeğe **altın semer** vursalar yine eşektir. (1151)

Körün istediği **iki göz**, biri ela biri boz. (1898)

Kutlu gün doğuşundan (bellidir). (1949)

Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz. (2118)

Ön tekerlek nereye giderse art tekerlek de oraya gider. (2138)

Öpülecek el ısırılmaz. (2139)

Örtük pazar ara bozar. (2140)

Sadık dost akrabadan yeğdir. (2199)

Ürüyen köpek, ısırmaz (kapmaz). (2461)

Yabancı koyun kenara yatar. (2495)

Yalnız öküz, çifte (boyunduruğa) koşulmaz. (2514)

Yalnız taş, duvar olmaz. (2515)

Yanlış hesap Bağdat'tan döner. (2519)

Yarım hekim, candan eder; yarım hoca, dinden eder. (2528)

Yavuz (yürük) at yemini (yavuz it ününü) artırır. (2545)

Yavuz hırsız, ev sahibini bastırır. (2546)

Yürük at yemini artırır. (2627)

Padişah yasağı **üç gün** sürer. (2144)

Sokma akıl, **sekiz adım** gider. (2283)

Şahin küçüktür ama **koca turnayı** havadan indirir. (2334)

Tavuğun sadakası **bir yumurta**. (2388)

Ustanın çekici **bin altın**. (2448)

Zemheride yoğurt isteyen cebinde **bir inek** taşır. (2642)

Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt **düz ovada** yolunu şaşırır. (2643)

Yoksul **ala ata** binse, selam almaz. (2601)

Yerinden oynayan **yetmiş kazaya** uğrar; en küçüğü ölüm. (2570)

Aşağıdaki atasözlerinde birden fazla sıfat tamlaması kullanılmıştır.

Arık at yol almaz, **arık (aç) it** av almaz. (322)

Arık etten yağlı tirit olmaz. (323)

Az ateş, çok odunu yakar. (456)

Az el aş kotarır (yemek pişirip kaplara koymak), **çok el** iş kotarır. (458)

Az eli aşıta gör, çok eli işte gör. (459)

Beş kuruşun varsa beş yere düğümle. (569)

Böyle baş, böyle tıraş. (704)

Her ziyan, bir öğüttür. (1464)

İki tımar, bir yem yerine geçer. (1523)

İyi dost, kara günde belli olur. (1614)

Kırk gün taban eti, bir gün av eti. (1791)

Kırk hırsız, bir çıplağı soyamamış. (1792)

Kırk serçeden bir kaz iyi. (1795)

Yağlı dilimin yoksa yağlı dilin de mi yok! (2500)

Yakın (hayırlı) dost (komşu) hayırsız hısımdan (akrabadan) yeğdir (iyidir).
(2506)

Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder. (2528)

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat.
(2516)

Buğdayı (arpayı) **taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.** (714)

Garibe **bir selam, bin altın değer.** (1225)

Hırsızlık **bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.** (1470)

Nisan yağmuru: **altın araba, gümüş tekerlek.** (2057)

Ölüsü olan **bir gün** ağlar; delisi olan **her gün** ağlar. (2132)

Rençper **kırk yılda, tüccar kırk günde.** (2177)

2.3. Bağlama Grubu

Bağlama grubu, “*Birbirine bağlama (sıralama, denkleştirme, karşılaştırma) edatlarıyla bağlanan iki isim veya kelime grubunun oluşturduğu kelime grubudur.*” (Özçelik-Erten 2005: 196) Atasözlerinde tespit edilen kelime gruplarından biri de bağlama grubudur. Atasözlerindeki bağlama grubunu oluşturan bağlama edatları sadece kelimeleri değil, kelime gruplarını da birbirine bağlamıştır. Tespit ettiğimiz bağlama grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

hem...hem

Kürdün yağı çok olunca, **hem** yer, **hem** yüzüne sürer. (1957)

Mal adama **hem** dost, **hem** düşmandır. (1974)

gâh... gâh

Abdalın yağı çok olursa **gâh** borusuna çalar, **gâh** gerisine. (8)

ne...ne

Hısım hısımın **ne** öldüğünü ister, **ne** onduğunu. (1471)

Korkak bezirgân (tüccar) **ne** kâr eder **ne** ziyan (zarar). (1855)

Ne karanlıkta yat, **ne** kara düş gör. (2045)

Ne yavuz (aşkın, azgın) ol asıl, **ne** yavaş (şaşkın, miskin) ol basıl. (2054)

Ne oldum dememeli, **ne** olacağım demeli. (2047)

Akıl (baht) olmayınca başta, **ne** kuruda biter, **ne** yaşta. (174)

Baht (akıl) olmayınca başta, **ne** kuruda biter **ne** yaşta. (491)

ya...ya

Çok el, **ya** yağmaya **ya** yolmaya. (813)

Hesapsız kasap, **ya** bıçak kırar **ya** masat. (1465)

Kefilin **ya** saç, **ya** sakalı. (1764)

Kır atın yanında duran **ya** huyundan **ya** suyundan (tüyünden). (1790)

Kızı gönlüne bırakırsan **ya** davulcuya varır (kaçar), **ya** zurnacıya. (1809)

Kurtla ortak olan tilkinin hissesi **ya** tırnaktır, **ya** bağırsak. (1933)

On beşindeki kız, **ya** erde gerek **ya** yerde. (2080)

Ya evlat bir, **ya** ocak kör (gerek). (2496)

Ya işten artar, **ya** dişten. (2505)

Ya olduğun gibi görün, **ya** görüldüğün gibi ol. (2521)

(Lafın azı, uzu) çobana verme kızı, **ya** koyun güttürür **ya** kuzu. (1961)

Arka gerektir arka, **ya** utana **ya** korka. (331)

Bahtsızın bağına yağmur, **ya** taş yağar **ya** dolu. (492)

Çobana verme kızı, **ya** koyun güttürür **ya** kuzu. (799)

Dilenciye borçlu olma; **ya** düğünde ister, **ya** bayramda. (957)

Eşeği düğüne çağırmışlar, “**Ya** odun eksik, **ya** su.” demiş. (1159)

Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, **ya** karın ağrıtır **ya** baş. (1284)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, **ya** yılan çıkar **ya** çıyan. (1403)

ile

Açlık **ile** tokluğun arası yarım yufka. (57)

At **ile** avrat yiğidin bahtına. (404)

Bal **ile** kaymak isteyen akçesine kıymak gerek. (516)

Bal **ile** kaymak yenir; ama her keseye göre değil. (517)

Buğday **ile** koyun, geri yanı oyun. (715)

Çağrılmayan yere çörekçi **ile** börekçi gider. (762)

Dervişlik olaydı taç **ile** hırka, ben de alırdım otuza kırka. (922)

Devletli **ile** deli bildiğini işler. (942)

Kaş **ile** göz, gerisi (kalani, artanı, dahası) söz. (1711)

Para **ile** imanin kimde olduğu bilinmez. (2148)

Rağbet güzel **ile** zenginedir. (2172)

Ana **ile** kız, helva **ile** koz. (286)

Olsa **ile** bulsayı ekmişler, yel **ile** yuf (yuh) bitmiş. (2077)

2.4. Unvan Grubu

Unvan grubu, “*Bir kişi ismi ile bir unvan, meslek veya akrabalık isminden oluşan kelime grubudur.*” (Özçelik-Erten 2005: 197) Türkçe söz dizilişinde unvan adları sonda *İsim+Unvan / Akrabalık İsmi* yer alırken diğer bazı dillerde, özellikle batı dillerinde unvan adları baştadır. Batı dillerindeki bu söz dizimi askeri terminolojimize de yansımış ve unvanlar başta yazılmıştır. *Yüzbaşı Suat, Binbaşı Ahmet vb.* Bununla beraber günlük konuşma dilinde halen Türkçe söz dizimindeki unvan adlarının sonda kullanımı korunmaktadır. (Suat Yüzbaşı, Ahmet Binbaşı vb.) Atasözlerinde Türkçe söz dizimine uygun unvan grubuna (*İsim+ Unvan / Akrabalık İsmi*) tek bir örnek tespit ettik. Tespit ettiğimiz örnekteki unvan grubunu oluşturan her iki isim de yalın durumdadır:

Parayı domuzun boynuna takmışlar da “**Domuz Ağa!**” diye çağırmışlar. (2159)

2.5. Sayı Grubu

Sayı grubu, “*Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur.*” (Karahan 2005: 72) Atasözlerinde nicelik ifadeleri genel olarak çok fazla yer almaz. Bu durum atasözlerinin daha çok soyut anlamlar ifade etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Atasözlerinde sayı grubuna, dört atasözü içerisinde geçen beş örnek tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu altı örneğin üçü, *on beş* sayı grubuyla kurulmuşken, örneklerin ikisi *otuz iki* sayı grubuyla kurulmuştur. Tespit edilen sayı grubu örnekleri şunlardır:

Ayın **on beşi** karanlık, **on beşi** aydınlıktır. (442)

Kasım **yüz elli**, yaz belli. (1707)

Otuz iki diştten çıkan, **otuz iki** mahalleye yayılır. (2099)

On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde. (2080)

2.6. Tekrar Grubu

Tekrar grubu, “*Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.*” (Karahan 2005: 60) Atasözlerindeki tekrar gruplarında çok düzenli bir ses uyumu (*aliterasyon*) vardır. Tekrar gruplarındaki ses dizilişinin, anlam üzerinde derin bir etkisi vardır. Atasözlerindeki tekrarlar, anlam çağrışımı ve anlamın anlaşılabilirliğini arttırmış, atasözlerine söyleniş akıcılığı kazandırmış böylece atasözlerinin hatırdan kalmasını kolaylaştırmıştır. Tekrar grubundaki ünlüler, tekrarların temelini ve anlamsal boyutunu oluşturmuştur. Atasözlerindeki tekrar grupları daha çok anlamı kuvvetlendirmek ve pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır. Sıralı cümlelerde sıklıkla kullanılan tekrar grupları ahenkli bir anlatım oluşturmaktadır. Tekrar grubunu oluşturan isimler yalın olarak kullanılabileceği gibi yapım ve çekim ekleriyle de kullanılabilir. Atasözlerindeki tekrar grubunu oluşturan isimler genellikle ismin hal eklerini, özellikle de yönelme hal ekini almışlardır. Çok az örnekte yapım eki aldıkları da olur. Atasözlerinde geçen tekrar grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

Çık çık eden nalçadır, iş bitiren akçedir. (779)

Damlaya damlaya göl olur. (851)

Düşüne düşüne görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi. (1045)

Evceğizim evceğizim, saklar benim halceğizim. (1194)

İn kalk (çık) dünyası. (1534)

Sora sora Bağdat (Kabe) bulunur. (2291)

Yaşa yaşa, gör temaşa. (2532)

Şık şık (çık çık) eden nalçadır, iş bitiren akçadır. (2347)

Çocuk **düş**e **kalka** büyür. (807)

Dilim seni **dilim dilim** dileyim, başıma geleni senden bileyim. (958)

Dilim seni, dilim seni; **dilim dilim** dilem seni. (959)

Etme bulursun, inleme (**inleye inleye**) ölürsün. (1188)

Fukaranın tavuğu **tek tek** yumurtlar. (1221)

Görmemiş görmüş, gülmeden (**güle güle**) ölmüş. (1293)

Karga dermiş ki: “Çocuklarım olalı burnumu **göme göme** bok yiyemedim.”
(1677)

Karga yavrusuna bakmış, “Benim **ak pak** evladım!” demiş. (1682)

Kavak **uzaya uzaya** göğe yetmez. (1715)

Kavun, karpuz **yata yata** büyür. (1721)

Merdiven **ayak ayak** (**basamak basamak**) çıkılır. (2002)

Sarımsak **içli dışlı**, soğan yalnız başlı. (2228)

Suyu havana koy, **döv döv** yine su. (2322)

Tedariksiz aptes bozmaya oturan, **domalı domalı** taş arar. (2393)

Üzüm üzüme **baka baka** kararır. (2467)

Yengece, “Niçin **yan yan** gidersin?” demişler; “Serde kabadayılık var.” demiş.
(2564)

Ağız büzülür, göz süzülür; **ille burun, ille burun**. (122)

Alma mazlumun ahını, çıkar **aheste aheste**. (260)

Biribiri, adamı yer **diri diri**. (641)

Ver elindeki sapı, git dolan **kapı kapı**. (2482)

Aşağıdaki atasözlerinde iki tekrar grubu kullanılmıştır.

Adam (insan) **yanıla yanıla**, pehlivan **yenile yenile**. (90)

Benzeye benzeye yaz, **benzeye benzeye** kış olur. (561)

Bol bol yiyen, **bel bel** bakar. (671)

Deli deli akanı, **bura bura** tıkarlar. (872)

Hayvan **koklaşa koklaşa**, insan **söyleşe söyleşe**. (1385)

İnsan **çeşit çeşit**, yer **damar damar**. (1539)

İnsan **göre göre**, hayvan **süre süre** (alışır). (1543)

İnsan **söyleşe söyleşe** (**konuşa konuşa**) hayvan **koklaşa koklaşa**. (1556)

İnsan **yanıla yanıla**, pehlivan **yenile yenile**. (1558)

Kimine **hay hay**, kimine **vay vay**. (1816)

Ödünç **güle güle** gider, **ağlaya ağlaya** gelir. (2102)

Tatlı tatlı yemenin **acı acı** geçirmesi olur. (2382)

Yerine düşmeyen gelin **yerine yerine**, boyuna düşmeyen esvap **sürüne sürüne** eskir. (2571)

Yerine düşmeyen gelin **yerine yerine**, boyuna düşmeyen esvap **sürüne sürüne** eskir. (2571)

2.7. Edat Grubu

Edat grubu, “Bir isim unsuruyla bir çekim edatından meydana gelen kelime grubudur.” (Karahana 2005: 62) Atasözleri *ile, gibi, göre, kadar, için* çekim edatlarının oluşturduğu edat grupları açısından zengin örnekler içermektedir. Atasözlerindeki edat grupları cümle içinde isim, sıfat ve zarf görevinde kullanılmıştır. Atasözlerinde geçen edat grubu örnekleri şunlardır:

... +dAn önce

Işığını akşamdan önce yakan sabaha çirasında yağ bulamaz. (1497)

... +DAn sonra

Balık ağa girdikten sonra aklı başına gelir. (507)

Bayramdan sonra gelen kınayı götüne yak. (550)

Boynuz kulaktan sonra çıkar, ama kulağı geçer. (702)

Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez. (933)

Dünya bol olmuş neye yarar, pabuç dar olduktan sonra. (1023)

Düş, uykudan sonra olur (gelir). (1044)

Kırkıdan sonra azanı teneşir paklar. (1793)

Kırkıdan sonra saza başlayan kıyamette çalar. (1794)

Tekerlek kırıldıktan sonra yol gösteren çok olur. (2395)

... +e doğru

Yılan ne kadar eğri gitse deliğine doğru girer. (2579)

... +A karşı

Akıntıya (karşı) kürek çekilmez. (184)

Kalb kalbe karşıdır. (1654)

Kısmetsiz köpek, sabaha karşı uyuyakalır. (1804)

Akşama **karşı** gitme, tana **karşı** yatma. (194)

...+A yakın

Akçanın iyisi kesede duran, bahçanın iyisi eve **yakın** olan. (159)

Göte **yakın** yerden et yememeli. (1298)

Sıçılacak ağız göte **yakın** gelir. (2266)

Malın iyisi suya **yakın**, daha iyisi eve **yakın**. (1980)

Tarlanın (malın) iyisi suya **yakın**, daha iyisi eve **yakın**. (2365)

... gibi

Aça kuru ekmek, bal helvası **gibi** gelir. (27)

Ak curun (çeşme) akmazsa kara curun kol **gibi**. (157)

Arı **gibi** eri olanın, dağ kadar yeri olur. (318)

Erim er (yiğidim yiğit) olsun da yerim (durağım) çalı (kaya) **gibi** olsun. (1128)

Gönül düştü bir boka o da misk **gibi** koka. (1279)

Kanaat **gibi** devlet olmaz. (1657)

Kişiye (herkesi) nasıl bilirsin, kendin **gibi**. (1836)

Para isteme benden, buz **gibi** soğurum senden. (2149)

Pekmez **gibi** malın olsun, Antakya'dan sinek gelir. (2165)

Ana **gibi** yar olmaz, Bağdat **gibi** diyar olmaz. (283)

Ata dost **gibi** bakmalı, düşman **gibi** binmeli. (375)

İnek **gibi** süt vermeyen, öküz **gibi** kutan sürer. (1533)

Ya olduğun **gibi** görün, ya göründüğün **gibi** ol. (2521)

Yel **gibi** gelen sel **gibi** gider. (2559)

... göre

Allah dağına **göre** kar verir (verir kışı). (233)

Anlatışa **göre** verirler fetvayı. (303)

At sahibine (ağasına, biniciye) **göre** eşer (kişner). (414)

Ayağını yorganına **göre** uzat. (433)

Bal ile kaymak yenir; ama her keseye **göre** değil. (517)

Kimseye arşınına **göre** bez vermezler. (1828)

Güne **göre** kürk giyinmek gerek. (1319)

Herkesin arşınına **göre** bez vermezler (verilmez). (1428)

Kadı anlatışa **göre** fetva verir. (1636)

At, adımına **göre** değil, adamına **göre** yürür. (374)

Erine **göre** bağla başını, tencerene **göre** kaynat (pişir) aşını. (1129)

Evine **göre** pişir aşını; erine **göre** bağla başını. (1199)

Boyuma **göre** (boyumca) boy buldum, huyuma **göre** (huyumca) huy bulamadım.

(703)

... için

Akıl **için** tarik (yol) birdir. (165)

Bir pire **için** bir yorgan yakılmaz. (655)

El, el **için** ağlamaz; başına kara bağlamaz. (1078)

El **için** ağlayan (iki) gözden olur. (1088)

El **için** kuyu kazan, evvela kendi düşer. (1089)

El **için** yanma nare (ateş), yak çubuğunu safanı (keyfini) ara. (1090)

Hatır **için** çiğ tavuk (da) yenir. (1378)

Ölüm dirim (kalım) bizim **için**. (2121)

Sağır **için** iki kere kamet olmaz. (2204)

Hasta ol benim **için**, öleyim senin **için**. (1371)

Dost **için** ölmeli, düşman **için** dirilmeli. (996)

Ağlama ölü **için**, ağla deli (diri) **için**. (126)

...+(y)ile

Acele **ile** menzil alınmaz. (11)

Aç, aç **ile** yatınca arada dilenci doğar. (26)

Araba **ile** tavşan avlanmaz. (309)

Arşın malı kantar **ile** satılmaz. (349)

Boş torba **ile** at tutulmaz. (701)

El kazanı **ile** aş kaynamaz. (1096)

Lakırdı **ile** peynir gemisi yürümez. (1966)

Leyleğin ömrü (günü) laklaka **ile** geçer. (1969)

Misafir kısmeti **ile** gelir. (2022)

Osmanlı, tavşanı araba **ile** avlar. (2093)

Serçe **ile** konuşanın sesi semadan gelir. (2252)

Şahin **ile** deve avlanmaz. (2332)

Yar (dost) beni ansın bir koz **ile**, o da çürük çıksın. (2526)

Asil **ile** taş taşı, bedasıl (soysuz) **ile** yeme aş. (353)

Aş tuz **ile**, tuz oran **ile**. (368)

Safa **ile** yenen cefa **ile** kazanılır. (2200)

Sel **ile** gelen yel **ile** gider. (2237)

...+A kadar

Akıllı düşününceye **kadar** deli oğlunu evirir. (169)

Arığa su gelene (gelinceye) **kadar** kurbağanın gözü patlar. (319)

At, at oluncaya **kadar** sahibi mat olur. (385)

Bıldırcının beyliği arpa biçilene **kadar**. (591)

Değme (dokunma) sarhoşa, yıkılana **kadar** gitsin. (869)

Dokunma (değme) sarhoşa, yıkılana **kadar** gitsin. (980)

Elmayı havaya at, düşünceye **kadar** Allah kerim. (1101)

Er oyunu üçe **kadar**. (1141)

Göle (arığa) su gelinceye (gelene) **kadar** kurbağanın gözü patlar. (1272)

Harmanda dirgen (tırpan) yiyen sığa, yılına **kadar** acısını unutmaz. (1363)

İş anlatıncaya **kadar** baş elden gider. (1570)

Kalın (yoğun) incelene **kadar** ince üzülür. (1651)

Kedinin gideceği samanlığa **kadar**. (1753)

Kedinin usluluğu sıçan görünceye **kadar**. (1756)

Kimşenin çırası tana **kadar** yanmaz. (1827)

Köprüyü geçinceye **kadar** ayıya dayı derler. (1884)

Şeytanın dostluğu darağacına **kadardır**. (2344)

Tilki, tilkiliğini bildirinceye **kadar** post elden gider. (2420)

Yalancının mumu yatsıya **kadar** yanar. (2509)

Yalancıyı kaçtığı yere **kadar** kovalamalı. (2510)

Yoğun incelene **kadar** ince üzülür. (2598)

2.8. İsim-fiil Grubu

Leyla Karahan isim-fiil grubunu “*Bir hareket ismiyle ona bağlı tamlayıcı ve tamlayıcılardan kurulan kelime grubu.*” (Karahan 2005: 55) olarak tanımlamaktadır. Türkçede isim-fiil ekleri, *-mA*, *-mAk*, *-Iş* ekleridir. Bu eklerin eklendiği fiiller isimlerin genel özelliklerini gösterir. Bu ekleri alıp adlaştan fiilimsiler kalıcı isim kurar. Atasözlerinde isim-fiil grubu örnekleri daha çok *-mAk*, *-mA* ekleriyle oluşmuştur. Atasözlerinde geçen isim-fiil grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

-mAk

- Ateş **demekle** ağız yanmaz. (390)
- Bal bal **demekle** ağız tatlanmaz (tatlı olmaz). (503)
- Baş sallam**ak**la kavuk eskimez. (545)
- Denenmişi denem**ek** ahmaklıktır. (892)
- El (etek) öpm**ekle** ağız (dudak) aşınmaz (kirlenmez). (1104)
- Eşek, kulağı kesilm**ekle** küheylan olmaz. (1176)
- Etek öpm**ekle** dudak aşınmaz. (1180)
- Güzele bak**mak** sevaptır. (1330)
- Hastaya bak**maktan** hasta olması yeğdir. (1373)
- Köpek sürün**mekle** etek kesilmez. (1883)
- Sınanmışı sınam**ak** ahmaklıktır. (2268)
- Tandır başında bağ dik**mek** kolaydır. (2359)
- Aç gezm**ekten** tok ölm**ek** yeğdir. (38)
- Boş gezm**ekten** bedava çalış**mak** yeğdir. (698)
- Cahile söz (laf) anlat**mak**, deveye hendek atlat**maktan** güçtür (zordur). (729)
- Gel **demek** kolay ama git **demek** güçtür. (1238)
- He **demek** de iş bitirir, yok **demek** de. (1388)
- İte dalan**maktan** çalıyı dolan**mak** iyidir. (1589)
- Parayı zaptet**mek** deliyi zaptet**mekten** zor. (2161)
- Köpekle dalaş**maktan** çalıyı dolaş**mak** yeğdir. (1879)
- İtle (köpekle) dalaş**maktan** çalıyı dolaş**mak** yeğdir. (1606)

-mA

- Ahmağa yüz, abdala söz vermeye gelmez. (144-b)
- Aşure yemeye giden kaşığını taşır. (369)

Bağda izin olsun, üzüm **yemeye** yüzün olsun. (486)

Beş kuruşun üstünde oturmaya beş batman göt gerek. (568)

Bir dirhem gümüşün üstünde oturmaya bir kantar göt gerek. (622)

Düt **demeye** dudak gerek (ister). (1046)

Ergene karı (avrat) boşaması kolay (dır). (1124)

Gel denilen yere gitmeye ar eyleme; gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme.
(1239)

Şaraptan bozma sirke keskin olur. (2337)

Tedariksiz aptes bozmaya oturan, domalı domalı taş arar. (2393)

Tok ağırlaması (ağırlamak) güçtür. (2423)

Tatlı tatlı yemenin acı acı geçirmesi olur. (2382)

2.9. Sıfat-fiil Grubu

Sıfat fiil grubu, “Yüklemine bir sıfat-fiilin oluşturduğu kelime grubudur.” (Özçelik-Erten 2005: 200) Atasözlerinde fiilimsilerle kurulan kelime gruplarının çoğunu sıfat-fiil grubu oluşturmaktadır. Atasözlerinde daha çok *-An*, *-AcAk*, *-Dik* sıfat fiil ekleriyle sıfat fiil grubu kurulmuştur. Atasözlerinde sıfat-fiil grubunun diğer kelime gruplarına göre çokça yer almasının nedeni soyut kavramların sıfat-fiillerle somutlaştırılması, böylelikle daha belirgin hale getirilerek anlatım gücünün artırılmasıdır. Atasözlerinde geçen sıfat-fiil grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

-(y)An

Al giyen alınır. (219)

Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar. (380)

Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz. (384)

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz. (393)

Ayağı yürüten baştır. (434)

Ayıpsız yar arayan (dost isteyen), yarsız (dostsuz) kalır. (443)

Canı acıyan eşek atı geçer. (744)

Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz. (901)

Eceli (ölümü) gelen (yaklaşan) it cami (mescit) duvarına (avlusuna) siyer
(işer). (1050)

Fincancı katırını ürküten sayısız dayak yer. (1219)

- Gülü seven dikenine katlanır. (1314)
- İşini bilmeyen kasap, ne bıçak kor ne masat. (1574)
- Karga ile gezen boka konar. (1678)
- Malını yemesini bilmeyen zengin her gün züğürttür. (1978)
- Otuz iki diştten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır. (2099)
- Ölümü gören hastalığa razı olur. (2128)
- Parayı veren düdüğü çalar. (2160)
- Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür. (2179)
- Sırça köşkte (evde) oturan, komşusuna taş atmamalı. (2269)
- Şeytanla ortak buğday eken samanını alır. (2346)
- Tekkeyi bekleyen çorbayı içer. (2397)
- Ucuz alan, pahalı alır. (2439)
- Veresiye (borca) şarap içen, iki kez (kere) sarhoş olur. (2485)
- Yerini bilmeyen, yılda bir kat urba eskidir. (2572)
- Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır. (2642)

-AcAk

- Arı, bal alacak çiçeği bilir. (315)
- Bir avuç altının olacağına bir avuç toprağın olsun. (613)
- Cana gelecek (kaza, zarar) mala gelsin. (736)
- Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun. (876)
- Gölgesinde oturulacak ağacın dalı kesilmez. (1273)
- Kefen alacak adam gözünün yaşından belli olur. (1762)
- Tilkinin dönüp (gezip, dolaşp) geleceği yer, kürkçü dükkânıdır. (2419)

-DIk

- Allah dokuzda verdiği sekizde almaz. (235)
- Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir. (507)
- Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez. (933)
- Eşek bile bir düştüğü yere (çukura) bir daha düşmez. (1169)
- İt yal yediği kapıyı bekler. (1611)
- Keçinin sumağa (meşeye) ettiğini sumak keçiye edecek. (1748)

Köpek bile yal yediği kaba pislemez (sıçmaz). (1877)

Para dediğin el kiri. (2147)

Ayak almadık (ayağa değmedik) taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz. (435)

Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz. (1249)

mAz

Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz. (420)

Baş gelmez iş olmaz, ayağa değmez taş olmaz. (529)

mİş

Ay görmüşün yıldıza minneti (itibar) yoktur. (439)

2.10. Zarf-fiil Grubu

Zarf fiil grubu, “Yüklemine bir zarf fiilin oluşturduğu kelime grubudur.” (Özçelik-Erten 2005: 201) Atasözlerindeki zarf-fiil grubu daha çok *-IncA*, *-A*, *-mAdAn*, *-Ip*, *-ken* ekleriyle kurulmuştur. Atasözlerinde geçen sıfat-fiil grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

-IncA

Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer. (170)

Akıl olmayınca ne yapsın sakal? (175)

Araba devrilince (kırıldıktan sonra, kırılınca) yol gösteren çok olur. (308)

Astar bol olmayınca yüze gelmez. (356)

Aşk olmayınca meşk olmaz. (365)

Aş taşınca kepçeye paha olmaz. (367)

Can çıkmayınca (çıkmadan, çıkmadıkça, çıkar) huy çıkmaz. (743)

Deli deliyi görünce, değneğini (çomağını) saklar (gizler). (874)

Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez. (966)

Göle (arığa) su gelinceye (gelene) kadar kurbağanın gözü patlar. (1272)

Göz görmeyince gönül katlanır. (1302)

Hak deyince akan sular durur. (1346)

İş amana binince kavga uzamaz. (1569)

İş anlatınca kadar baş elden gider. (1570)

Köpek suya düşmey**ince** yüzmeyi öğrenmez. (1882)
 Rüşvet kapıdan gir**ince** insaf (iman) bacadan çıkar. (2178)
 Su bulun**unca** (görülünce) teyemmüm bozulur. (2312)
 Tan yeri ağar**ınca** hırsızın gözü kararır. (2361)
 Tilki, tilkiliğini bildir**inceye** kadar post elden gider. (2420)

-(y)A

Davul dengi dengine diye çalar. (857)
 Eski diye atma kürkünü; gerek olur bürünürsün bir günü. (1143)
 Yılana yumuşak diye el sunma. (2575)

-mAdAn

Ayı gör**meden** bayram etme. (441)
 Densiz deve kuyruğu, deh! de**meden** sallanır. (900)
 Emek ol**madan** (emeksiz) yemek olmaz. (1116)
 Gök gürle**meden** yağmur yağmaz. (1268)
 Kancık yalan**madan** erkek dolanmaz. (1659)
 Karpuz kabuğunu gör**meden** denize girme. (1692)
 Paça ıslan**madan** balık tutulmaz. (2142)
 Şimşek çak**madan** gök gürlemez. (2348)
 Tas yere düş**meden** çanlamaz. (2370)
 Zemheride kar (yağmur) yağ**madan** kan (zehir) yağması iyi. (2640)

-ken

Atlar nallanır**ken** kurbağa ayağını uzatmaz. (407)
 Çay geçer**ken** at değiştirilmez. (773)
 Dereden geçer**ken** at değiştirilmez. (903)
 Deve boynuz arar**ken** kulaktan olmuş. (926)
 Dostunu över**ken** yerecek yer bırak. (1004)
 Irmaktan (çaydan, dereden) geçer**ken** at değiştirilmez. (1487)
 Kedi, yavrusunu yer**ken** sığana benzetir. (1759)
 Su akar**ken** testiye doldurmalı (doldur). (2308)

-DİKÇA

Çingene çingeneye çatmadıkça kasnak boynuna geçmez. (792)

Mart çıkmadıkça dert çıkmaz. (1986)

2.11. Kısaltma Grupları

Kısaltma grupları, “*Geniş kelime grupları veya cümlelerden kısalma, yıpranma ya da kalıplaşma yoluyla oluşan kelime gruplarıdır.*” (Özçelik-Erten 2005: 201) Kısaltma grupları, anlatımı kolaylaştırmak amacıyla kelime grupları ve cümlelerden yıpranma yoluyla oluşur. Günlük hayatta sıkça rastlanılan kısaltmaların, grup halinde kullanımı çok yaygın değildir. Atasözleri zaman içerisinde kısaltmaya uğramış olmalarına rağmen, yaptığımız incelemede atasözlerinde kısaltma gruplarına çok az örnek tespit ettik. Atasözlerinde tespit edilen kısaltma grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

2.11.1. Bulunma Durumu Grubu

Bulunma grubu, “*Bulunma durumu eki almış bir isim unsuruyla yalın durumdaki bir isim unsurundan oluşur.*” (Özçelik-Erten 2005: 202) Atasözlerinde bulunma grubu çok az kullanılmıştır:

Ayda **bir** gel dostuna, kalksın ayak üstüne; günde **bir** gel dostuna, yatsın sırtı üstüne. (437)

2.11.2. Ayrılma Durumu Grubu

Ayrılma grubu, “*Ayrılma durumu eki almış bir isim unsuruyla yalın durumda veya iyelikli ikinci bir isim unsurundan oluşur.*” (Özçelik-Erten 2005: 202) Atasözlerinde en çok kullanılan kısaltma grubu ayrılma grubudur. Atasözlerinde ayrılma grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

Ayrandan **aşağı** katık olmaz. (448)

Deveden **büyük** fil var. (929)

Gözden **ırak** (uzak) olan gönülden **de ırak** (uzak) olur. (1299)

2.11.3. İsnat Grubu

İsnat grubu, “*İsnat grubu biri diğerine isnat edilen iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.*” (Ergin 1985: 392) Biri diğerine isnat edilen kelime

grubunun oluşturduğu bu grupta birinci isim *iyelik 3. tekil kişi* ekini alabilir. Atasözlerinde tespit ettiğimiz isnat grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

Ağı eğri, gözü şaşı ensesinden (arkasından) belli olur (bellidir). (139)

Balı, **parmağı uzun** (olan) yemez, kısmetlisi yer. (515)

2.11.4. Araç Birliktelik Grubu

“*Araç birliktelik eki almış bir isim unsuruyla yalın durumda ikinci bir isimden oluşur.*” (Özçelik-Erten 2005: 203) Atasözlerinde araç birliktelik eki çok fazla kullanılmakla birlikte grup oluşturduğu örnek sayısı azdır.

Sev seni seveni, hak **ile** yeksan ise; sevme seni sevmeyeni, Mısır'a sultan ise. (2260)

2.11.5. Diğer Kısaltma Grupları

Türkçede kısaltmış (klişeleşmiş) kimi yapılar vardır ki bunlar da kısaltma grupları içerisinde değerlendirilmektedir. Atasözlerinde tespit ettiğimiz kısaltma grubu örneklerinden bazıları şunlardır:

Davul **dengi dengine** diye çalar. (857)

Kalpten kalbe yol vardır. (1656)

Kimseden kimseye hayır yok (gelmez). (1821)

3. Atasözlerinde Cümle Türleri

Atasözlerinde cümle konusunda yapılan ilk çalışmalardan biri İbrahim Zeki Burdurlu³¹,’ya aittir. Bu çalışmada Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri Sözlüğü’nde geçen 1621 atasözünün tamamının ele alındığı belirtilmiş olup, kaynak eser olarak alınan Atasözleri Sözlüğü’nün basım tarihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Çalışmanın adı *Atasözlerimizin Cümle Yapıları* olmakla birlikte atasözlerinin cümle yapıları incelenirken yapı konusunda nasıl bir yol izlendiği belirtilmemiştir. Cümlelerin basit, birleşik, sıralı ve bağlı cümleler olarak ele alındığı bu çalışmada birleşik, sıralı ve bağlı cümlelerin tespitinde nasıl bir yol izlendiği açıklanmamıştır. İncelemede atasözlerinin cümle yapıları hakkında sayısal bilgiler verilerek kaynak eserde geçen

³¹ İbrahim Zeki Burdurlu (1967a), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları”, *Türk Dili*, C XVI, 187, s. 508-513. İbrahim Zeki Burdurlu (1967b), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları”, *Türk Dili*, C XVI, 188 s. 629-634.

atasözlerinin 591' inin basit, 527'sinin sıralı 450'sinin birleşik ve 54'ünün bağlı cümlelerden oluştuğu belirtilmiş, ayrıca bağlı cümlelerin azlığına vurguda bulunulmuştur. Burdurlu, araştırmasında cümle yapısıyla ilgili verdiği örneklerin tamamına yer vermemiş, konu başlıklarıyla ilgili sınırlı örneğe yer vermiştir. Burdurlu, ikinci yazısında atasözlerinin cümle yapılarını, genel sonuç başlığı altında şu maddeler halinde sıralamaktadır:

“1. Kısa, yalın anlatımlı, kesin yargılı, gereksiz sözcükleri bulunmayan cümlelerdir. 2. Basit, sıralı, birleşik cümleler önde gelmektedir. Bunlarda ve diğerlerinde yargılar tamdır, anlam açıktır. 3. Cümlelerin hepsinde özne ve yüklem tamdır. Özne olarak en çok isimler, yüklem olarak en çok çekimli fiiller kullanılmıştır. Fiillerin çoğu geniş zamanlıdır. Geniş zamanlılarla diğerlerinde kuşkuyla bir sonuç yoktur, anlam eksiksizdir. 4. Bazı cümlelerin yüklemi yoktur. Bazı cümleler edilgendir. Olumlu, olumsuz ve sorulu cümlelerde yargı kesinliği vardır. 5. Cümlelerde gereksiz sözcükler kullanılmamıştır. Gerektiği halde bazı sözcükler düşürülmüştür. Yüklemsiz cümleler bile vardır. 6. Özne, nesne, tümleçler, yüklem bakımından uyumayan cümle yoktur. Öğeler uyduğu gibi sözcüklerin sesleri de uyusturulmuştur. Birçok atasözü uyumludur ve kafiyeleri vardır. 7. Bağlı cümlelerin az olması önemli bir özelliktir. 8. İsim cümleleri daha çok geniş zamanlıdır. Fiil cümlelerinde geniş zamandan başka miş'li, di'li geçmiş zaman kipleriyle istek, gereklilik, emir kipleri kullanılmıştır. Şimdiki zaman, gelecek zaman kipleri kullanılmamıştır. Kullanılan kiplerin hepsinde anlam kayması vardır. Ve tüm kipler kesin yargı verir durumda kullanılmışlardır. 9. Devrik cümleler çok güzel söylenmiş cümlelerdir. 10. Atasözleri anlam gücü bakımından yoğun cümlelerdir. Her çeşit cümlede Türkçenin az sözcükle çok geniş anlam veren cümle durumu açıkça görülmektedir.” (Burdurlu 1967: 634)

Atasözlerinde cümle ilgili diğer bir çalışma Aydın Oy'a aittir.³² Aydın Oy, çalışmasında atasözlerini çeşitli konu başlıkları altında incelemiş, kitabın 91-96. sayfalarında atasözlerini cümle yapıları açısından ele almıştır. Oy, adı geçen çalışmasında İbrahim Zeki Burdurlu'nun çalışmasını “*yararlı yanları olmakla birlikte cümle inceleme metodunu bütünüyle atasözlerine uygulamış olduğundan gereksiz olan birçok nokta konuyu dağıtmış*” diyerek eleştirmiştir. Oy'un, çalışmasında atasözlerinin cümle türleri yönüyle incelemediği, sadece yapı yönüyle incelediği anlaşılmaktadır. Aydın Oy, incelemesinde şu sonuçlara ulaştığını belirtir:

1. Ayrı ayrı basit cümleli iki atasözü arka arkaya sıralanmış, iki cümleli tek bir atasözü olmuştur. 2. Tek bir fiille bittiği, bir basit cümle imiş gibi görüldüğü halde gizli

³² Aydın Oy (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul.

sıra cümle diye adlandırabileceğimiz karakterde olan atasözlerimiz vardır. 3. Birinci cümlelerin fiilleri korunarak ikinci cümlelerin fiilleri atılmış, bir çeşit devrik sıra cümleler meydana gelmiştir. 4. Bir yanı olumlu, bir yanı olumsuz iki yarı basit cümle, yan yana gelerek sıra cümleli bir atasözünü meydana getirmiştir. 5. Bir yanı asıl yargıyı yüklenen, diğer yanı onu pekiştiren veya açıklayan yahut birinin devamı olan cümlelerden oluşan sıralı cümleli atasözlerimiz vardır. 6. Tam bir sıralama yolu ile ayrı ayrı basit cümlelerden oluşan sıra cümleli atasözleri. 7. Sayıca az olmakla birlikte bir takım atasözlerimiz de soru cümleleriyle kurulmuştur. Soru atasözlerinin ancak dışında görülen bir öge olup anlamında cevap bekleyen bir durum yerine kesin bir yargı, temel bir kavram yaratmaktadır. 8. Kimi atasözlerimiz ise soru ve cevap cümlelerinden oluşmuş bir konuşma havası sezilir. (Oy 1972: 91-96)

Konuyla ilgili araştırma yapmış olan Mustafa Altun da³³ Türk Atasözlerinin cümle yapılarını incelemiştir. Altun, adı geçen makalesinde Aydın Oy'un yukarıda sözünü ettiğimiz incelemesine değinmiş, incelemeyi *“kendi içinde tutarlı olmakla birlikte dilbilgisi bağlamında yeterli görülmeyen bir araştırma.”* (Altun 2004: 81) olarak değerlendirmiştir. Altun adı geçen makalesinde seçtiği örnekleri Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü'nden değil Metin Yurtbaşı'nın, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (Yurtbaşı: 1994) adlı eserinden almıştır. Altun'un araştırması bilimsel bir tasnif çerçevesinde yapıldığından önemlidir.

Çalışmamızda Ömer Asım Aksoy'un, *Atasözleri Sözlüğü*'nde geçen 2674 atasözünü inceledik. İncelememizde konu başlıkları altında çok olan örnekleri sınırlandırdık. Az sayıda olan örneklerin tümüne yer verdik. Atasözlerini incelerken cümle türleri konusunu Özçelik-Erten'in³⁴ kitabındaki sınıflandırmaya göre ele aldık. Buna göre atasözlerini cümle yapısı, yüklem çeşitleri, yüklem yer, cümlelerin anlamı ve cümle bağlantılarına göre olmak üzere beş başlık altında inceledik.

3.1. Cümle Yapılarına Göre Atasözleri

3.1.1. Basit Cümleli Atasözleri

“Yüklemi isim veya fiil olan ve tek yargı bildiren cümleye basit cümle denir. Basit cümlelerin tek bir yüklemi vardır. Bu cümlede bütün cümle öğelerinin bulunup bulunmaması önemli değildir. Cümlelerin uzunluk veya kısalığından çok tek yargı

³³ Mustafa Altun (2004), “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Temmuz, Yıl 6, S 21, s. 79-91.

³⁴ Özçelik-Erten, age

bildirmesi önemlidir.” (Özçelik-Erten 2005: 219) Atasözleri yapılarına göre incelendiğinde atasözlerinin genellikle basit cümlelerden oluştuğu görülmektedir. Atasözlerinin basit cümlelerden oluşması atasözlerinin oluştuğu toplumsal bağlama da uymaktadır. Dilde en az çaba kuralı vardır. Bu kural gereği dilde söyleniş kolaylığı her zaman ön planda tutulmaktadır. Atasözleri belki de bu kuralın en güzel örnekleridir. Bu yönüyle atasözleri fiilimsiler veya bağlama edatları kullanılarak uzatılmamış, atasözlerinde şart cümleciklerine çok fazla yer verilmemiştir. Atasözlerinde geçen basit cümleli atasözlerinden bazıları şunlardır:

- Abanın kadri, yağmurda bilinir. (1)
- Acele işe şeytan karışır. (12)
- Acıklı başta akıl olmaz. (19)
- Acından kimse ölmemiş. (21)
- Aç ayı oynamaz. (32)
- Açık kaba it değer. (42)
- Aç karın katık istemez. (53)
- Ağrısız baş mezarda gerek (olur). (133)
- Ah, yerde kalmaz. (148)
- Akıl akıldan üstündür. (164)
- Akıl için tarık (yol) birdir. (165)
- Alçak yer yiğidi hor gösterir. (214)
- Arife tarif gerekmez. (329)
- At yiğidin yoldaşdır. (419)
- Balık baştan kokar. (509)
- Balta sapını yonamaz. (520)
- Bir başa bir göz yeter. (615)
- Bir fincan (acı) kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır. (633)
- Can cümleden aziz (dir). (742)
- Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır. (784)
- Delilsiz cennete bile girilmez. (880)
- Demircinin canı demirden berk gerek. (885)
- Denizdeki balığın (pazarı) pazarlığı olmaz. (896)
- Dilsizin dilinden anası (sahibi) anlar. (962)

- Dil yüreğin kepçesidir. (963)
- Dinsizin hakkından imansız gelir. (964)
- Eldeki yara, yarasıza (bende) duvar deliği (gibidir). (1072)
- Fırsat sakal altından geçer. (1216)
- Güzele göz ağrısı da yakışır. (1332)
- Güzele ne yaraşmaz (yakışmaz). (1335)
- Güzeli herkes sever. (1336)
- Güzellerin talihi çirkin olur. (1339)
- Irmak kenarına çeşme yapılmaz. (1486)
- Kaş ile göz, gerisi (kalani, artanı, dahası) söz. (1711)
- Kötü komşu insanı (adamı) hacet (mal) sahibi eder. (1902)
- Kurnaz (yavuz) hırsız ev sahibini bastırır. (1926)
- Lakırdı ile peynir gemisi yürümez. (1966)
- Mazlumun ahı, indirir şahı (yerde kalmaz). (2000)
- Oduncunun gözü omçada. (2059)
- Öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser. (2110)
- Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar. (2143)
- Son pişmanlık fayda vermez (etmez). (2286)
- Ortaklık öküzden başka (yalnız) buzağı yeğdir. (2087)
- Pazarda herkes ambarındaki unu kadar konuşur. (2162)
- Zora, beylerin borcu var (dır). (2658)

3.1.2. Birleşik Cümleli Atasözleri

“Birleşik cümle, yapısında birden fazla yüklem bulunan cümlelerdir. Bu yapı, bir ana cümle ve bu ana cümlelerin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulur.” (Karaağaç 2009) Birleşik cümlelerle kurulan atasözlerinin çoğu girişik birleşik cümlelerden oluşmuştur. Karmaşık birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, şartlı birleşik cümleyle kurulan atasözleri de az değildir. Atasözlerinde en az kullanılan birleşik cümle türü *ki*’li birleşik cümledir. Girişik birleşik cümleli atasözü örneklerinden bazıları şunlardır:

3.1.2.1. Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

“Temel yargının dışında, hangi türden olursa olsun, en az bir fiilimsi grubunu yan yargı olarak alan birleşik cümleye girişik birleşik cümle denir.” (Özçelik-Erten 2005: 220) Atasözlerinde isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil grubu örneklerini içeren yüzlerce girişik birleşik cümle örneklerine rastladık. Fiilimsi grupları ve aldıkları fiilimsi eklerine göre tasnif ettiğimiz girişik birleşik cümle örneklerinden bazıları şunlardır:

3.1.2.1.1. Sıfat-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

-(y)An

Al giyen alınır. (219)

Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar. (380)

Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz. (384)

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz. (393)

Ayağı yürüten baştır. (434)

Ayıpsız yar arayan (dost isteyen), yarsız (dostsuz) kalır. (443)

Canı acıyan eşek atı geçer. (744)

Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz. (901)

Eceli (ölümü) gelen (yaklaşan) it cami (mescit) duvarına (avlusuna) siyer (işer). (1050)

Fincancı katırını ürküten sayısız dayak yer. (1219)

Gülü seven dikenine katlanır. (1314)

İşini bilmeyen kasap, ne bıçak kor ne masat. (1574)

Karga ile gezen boka konar. (1678)

Malını yemesini bilmeyen zengin her gün züğürttür. (1978)

Otuz iki diştten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır. (2099)

Ölümü gören hastalığa razı olur. (2128)

Parayı veren düdüğü çalar. (2160)

Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür. (2179)

Sırça köşkte (evde) oturan, komşusuna taş atmamalı. (2269)

Şeytanla ortak buğday eken samanını alır. (2346)

Tekkeyi bekleyen çorbayı içer. (2397)

Ucuz alan, pahalı alır. (2439)

Veresiye (borca) şarap iç**en**, iki kez (kere) sarhoş olur. (2485)

Yerini bilmey**en**, yılda bir kat urba eskidir. (2572)

Zemheride yoğurt isteyen cebinde bir inek taşır. (2642)

-AcAk

Arı, bal al**acak** çiçeği bilir. (315)

Bir avuç altının ol**acağ**ına bir avuç toprağın olsun. (613)

Cana gele**cek** (kaza, zarar) mala gelsin. (736)

Deli dostun ol**acağ**ına akıllı düşmanın olsun. (876)

Gölgesinde oturul**acak** ağacın dalı kesilmez. (1273)

Kefen al**acak** adam gözünün yaşından belli olur. (1762)

Tilkinin dönüp (gezip, dolaşıp) gele**ceğ**i yer, kürkçü dükkânıdır. (2419)

-Dİk

Allah dokuzda ver**diğ**ini sekizde almaz. (235)

Ayak almad**ık** (ayağa değmedik) taş olmaz, başa gelmed**ik** iş olmaz. (435)

Balık ağa gird**ikten** sonra akı başına gelir. (507)

Deveye bind**ikten** sonra çalı ardına gizlenilmez. (933)

Eşek bile bir düş**tüğ**ü yere (çukura) bir daha düşmez. (1169)

Gelin girmed**ik** ev olur, ölüm girmed**ik** ev olmaz. (1249)

İt yal yedi**ğ**i kapıyı bekler. (1611)

Keçinin sumağa (meşeye) etti**ğ**ini sumak keçiye edecek. (1748)

Köpek bile yal yedi**ğ**i kaba pislemes (sıçmaz). (1877)

Para dedi**ğ**in el kiri. (2147)

mAz

Ava gel**mez** kuş olmaz, başa gel**mez** iş olmaz. (420)

Baş gel**mez** iş olmaz, ayağa değ**mez** taş olmaz. (529)

mİş

Ay görmüşün yıldıza minneti (itibarı) yoktur. (439)

3.1.2.1.2. İsim-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

-mA

- Aç gezmekten tok ölmek yeğdir. (38)
- Ateş demekle ağız yanmaz. (390)
- Bal bal demekle ağız tatlanmaz (tatlı olmaz). (503)
- Baş sallamakla kavuk eskimez. (545)
- Boş gezmekten bedava çalışmak yeğdir. (698)
- Cahile söz (laf) anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür (zordur). (729)
- Denenmişi denemek ahmaklıktır. (892)
- El (etek) öpmekle ağız (dudak) aşınmaz (kirlenmez). (1104)
- Eşek, kulağı kesilmekle küheylan olmaz. (1176)
- Etek öpmekle dudak aşınmaz. (1180)
- Gel demek kolay ama git demek güçtür. (1238)
- Güzele bakmak sevaptır. (1330)
- Hastaya bakmaktan hasta olması yeğdir. (1373)
- He demek de iş bitirir, yok demek de. (1388)
- İte dalanmaktan çalıyı dolanmak iyidir. (1589)
- İtle (köpekle) dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir. (1606)
- Köpekle dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir. (1879)
- Köpek sürünmekle etek kesilmez. (1883)
- Parayı zaptetmek deliyi zaptetmekten zor. (2161)
- Sınanmışı sinamak ahmaklıktır. (2268)
- Tandır başında bağ dikmek kolaydır. (2359)

-mA

- Ahmağa yüz, abdala söz vermeye gelmez. (144-b)
- Aşure yemeye giden kaşığı taşıır. (369)
- Bağda izin olsun, üzüm yemeye yüzün olsun. (486)
- Beş kuruşun üstünde oturmaya beş batman göt gerek. (568)
- Bir dirhem gümüşün üstünde oturmaya bir kantar göt gerek. (622)
- Düt demeye dudak gerek (ister). (1046)

Ergene karı (avrat) boşaması kolay (dır). (1124)

Gel denilen yere gitmeye ar eyleme; gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme.

(1239)

Şaraptan bozma sirke keskin olur. (2337)

Tatlı tatlı yemenin acı acı geçirmesi olur. (2382)

Tedariksiz aptes bozmaya oturan, domalı domalı taş arar. (2393)

Tok ağırlaması (ağırlamak) güçtür. (2423)

-İş

Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır. (1458)

Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış. (1679)

Her yokuşun bir inişi vardır. (1460)

3.1.2.1.3. Zarf-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

-(y)A

Davul dengi dengine diye çalar. (857)

Eski diye atma kürkünü; gerek olur bürünürsün bir günü. (1143)

Yılana yumuşak diye el sunma. (2575)

-Dikça

Çingene çingeneye çatmadıkça kasnak boynuna geçmez. (792)

Mart çıkmadıkça dert çıkmaz. (1986)

-Inca

Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer. (170)

Akıl olmayınca ne yapsın sakal? (175)

Araba devrilince (kırıldıktan sonra, kırılınca) yol gösteren çok olur. (308)

Astar bol olmayınca yüze gelmez. (356)

Aşk olmayınca meşk olmaz. (365)

Aş taşınca kepçeye paha olmaz. (367)

Can çıkmayınca (çıkmadan, çıkmadıkça, çıkar) huy çıkmaz. (743)

Deli deliyi görünce, değneğini (çomağını) saklar (gizler). (874)

Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez. (966)

Göle (arığa) su gelinceye (gelene) kadar kurbağanın gözü patlar. (1272)

Göz görmey**ince** gönül katlanır. (1302)
 Hak dey**ince** akan sular durur. (1346)
 İş amana bin**ince** kavga uzamaz. (1569)
 İş anlat**ınca** kadar baş elden gider. (1570)
 Köpek suya düşmey**ince** yüzmeyi öğrenmez. (1882)
 Rüşvet kapıdan gir**ince** insaf (iman) bacadan çıkar. (2178)
 Su bulun**unca** (görülünce) teyemmüm bozulur. (2312)
 Tan yeri ağır**ınca** hırsızın gözü kararır. (2361)
 Tilki, tilkiliğini bildir**ince**ye kadar post elden gider. (2420)

-mAdAn

Ayı gör**meden** bayram etme. (441)
 Densiz deve kuyruğu, deh! de**meden** sallanır. (900)
 Emek ol**madan** (emeksiz) yemek olmaz. (1116)
 Gök gürle**meden** yağmur yağmaz. (1268)
 Kancık yalan**madan** erkek dolanmaz. (1659)
 Karpuz kabuğunu gör**meden** denize girme. (1692)
 Paça ıslan**madan** balık tutulmaz. (2142)
 Şimşek çak**madan** gök gürlemez. (2348)
 Tas yere düş**meden** çanlamaz. (2370)
 Zemheride kar (yağmur) yağ**madan** kan (zehir) yağması iyi. (2640)

-ken

Atlar nallanır**ken** kurbağa ayağını uzatmaz. (407)
 Çay geçer**ken** at değiştirilmez. (773)
 Dereden geçer**ken** at değiştirilmez. (903)
 Deve boynuz arar**ken** kulaktan olmuş. (926)
 Dostunu över**ken** yerecek yer bırak. (1004)
 Irmaktan (çaydan, dereden) geçer**ken** at değiştirilmez. (1487)
 Kedi, yavrusunu yer**ken** sığana benzetir. (1759)
 Su akar**ken** testiği doldurmalı (doldur). (2308)

3.1.2.2. İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

“Bir veya birden fazla cümlelerin başka bir temel cümlelerin içine bir isim unsuru gibi girerek oluşturduğu birleşik cümleye iç içe birleşik cümle denir.” (Özçelik-Erten 2005: 221) İç içe birleşik cümlelerden oluşan atasözlerinin çoğu küçük bir öykü şeklindeyken bazıları soru cevap şeklinde kurulmuştur Bazı iç içe birleşik cümle örneklerinde söyleşmece tekniği kullanılmıştır. Atasözlerinde tespit edilen iç içe birleşik cümle örneklerinden bazıları şunlardır:

Ağaca balta vurmuşlar, **“Sapı bedenimden.”** demiş. (92)

Arsızın yüzüne tükürmüşler, **“Yağmur yağıyor.”** demiş. (343)

Balık, **“Çok konuşurum ama ağzım su dolu.”** demiş. (510)

Bülbülü altın kafese koymuşlar, **“Ah vatanım.”** demiş. (724)

Eşeği düğüne çağırmışlar, **“Ya odun eksik, ya su.”** demiş. (1159)

Gelini ata bindirmişler, **“Ya nasip.”** demiş. (1251)

Gücük (şubat): **“Ya iti soludurum, ya devenin kuyruğuna çıkarım.”** demiş. (1310)

Isıtma, **“Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.”** demiş. (1493)

Kan kus, **“Kızılık şerbeti içtim.”** de. (1662)

Karga yavrusuna bakmış, **“Benim ak pak evladım!”** demiş. (1682)

Kedi götünü görmüş, **“Yaram var.”** demiş. (1751)

Kediye, **“Bokun kimya.”** demişler, üstünü örtmüş. (1760)

Öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) **“Vay arkam!”** demiş. (2112)

Sıtma, **“Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.”** demiş. (2271)

Soğuk, **“Kırk kat keçe, ben ondan geçce; bir kat deri, ben ondan geri.”** demiş. (2282)

Terziye **“dinlen”** demişler, ayağa kalkmış. (2409)

Tilki: **“Benim için demem ama üzüksüz bağın kökü kurusun.”** demiş. (2417)

Abdala, **“Kar yağıyor.”** demişler, **“Titremeye (durmuşum).”** demiş. (3)

Ayı **“Akım.”**, kirpi **“Yumuşagım.”** demiş. (440)

Çömlek demiş: **“Dibim altın.”**, kaşık demiş: **“Girdim çıktım.”** (828)

Eli boşa, **“Ağa uyur.”** derler; eli doluya, **“Ağa buyur.”** derler. (1087)

Geline **“Oyna.”** demişler, **“Yerim dar.”** demiş. (1247)

Köre **“Şimdi gece.”** demişler; **“Ne zaman gündüzdü?”** demiş. (1890)

Köylü, **“Misafir kabul etmeyiz.”** demez, **“Konacak konak yoktur.”** der. (1909)

Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” demişler, “İşimi kendim görürüm de ondan.” demiş. (1924)

Mısıra “Yağmur geliyor.” demişler; “Çapan birlik mi?” demiş. (2011)

Tembele dediler: “Kapını ört.”, Dedi: “Yel eser örter.” (2398)

Tembele “Kapını ört.” demişler, “Yel eser örter.” demiş. (2400)

Terziye “Göç” demişler, “İğnem başımda.” (yanımda) demiş. (2410)

Tilkiye: “Tavuk kebabı yer misin?” demişler; “Adamın güleceğini getiriyorsunuz” demiş. (2421)

Yengece, “Niçin yan yan gidersin?” demişler; “Serde kabadayılık var” (yiğide nice yürürse yaraşır) demiş. (2564)

3.1.2.3. *ki*’li Birleşik Cümleli Atasözleri

“Bir cümlelerin “*ki*” bağlama edatı ile bir temel cümleye bir öge olacak şekilde bağlanmasıyla oluşan birleşik cümleye *ki*’li birleşik cümle denir.” (Özçelik-Erten 2005: 222) Atasözlerinde *ki* bağlama edatıyla kurulan birleşik cümle sayısı diğer türdeki birleşik cümlelere göre azdır. *ki*’li birleşik cümleler sadece atasözlerinde değil Türkçenin genelinde az kullanılır. Türkçede *ki*’li birleşik cümle örneklerinin az kullanılması *ki*’nin Türkçenin yapısına aykırı kullanımından kaynaklanmaktadır. Atasözlerinde geçen *ki*’li birleşik cümle örnekleri şunlardır:

Ağır git **ki** yol alasın. (115)

Ağır otur **ki** bey (ağa, molla) desinler. (119)

Baktın **ki** kar havası, eve gel kör olasın. (501)

Elin ağzı torba değil **ki** (çekip) büzesin. (1094)

Komşunu iki inekli (öküzlü) iste **ki** kendin bir inekli (öküzlü) olasın. (1852)

Osuranın burnuna sıçmalı **ki** koku ala. (2094)

Yalanın kemiği yok **ki** boğazına bata. (2511)

3.1.2.4. Şartlı Birleşik Cümleli Atasözleri

Şartlı birleşik cümle, “Bir temel cümle ile şart çekimli bir yan cümleden oluşan birleşik cümleye denir.” (Özçelik-Erten: 2005) Bazı dilbilgisi kitapları Türkçenin tek birleşik cümlesinin şartlı birleşik cümle olduğunu iddia ederler. (Mansuroğlu 1955: 59), (Ergin:1985) Leyla Karahan Türk Dili dergisinin 526. sayısında *sa / se eki hakkında* adlı

yazısında (Karahan 1994: 471-474) şartlı birleşik cümle anlayışının yeniden gözden geçirilmeye muhtaç olduğunu savunurken *Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine* (Karahan 2000: 20) adlı bildirisinde daha net bir dil kullanarak, şartlı birleşik cümle anlayışının geleneksel bir anlayıştan kaynaklandığını ve basit cümle ile şartlı birleşik cümle arasında hiçbir fark görmediğini belirtir. Hiç şüphesiz bu konuda ortaya konacak yeni örnekler Türkçenin söz diziminin zenginliğini ortaya koyacaktır. Atasözlerinde tespit edilen şartlı birleşik cümle örnekleri şunlardır:

- Ağanın alnı terlemezse, ırgatın burnu kanamaz. (106)
- Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter. (113)
- Aslan kükrerse beygir titrer. (354)
- Aşk başa gelirse akıl baştan çıkar. (364)
- Aş taşarsa çömçenin değeri kalmaz. (366)
- Baş sağ olursa börk çok bulunur. (544)
- Çobanın gönlü olursa (olunca) tekeden yağ (süt) çıkarır. (800)
- Çömlek taşa dokunursa vay çömleğin haline. (829)
- Dadandırma kara gelin, dadanırsa yine gelir. (836)
- Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar. (847)
- Dağ yürümezse abdal yürür. (848)
- Dam yanarsa sıçan da beraber yanar. (852)
- Davacın kadı olursa yardımcın Allah olsun. (855)
- Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır. (934)
- Er gönülü ibrişim, dolaşırsa açılmaz. (1127)
- Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz. (1277)
- Hırsız evden olursa mandayı bacadan aşırır. (1468)
- İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı. (1619)
- Kasap isterse keçinin boynuzundan yağ çıkarır. (1703)
- Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker. (1714)
- Kavak, yaprağını tepeden dökerse kış çok olur. (1716)
- Kaya uçmazsa dere dolmaz. (1724)
- Kazanına ne korsan çömçende o çıkar. (1732)
- Kazanırsan (sen) dost kazan, düşmanı anan da doğurur. (1733)
- Kazan taşarsa kepeğin değeri olmaz. (1736)

- Keçi geberse de kuyruğunu indirmez. (1743)
- Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur. (1744)
- Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar. (1745)
- Kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı. (1755)
- Kediyi sıkıştırırsan üstüne atılır. (1761)
- Kelin ilacı (merhemi) olsa başına sürer. (1768)
- Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz. (1777)
- Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır (kaçar), ya zurnacıya. (1809)
- Kişi ne yaparsa kendine yapar. (1832)
- Lafla pilav pişerse deniz (dağ) kadar yağı benden. (1964)
- Nasihat istersen tembele iş buyur. (2040)
- On ceviz alsan ikisi çürük çıkar. (2081)
- Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar. (2107)
- Paran ucuz olursa sen pahalı olursun. (2155)
- Yoksul ala ata binse, selam almaz. (2601)
- Zengin silkinse fakir bay olur. (2653)
- Zor kapıdan girerse, şeriat bacadan çıkar. (2660)
- Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma. (372)
- Çift edersen bağlanırsın, bağ edersen eğlenirsin. (787)
- Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte. (808)
- Söz biliyorsan söyle, inansınlar; bilmiyorsan söyleme, seni bir adam sansınlar. (2298)
- Taş çömleğe çarparsa, vay çömleğin haline; çömlek taşa çarparsa, yine vay çömleğin haline! (2373)
- Verirsen doyur, vurursan duyur. (2487)

3.1.2.5. Karmaşık Birleşik Cümleli Atasözleri ve Yapıları

“Bir temel cümle ile değişik türden en az iki yan yargıdan oluşan birleşik cümleye karmaşık birleşik cümle denir. Temel yargının dışında mesela bir şartlı birleşik cümle ile bir veya birkaç fiilimsi grubu (girişik cümle); bir iç cümle ile bir ki’li cümle; bir şartlı cümle ile bir iç cümle veya bir ki’li cümle ile fiilimsi grubu ya da

gruplarından... oluşan birleşik cümlelerdir.” (Özçelik-Erten 2005: 23) Atasözlerinde tespit edilen karmaşık birleşik cümle yapıları ve örnekleri şunlardır:

3.1.2.5.1. Sıfat-fiil Grubu+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Oynamasını bilmeyen kız, **“Yerim dar.”** demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar) , **“Gerim (yenim) dar.”** demiş. (2100)

3.1.2.5.2. İç İçe Birleşik Cümle+ Sıfat-fiil Gruplu Atasözleri

“Yoğurdum (ayranım) ekşidir.” diyen olmaz. (2599)

Bir **“Yemem.”** diyenden kork, bir **“Oturmam.”** diyenden. (666)

“Harmanı yakarım.” diyen, orağa yetişmemiş. (1366)

“Aç ile dost olayım.” diyen peşin karnını doyursun. (51)

“Ayranım (yoğurdum) ekşidir.” diyen olmaz. (449)

3.1.2.5.3. Zarf-fiil Grubu+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Abdal ata binince **“Bey oldum.”** sanır, şalgam aşa girince **“Yağ oldum.”** sanır. (4)

Buğday Hicaz'a giderken arpayı, **“İnce yufkaya karışma.”** demiş. (712)

3.1.2.5.4. İç içe Birleşik Cümle+ Zarf-fiil Gruplu Atasözleri

Arnavut'a sormuşlar: **“Cehenneme gider misin?”** diye, **“Aylık kaç?”** demiş. (336)

Boşboğazı cehenneme atmışlar, **“Odun yaş (az).”** diye bağırılmış. (694)

Kalendere, **“Kış geliyor.”** demişler, **“Titremeye hazırım.”** diye cevap vermiş. (1650)

“Paran gitti mi?” diye sormazlar, **“İşin bitti mi?”** diye sorarlar. (2152)

Parayı domuzun boynuna takmışlar da **“Domuz Ağa!”** diye çağırmışlar. (2159)

3.1.2.5.5. Şartlı Birleşik Cümle+ İsim-fiil Gruplu Atasözleri

Korkulu rüya (düş) görmektense uyanık yatmak hayırlıdır. (1859)

3.1.2.5.6. Şartlı Birleşik Cümle+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Zengin giyirse **“Sağlıcakla.”**, fakir giyirse **“Nerden buldu ki?”** derler. (2645)

Kiraz, dut yetişmese **“Beni yiyenin boynunu sapıma döndürürüm.”** demiş.

(1829)

3.1.2.5.7. *ki*'li Birleşik Cümle+ İç İç Birleşik Cümleli Atasözleri

Balık demiş **ki**: “Etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin” (onmasın).

(511)

Buğday mısıra demiş **ki**: “Aş ol, keş ol, hamur işine karışma.” (716)

Karga dermiş **ki**: “Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok yiyemedim.”

(1677)

3.1.2.5.8. İç İç Birleşik Cümle+ Şartlı Birleşik Cümleli Atasözleri

“İki kişi başında fes yok.” derse başını yokla. (1517)

3.2. Yüklem Çeşitlerine Göre Atasözleri

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*nde ad cümlesi ve fiil cümlesini şu şekilde tanımlamaktadır: “İsim cümlesi yüklemi çekimli bir fiil değil ad veya ad soylu bir kelime olan ve cevher fiili eklerinin geniş zaman, şimdiki zaman ve geçmiş zaman çekimleri ile yargıya bağlanan cümle.” “Fiil cümlesi yüklemi çekimli fiil olan cümle.” (Korkmaz 2007: 8-92) Günay Karaağaç ise isim ve fiil cümleleri için şu tanımları yapmaktadır: “İsim cümlesi bir olma veya yapmanın söz konusu olmadığı, bir varlığın veya bir eylemin var oluşunun bildirildiği cümledir. Fiil cümlesi yüklemi çekimli olan bir cümledir.” (Karaağaç 2009: 183-184)

Daha önce de ifade edildiği gibi atasözlerinin büyük bir kısmı bir veya iki yüklemden oluşmaktadır. Mesela *Sen ağa, ben ağa; bu ineği kim sağa.* (2238) örneğinde üç yüklem vardır. Bu yüklemeler *isim+ isim+ fiil* şeklinde oluşmuştur. Diğer bir örnek olarak *Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yatır.* (639) atasözü *isim+ isim+ fiil+ fiil* şeklinde kurulmuştur. Dolayısıyla burada dört farklı yüklem vardır. Dört farklı yüklem dört farklı cümle demektir. Bu cümlelerin tek başına bir atasözü oluşturmadığı âşikârdır. Bu yüklemeleri birbirine ahenkle bağlayan organik bağ, Türkçenin akıcı söz dizimidir.

Atasözleri yüklemelerine göre incelendiğinde, çoğunun tek yüklemli fiil cümlelerinden oluştuğu görülmektedir. Bununla beraber tek yüklemli isim cümleleri de vardır.

Atasözlerinde eksiltili yapıdaki cümlelerin sayısı da az değildir. Bu atasözlerinin bazıları ortak yüklemle tamamlanırken, bazıları da farklı yüklemelerle

tamamlanabilmektedir. Eksiltili atasözleri kullanım kalıplarına göre atasözleri başlığı altında incelendiğinden (bk.1.3.9. Eksiltili Kalıbı) bu bölümde ayrıca eksiltili atasözlerine yer verilmemiştir.

3.2.1. Fiil Yüklemlili Atasözleri

- Açın kursağına çörek dayanmaz. (49)
- Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar. (135)
- Akıllı düşününceye kadar deli oğlunu evirir. (169)
- Arık öküze bıçak olmaz! (çalınmaz). (325)
- Atın ölümü arpadan olsun. (400)
- Baş sallamakla kavuk eskimez. (545)
- Cins horoz yumurtada öter. (754)
- Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider. (803)
- Değirmenden gelenden poğaça umarlar. (864)
- Değirmene gelen nöbet bekler. (865)
- Değirmi yurt tutmaya, değirmi göt ister. (867)
- Deli deli akanı, bura bura tıkarlar. (872)
- Deli deliyi görünce değneğini (çomağını) saklar (gizler). (874)
- Deliden al uslu haberi. (875)
- Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun. (876)
- Delikli taş (boncuk) yerde kalmaz. (879)
- Delilsiz cennete bile girilmez. (880)
- Deliye geçit yoklatırlar. (882)
- Demiri tavında dövmeli. (887)
- Demir tavında dövülür. (890)
- Denizdeki balığın (pazarı) pazarlığı olmaz. (896)
- Denize düşen yılana (yosuna) sarılır. (897)
- Deniz kenarında dalga eksik olmaz. (898)
- Densiz deve kuyruğu, deh! demeden sallanır. (900)
- El için kuyu kazan, evvela kendi düşer. (1089)
- Fıs fıstığı kırıp düşman gözü çıkarmalı. (1217)
- Gölgesinde oturulacak ağacın dalı kesilmez. (1273)
- Her delinin başına bayrak dikilse bedestende bez kalmaz. (1404)

- Islanmışın yağmurdan korkusu (pervası) olmaz. (1494)
- İki testi çarpışınca biri kırılırsa biri de çatlar. (1521)
- Kalıp kıyafetle adam, adam olmaz. (1652)
- Kalkacağın yere oturma. (1653)
- Kanaat gibi devlet olmaz. (1657)
- Kanatsız kuş uçmaz. (1658)
- Kancık yalanmadan erkek dolanmaz. (1659)
- Kapıyı kırarsan odun çok olur. (1663)
- Kara gün kararıp kalmaz (durmaz). (1664)
- Kara (kötü) haber tez duyulur. (1665)
- Meramın elinden bir şey kurtulmaz (ne kurtulur). (2001)
- Osmanlı, tavşanı araba ile avlar. (2093)
- Öküz öküzün boynuzunda çamur görmezse korkmaz. (2114)
- Para ile iman kimde olduğu bilinmez. (2148)
- Ramazanda yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayramda yüzü kara olsun. (2176)
- Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz. (2189)
- Şimşek çakmadan gök gürlemez. (2348)
- Talihsiz hacıyı deve üstünde yılan sokar. (2355)
- Ulular köprü olsa basıp geçme. (2442)
- Üç kuruşluk eşiğin beş paralık sıpası olur. (2458)
- Varını veren utanmamış. (2474)
- Yalancıyı kaçtığı yere kadar kovalamalı. (2510)
- Züğürtleyen bezirgân, eski defterleri yoklar. (2664)
- Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar. (128)
- Akarsuya inanma, eloğluna dayanma. (156)
- Akşam ise yat, sabah ise git. (197)
- Alet işler, el övünür. (217)
- Altın ateşte, insan mihnette belli olur. (265)
- Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz. (273)
- Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz. (283)
- Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur. (362)
- Aşk ağlatır, dert söyler. (363)

At ölür, itlere bayram olur. (412)

Bey buyurur, cellat keser. (578)

Bir söyle iki dinle. (659)

3.2.2. İsim Yüklemleri Atasözleri

Adam, ahababından bellidir. (75)

Adam (insan) eti (yükü) ağırdır. (78)

Akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır. (168)

Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır. (188)

Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir (yeğdir). (195)

Alışmış, kudurmuştan beterdir. (225)

Allah doğrunun yardımcısıdır. (234)

Almadan vermek, Allah'a mahsus (yaraşır). (257)

Ana hakkı, Tanrı hakkı. (284)

Anahtar doğrudur. (285)

Analık fenalık. (289)

Ananın bahtı kızına. (295)

Anayı kızdan ayıran para. (299)

Ana, yürekten yana. (301)

Arık ata kuyruğu (da) yüküdür. (321)

Ata dostu oğla mirastır. (376)

At ile avrat yiğidin bahtına. (404)

Ay görmüşün yıldıza minneti (itibar) yoktur. (439)

Babanın (atanın) sanatı oğula mirastır. (478)

Bal ile kaymak isteyen akçesine kıymak gerek. (516)

Cömertle nekesin harcı birdir. (758)

Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır. (784)

Devletlinin karnı gen gerek. (943)

Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna. (1252)

Hayırlı komşu, hayırsız akrabadan iyidir. (1384)

Irz insanın kanı pahasıdır. (1488)

Lafla pilav pişerse deniz (dağ) kadar yağı benden. (1964)

- Mühür kimde ise Süleyman odur. (2036)
- Nereye gitsen okka dört yüz dirhem. (2052)
- Osmanlının ekmeği dizi üstündedir. (2092)
- Ötleğenin baylığı böğürtlenin vakti geçinceye kadardır. (2141)
- Peynir ekmek, hazır yemek. (2169)
- Rağbet güzel ile zenginedir. (2172)
- Sabırın sonu selamettir. (2194)
- Söz gümüşse sükut altındır. (2300)
- Şeytanın dostluğu darağacına kadardır. (2344)
- Tandır başında bağ dikmek kolaydır. (2359)
- Tilkinin dönüp (gezip, dolaşp) geleceği yer, kürkçü dükkânıdır. (2419)
- Umut, fakirin (garibin) ekmeğidir. (2446)
- Vakit, nakittir. (2468)
- Yorgun eşeğin (öküzün) çüş (ıslık) canına minnet. (2611)
- Züğürt olup düşünmektense, uyuz olup kaşınmak yeğdir. (2666)
- Adamın alacası içinde, hayvanın alacası dışında. (82)
- Ağırlık altın kale, hafiflik başa bela. (117)
- Ağustosun yarısı yaz, yarısı kıştır. (138)
- Akıl yaşta değil, baştadır. (182)
- Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay. (209)
- At binenin (iş bilenin), kılıç kuşananın. (387)
- Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk. (481)
- Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan. (866)
- Derede tarla sel için, tepede harman yel için. (904)
- Et kanlı gerek, yiğit canlı. (1183)
- Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi var. (1205)

3.3. Yüklemin Yerine Göre Atasözleri

3.3.1. Düz (Kurallı) Cümlelerle Kurulan Atasözleri

Düz (Kurallı) Cümle “*Yüklemi en sonda bulunan cümledir. Bu bakımdan kurallı cümle Türkçenin kurallarına uygundur.*” (Özçelik-Erten 2005: 227) Atasözlerinin büyük bir kısmı düz kurallı cümlelerden oluşmaktadır. Düz (Kurallı) cümlelerle kurulan

atasözlerinden bazıları şunlardır:

- Abanın kadri yağmurda bilinir. (1)
- Abdala kar yağıyor demişler, titremeye (durmuşum) demiş. (3)
- Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşı girince yağ oldum sanır. (4)
- Almadan vermek, Allah'a mahsus (yaraşır). (257)
- Almadığın hayvanı kuyruğundan tutma. (258)
- Bükemediğin (ısıramadığın) eli öp, başına koy. (723)
- Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş. (724)
- Diken battığı yerden çıkar. (948)
- Dikensiz gül olmaz. (Gül dikensiz olmaz). (949)
- Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur. (950)
- Dil ebsem(susmak) (olsa) baş esen(sorunsuz) (.dir). (951)
- Dile gelen ele gelir. (952)
- Dilenci bir olsa şekerle beslenir. (953)
- Dilenci küsmüş, kısmetini kesmiş. (955)
- Dilencinin torbası dolmaz. (956)
- Eli boşa ağa uyur derler; eli doluya ağa buyur derler. (1087)
- Elmayı soy da ye, armudu say da ye. (1102)
- Evlinin (ev sahibinin) bir evi var, evsizin (kiracının) bin evi var. (1204)
- Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi var. (1205)
- Evvel can, sonra canan. (1206)
- Her inleyen ölmez. (1414)
- Örtük pazar ara bozar. (2140)
- Sen işten korkma, iş senden korksun. (2246)
- Sivilce kurcalanınca çıban olur. (2277)
- Sivilceyi kurcalama, çıban edersin. (2278)
- Tan gelsin, hayrı beraber gelsin. (2360)
- Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır. (2361)
- Tarhuncuya tarhun satılmaz. (2362)
- Tarlada izi olmayanın harmanında yüzü olmaz. (2364)
- Tedariksiz aptes bozmaya oturan, domalı domalı taş arar. (2393)
- Tek elin nesi var, iki elin sesi var. (2394)

- Uyku, uykunun mayasıdır. (2453)
- Yol bilen kervana katılmaz. (2604)
- Yolcu yolunda gerek. (2605)
- Yol yürümekle, borç ödemekle (vermekle) (tükenir) (biter). (2610)
- Yorgun eşeğin (öküzün) çüş (ıslık) canına minnet. (2611)
- Yularsız ata binilmez. (2612)
- Yüzü güzele kırk günde doyulur; huyu güzele kırk yılda doyulmaz. (2630)
- Yüzü güzel olanın huyu (da) güzel olur. (2631)
- Yüz verme arsız olur, az verme hırsız olur. (2633)
- Yüz yüzden utanır. (2634)
- Zor kapıdan girerse, şeriat bacadan çıkar. (2660)
- Zorla güzellik olmaz. (2661)
- Zor oyunu bozar. (2662)
- Zurnada peşrev olmaz (ne çıkarsa bahtına). (2663)
- Züğürtleyen bezirgân, eski defterleri yoklar. (2664)
- Züğürtlük, zadeliği (soyluluk) bozar. (2665)
- Züğürt olup düşünmektense, uyuz olup kaşınmak yeğdir. (2666)

3.3.2. Devrik Cümlelerle Kurulan Atasözleri

Atasözleri genellikle kurallı cümlelerden oluşmakla birlikte atasözlerindeki devrik cümlelerin sayısı da az değildir. Atasözlerindeki devrik cümlelerde yüklem, genellikle fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Devrik cümlelerde yüklem cümle başında kullanıldığı örnekler olmakla birlikte, yüklem genellikle cümle ortasında yer alır. *Sakla beni varken, bulunayım sana yokken.* (2213), *Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.* (62) atasözlerinde yüklem cümle başında iken *Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.* (1905), *Sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna.* (2270), *İyilik et kele, övünsün ele.* (1623) atasözlerinde yüklem cümle ortasında kullanılmıştır. Bazı atasözlerinde ise art arda sıralanan cümlelerin devrik olması dikkat çekicidir. Bu tür atasözlerinde kafiye uydurma, redif oluşturma ve cinaslı kullanımlar gözden kaçmamaktadır. *Aç gözünü, (yoksa) açarlar gözünü.* (39) *Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.* (279) *Her gün gezen kırdan, bir gün uğrar kurda.* (1410) *Gördün deli, savul geri.* (1289) *İhtiyarın düşkününü, beyaz giyer kış günü.* (1502) *Kötü söyleme eşine,*

ağı katar aşına. (1905) *Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını*. (1066) vb. atasözlerinde ses uyumunun gözetildiği açıkça görülmektedir. Demircan, atasözlerindeki devrik cümlelerin bir kısmının ölçü ve cinastan kaynaklandığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkçe atasözü ve özdeyişlerden bir bölümü devrik işlem içeriyor. Bu devrikliğin nedenlerinden biri ölçülü anlatımda uyak seçimine bağlı: Sakla samanı / gelir zamanı. Ötekisi ise atasözünün kullanıldığı bağlamda konuşan kişideki duygusal değişimin de yansıtılması için: Açtırma kutuyu / söyletme kötüyü.” (Demircan 2005: 1)

Atasözlerindeki devrik cümlelerde, yüklemden sonraki öğeler genellikle vurgulanmak istenen öğelerdir. Bu nedenle devrik cümleler atasözlerinde anlatımın akışını bozmamış, aksine anlatıma akıcılık katmıştır: *Fukaranın düşkünü, beyaz giyer kış günü*. (1220) atasözünde nesne, *Gülme komşuna, gelir başına* (1313) atasözünde yer yön tümleci, *İnanma dostuna, saman doldurur postuna* (1529) atasözünde yer yön tümleci, *Say beni, sayayım seni* (2230) atasözünde nesne, *Sakla samanı, gelir zamanı* (2214) atasözünde nesne vurgulanmak istenen öğeler olduğu için cümle devrik bir yapıda kurulmuştur. Ayrıca atasözlerindeki devrik cümleler kurallı cümleye dönüştürüldüklerinde aynı anlatım zenginliği ve anlamı da vermezler. *Besle kargayı, oysun gözünü* (565) atasözünü *Kargayı besle gözünü oysun* şeklinde söylediğimizde atasözünde verilmek istenen anlamın oluşmadığı görülecektir. Birincisinde açık bir sitem görülürken, ikinci cümlede bu sitem belirgin değildir. *Fukaranın düşkünü, beyaz giyer kış günü* (1220) atasözü *Fukaranın düşkünü, kış günü beyaz giyer* şeklinde söylendiğinde, atasözündeki alay anlamını yitirir. *Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu* (1740) atasözündeki uyarı anlamı ile *Elin kuyusunu kazma kuyunu kazarlar* atasözündeki uyarı anlamının derecesi ve yönü aynı değildir. *Ne doğrarsan aşına, o çıkar karşına* (*kaşığına*). (2042) atasözünü *Aşına ne doğrarsan karşına o çıkar* şeklinde söylediğimizde atasözünün anlatım gücünü kaybettiği görülecektir.

Atasözlerindeki devrik cümlelerde dikkati çeken diğer bir husus da devrik cümlelerde, yüklemden sonra gelen sözcük sayısıdır. Devrik cümlelerde yüklemden sonra genellikle ya bir iki sözcük gelmiş ya da bir kelime grubu -genellikle isim tamlaması- gelmiştir: *Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü* (62) *Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı* (261) *Emmim, dayım hepsinden aldım payım* (1117) *Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti* (2440) atasözlerinde yüklemden sonra bir-iki sözcük gelmiştir. *Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste* (260) atasözünde ilk yüklemden sonra *belirtili isim tamlaması* ikinci yüklemden sonra bir *tekrar grubu* gelmiştir. *Baktın ki kar havası, eve*

gel kör olası (501) atasözünde her iki yüklemden sonra da *belirtisiz isim tamlaması* gelmiştir. *Deliden al uslu haberi* (875) atasözünde yüklemden sonra *belirtisiz isim tamlaması* gelmiştir. *Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu* (1740) atasözünde ilk yüklemden sonra *belirtili isim tamlaması* ikinci yüklemden sonra tamlayanı söylenmemiş bir *isim tamlaması* gelmiştir. *Zenginin azgını, kürk giyer yaz günü* (2646) atasözünde de yüklemden sonra bir *belirtisiz isim tamlaması* gelmiştir. Devrik cümle şeklinde kurulan atasözlerinden bazıları şunlardır:

Açma sırrını (sırrını açma) dostuna, (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna.
(58)

Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. (62)

Al malın iyisini, çekme kaygısını. (259)

Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı. (261)

Alma soysuzun kızını, sürer anası izini. (262)

Ayda bir gel dostuna, kalksın ayak üstüne; günde bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne. (437)

Bak bana bir gözle, bakayım sana iki gözle. (498)

Baktın ki kar havası, eve gel kör olası. (501)

Düşüne düşünce görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi. (1045)

Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını. (1066)

Emmim, dayım hepsinden aldım payım. (1117)

İnanma dostuna, saman doldurur postuna. (1529)

İte vurmazlar (hoşt demezler) sahibinin hatırı var diye. (1590)

İyilik et kele, övünsün ele. (1623)

Koy avucuma, koyayım avucuna. (1861)

Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına. (1905)

Mazlumun ahı, indirir şahı (yerde kalmaz). (2000)

Ne doğrarsan aşına, o çıkar karşına (kaşığına). (2042)

Ne verirsen elinle, o gider seninle. (2053)

Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi. (2061)

Para isteme benden, buz gibi soğurum senden. (2149)

Sabreyle işine, hayır gelsin başına. (2193)

Sade piriñç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek

kazana. (2197)

Sade sudan zerde olmaz, bal kazana girmeyince, hazır akça tez tükenir
arkasından gelmeyince. (2198)

Seyrek git sen (sıkça varma) dostuna, kalksın ayaküstüne. (2261)

Sık gidersen dostuna, yatar arka üstüne. (2267)

Sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna. (2270)

Ters giderse insanın işi, muhallebi yerken kırılır dişi. (2407)

Tok ne bilir aç halinden? (2426)

Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti. (2440)

Vardı bağım malım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor
kardeşlerim. (2470)

Var ne bilsin yok halinden. (2477)

Verme malını veresiye, akar gider karasuya. (2489)

Vermeyince Mabut, ne yapsın Mahmut? (2490)

Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı. (2547)

Zürafanın (kibarlar) düşkünü, beyaz giyer kış günü. (2667)

3.3.3. Eksiltili Cümlelerle Kurulan Atasözleri

(Kullanım kalıpları içerisinde ele alınmışlardır. bk. 1.3.9. Eksiltili Atasözleri Kalıbı)

3.4. Cümlelerin Anlamına Göre Atasözleri

“Anlamı bakımından üç türlü cümle vardır: Olumlu cümle, Olumsuz cümle, Soru cümlesi.” (Özçelik-Erten 2005: 224)

Atasözlerinin öğüt verme, tavsiyede bulunma, sakındırma amacı güttüğü, aynı zamanda sakındıran, hoş görülmeleyen durumlardan menedip, ayıplayan yönleri olduğu daha önce vurgulanmıştı. Atasözleri farklı anlam dizilimleriyle, bu anlamların birkaçını birden verebilmektedir. Atasözleri öğüt içerdiklerinde, tavsiyede bulunduklarında daha çok olumlu yüklem kullanılmış; sakındırıp, ayıplarken de olumsuz yüklem kullanılmıştır. Cümlelerin bağlamına göre her iki anlamın aynı yüklemle *olumlu-olumlu*, *olumsuz-olumsuz* sağlandığı atasözleri de vardır.

Atasözlerine anlam akıcılığı kazandıran, atasözlerinde ahengi sağlayan, önemli yapısal unsurlardan biri de cümle dizimidir. Çünkü atasözlerinde yüklemeler çok çeşitli şekillerde bir araya gelebilmekte ve bu bir araya gelim atasözlerinin yapısını oluşturmaktadır.

Atasözlerinin yüklemelerini anlam dizilimine göre incelediğimizde olumlu yüklemelerin olumsuz yüklemelerin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da atasözlerinin çoğunun olumlu cümlelerden oluştuğunu göstermektedir. Atasözlerinde olumsuzluk iki şekilde sağlanır. 1. *Eklerle sağlanan olumsuzluk*, 2. *Kelimelerle sağlanan olumsuzluk*. Kelimelerle olumsuz yapılan atasözlerinin sayısı eklerle olumsuzlaştırılan atasözlerine göre daha azdır. Çünkü atasözlerinin çoğu fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Fiil cümleleri ise eklerle olumsuz hale getirilir. Fiil cümlelerinin yer aldığı atasözleri daha çok Türkçe'nin en eski metinlerinde de karşılaştığımız -mA ekiyle olumsuz hale getirilmiştir. -mA eki bazı kullanımlarında ünlü değişimine uğrayarak da kullanılmıştır. -mA eki dışında -mAz ekiyle kurulan olumsuz atasözleri de vardır. Bazı kaynaklarda olumsuzluk eki olarak geçen +sIz ekini olumsuz eki olarak değil de yokluk eki olarak düşündüğümüzden, bu ekle kurulan cümleleri olumsuz cümle örnekleri içerisine almadık. Münir Erten, +sIz'ın olumsuzluk eki değil de yokluk eki olduğunu şu şekilde ifade eder: “İsimden isim yapım eki olan +sIz ekine zıtlık veya yokluk kastederek de olsa olumsuzluk eki demek doğru değildir. İsimlerden zıtlık, yokluk ve bulunmama ifade eden isimler yapmaya yarayan bir ektir demek daha doğrudur.” (Erten 2007: 1168) Atasözlerinde isim soylu cümlelerin çoğu değil kelimesiyle olumsuz hale getirilmiştir. Ayrıca ne...ne bağlama gruplarıyla yapılan olumsuz cümle örneklerine de rastlanmaktadır.

Atasözlerinde dikkat çeken diğer bir yapı da *soru* yapısıdır. Atasözlerinin yapısı incelendiğinde soru cümlelerin sayısının çok fazla olmadığı görülür. Atasözlerindeki soru cümleleri daha çok *mi* soru edatıyla kurulmuştur. Soru yapısındaki bu atasözleri istifham içerikli olup bu sorularda asıl amaç soru sormaktan ziyade bilinen bir cevabı pekiştirmek, kabul ettirmek veya teyit ettirmektir.

Soru yapısının soru-cevap şeklinde karşımıza çıktığı örnekler de vardır. Bunların sayısı son derece azdır. Konuşmalı anlatım (diyalog) tekniğinin kullanıldığı bu yapı; romanlarda, hikâyelerde ve özellikle tiyatro eserlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Soru-cevap yapısı bir giriş (başlangıç) cümlesi ve bir sonuç cümlesinden oluşmaktadır. Giriş

cümlesi soru edatı *mi* ile kurulabildiği gibi; kim, ne, nereye gibi soru sözcükleriyle de kurulabilir. Soru yapısı ve soru cevap yapısı kullanım kalıplarına göre atasözleri başlığı altında incelendiğinden (1.3.3. Soru Kalıbı, 1.3.4. Soru-Cevap Kalıbı) ayrıca bu bölümde ele alınmamıştır.

3.4.1. Olumlu Yüklemlili Atasözleri

- Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) ambarında sanır (görür). (61)
- Ağır taş, batman döver (yerinden oynamaz). (120)
- Ak göt (don, bacak), kara göt (don, bacak) geçit başında (hamamda) belli olur. (161)
- Almadan vermek, Allah'a mahsus (yaraşır). (257)
- Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer. (310)
- Ayıpsız yar arayan (dost isteyen), yarsız (dostsuz) kalır. (443)
- Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın. (522)
- Cami ne kadar büyük (cemaat ne kadar çok) olsa imam (hoca) gene bildiğini okur. (734)
- Çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider. (762)
- Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun. (876)
- Ekmeğin (çöreğin) büyüğü, hamurun (unun) çoğundan olur. (1063)
- Fukaranın düşkünü, beyaz giyer kış günü. (1220)
- Garip itin kuyruğu bacağı arasında (götünde, kışına kısık) gerek (olur). (1226)
- Hacı hacıyı Mekke'de (derviş derviş tekke) bulur. (1343)
- Irak yerin haberini kervan getirir. (1485)
- İki testi çarpışınca biri kırılırsa biri de çatlar. (1521)
- Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir. (1641)
- Leyleğin ömrü (günü) laklaka ile geçer. (1969)
- Müflis (züğürtleyen) bezirgan (tüccar) eski defterlerini karıştırır. (2034)
- Nereye gitsen okka dört yüz dirhem. (2052)
- Ortaklık öküzden başka (yalnız) buzağı yeğdir. (2087)
- Ön tekerlek nereye giderse art tekerlek de oraya gider. (2138)
- Parayı zaptetmek deliyi zaptetmekten zor. (2161)
- Rüzgarın önüne düşmeyen yorulur. (2183)
- Sakınılan (esirgenen) göze çöp batar. (2212)

- Şeytanla ortak buğday eken samanını alır. (2346)
- Taşa çıkan keçinin ağaca çıkan oğlağı olur. (2371)
- Ucuz etin yahnisi (suyu) tatsız (yavan) olur. (2441)
- Ürumesini bilmeyen köpek (it), sürüye kurt getirir. (2460)
- Yakın (hayırlı) dost (komşu) hayırsız hısımdan (akrabadan) yeğdir (iyidir). (2506)
- Yumurtlayan tavuk bağırır olur. (2616)
- Züğürt olup düşünmektense, uyuz olup kaşınmak yeğdir. (2666)
- Zürafanın (kibarlar) düşkünü, beyaz giyer kış günü. (2667)

3.4.2. Olumsuz Yüklemler

- Acıklı başta akıl olmaz. (19)
- Açın imanı olmaz. (46)
- Ağaçtan maşa olmaz. (102)
- Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz. (401)
- Atlıya saat olmaz. (410)
- Ayrandan aşağı katık olmaz. (448)
- Bahanesiz ölüm olmaz. (489)
- Bakan göze bağ (yasak) olmaz. (494)
- Balta değmedik ağaç olmaz. (519)
- Beş parmak bir değil (olmaz). (572)
- Denizdeki balığın (pazarı) pazarlığı olmaz. (896)
- Deniz kenarında dalga eksik olmaz. (898)
- Dertsiz baş (kul) olmaz. (916)
- Deve Kabe'ye gitmekle hacı olmaz. (931)
- Dikensiz gül olmaz. (949)
- Düşenin dostu olmaz (hele bir düş de gör). (1036)
- Elçiye zeval olmaz. (1070)
- Emanete hıyanet olmaz. (1113)
- Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz. (1116)
- Erenlerin sağ, solu (belli) olmaz. (1123)
- Eskisi olmayanın yenisi olmaz. (1147)
- Eşek at olmaz, ciğer et olmaz. (1168)

- Eşek çamura çökerse sahibinden gayretlisi olmaz. (1171)
- Eşek kocamakla (büyümele) tavlabaşı olmaz. (1175)
- Eşek, kulağı kesilmekle küheylan olmaz. (1176)
- Göge direk, denize kapak olmaz. (1267)
- Gidilmeyen yer, senin olmaz (değildir). (1262)
- Görünen dağın (köyün) uzağı olmaz. (1295)
- Göze yasak olmaz. (1300)
- Gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz. (1311)
- Hamala semeri yük olmaz (değildir). (1354)
- Haramın temeli (binası) olmaz. (1361)
- Hatasız kul olmaz. (1376)
- İt değmekle (işemekle) deniz pis olmaz. (1587)
- Kalıp kıyafetle adam, adam olmaz. (1652)
- Kanaat gibi devlet olmaz. (1657)
- Kazan taşarsa kepçenin değeri olmaz. (1736)
- Kele kösedden yardım olmaz. (1765)
- Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz. (1777)
- Koyma akıl, akıl olmaz. (1862)
- Kul hatasız olmaz. (1915)
- Kul kusursuz (hatasız) olmaz. (1917)
- Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz. (1932)
- Kusursuz güzel olmaz. (1940)
- Mürüvvete endaze olmaz. (2037)
- Namazda meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz. (2039)
- Öfkede akıl olmaz. (2104)
- Öküze boynuzu yük olmaz. (2113)
- Sağır için iki kere kamet olmaz. (2204)
- Sebepsiz ölüm olmaz. (2234)
- Sen bilirsin deyince (değirmende) kavga olmaz. (2239)
- Yalnız taş, duvar olmaz. (2515)
- Yürük ata kamçı olmaz. (2625)
- Zahmetsiz rahmet olmaz. (2636)

- Zorla güzellik olmaz. (2661)
- Zurnada peşrev olmaz. (2663)
- Dünya (Peygamber) Süleyman'a bile kalmamış. (1032)
- Düşmanın karınca ise de hor bakma. (1040)
- Göte yakın yerden et yememeli. (1298)
- Karpuz kabuğunu görmeden denize girme. (1692)
- Ulular köprü olsa basıp geçme. (2442)
- Varını veren utanmamış. (2474)
- Yılana yumuşak diye el sunma. (2575)
- Yarına kalan davadan korkma. (2529)
- Aşığa Bağdat uzak (ırak) değil (gelmez). (358)
- Ekmekten kaşık olur ama her yoğurdun hakkına değil. (1065)
- Eşeğe semer yük değil. (1156)
- Gökten yere yağar, yerden göğe değil. (1270)
- Harman dövmek keçinin işi değil. (1365)
- Koça (öküze) boynuzu yük değil (olmaz). (1841)
- Mahkeme kadıya mülk değil. (1973)
- Yigit başından devlet ırak değildir. (2590)
- Şap ile şeker bir değil. (2336)
- Sonradan gelen devlet, devlet değildir. (2287)

3.4.3. Soru Yüklemlili Atasözleri

(Kullanım kalıpları içerisinde ele alınmışlardır. bk. 1.3.3. Soru Kalıpları)

3.5. Cümle Bağlanışlarına Göre Atasözleri

Atasözlerini bağlanışlarına göre ilk inceleyenlerden biri İbrahim Zeki Burdurlu'dur. Burdurlu, 1967 yılında iki bölüm halinde yayımlanan Atasözlerimizin Cümle Yapıları³⁵ adlı makalesinde bağlanışlarına göre atasözlerini incelemiştir. Burdurlu, adı geçen makalesinde atasözlerinde bağlı cümlelerin az olduğunu vurgulamaktadır. (Burdurlu 1967: 508) Burdurlu, bu sonuca varırken 1621 örnek incelemiş ve sıralı cümle ile bağlı cümleyi ayrı başlıklar altında incelemiştir. Biz

³⁵ İbrahim Zeki Burdurlu, age.

incelememizde sıralı cümleleri ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutmayıp bağlı cümleler içerisinde inceledik. İncelediğimiz atasözleri bağlı cümleler, özellikle de bağımsız sıralı cümleler açısından zengin örnekler içermektedir. Atasözlerinde gerek bağımsız sıralı gerek bağımlı sıralı atasözlerinde en fazla dört cümle art arda dizilmiştir: *Çok söyleme, arsız edersin; aç bırakma, (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüzsüz) edersin* (823) *Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için* (838) *Miskçiyle konuş, miskine bulaş; pisçiyle konuş, pisine bulaş* (2028) örnekleri gibi. Bazı atasözlerinde ise art arda gelen yüklemeler farklı öznelerle ilişkilendirilmiştir. *Dut yaprağı açtı, soyun; döktü giyin* (1010) *Şer işi uzat, hayra dönsün; hayır işi uzatma, şerre dönmesin.* (2341) atasözlerinde dört yüklem vardır. Bu dört yüklem iki farklı özneye bağlanarak öznesi ortak olan bağımsız sıralı cümle oluşturmuştur. Yükleme ortak olan atasözlerinde ise genellikle iki cümle tek bir yükleme bağlanmıştır. Bu atasözlerinde bazen ilk cümlelerin yüklemi kullanılmazken bazen de sonraki cümlelerin yüklemi kullanılmamış olup ortak yükleme bağlanmıştır. *Acı acıyı keser (bastırır), su sancıyı* (16), *Ağa borç eder, uşak harç* (91), *Ağanın malı çıkar, uşağın canı* (110) atasözlerinde ilk cümlelerin yüklemi ortak olarak kullanılmışken *Altın ateşte, insan mihnette belli olur.* (265), *Aşık alemi kör, dört yanını duvar sanır.* (359), *Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever* (326) atasözlerinde ikinci cümlelerin yüklemi ortak olarak kullanılmıştır. Bazı atasözleri ise yüklemi söylenmeyip art arda sıralanan eksilteli cümlelerden oluşmaktadır. Bu atasözlerinde cümleler ortak yükleme bağlanarak kullanılabilirse yüklemi ortak olan bağımlı / bağımsız sıralı cümlelerin içine alınmış, yüklemi ortak olarak kullanılamıyorsa diğer bağımsız sıralı cümlelerin içine alınmıştır. *Ağrılarda göz ağrısı, her kişinin öz ağrısı* (131), *Ağustos'un 15'inden sonra ere kaftan, ata çul* (137) atasözleri ortak yüklemle tamamlanabilirken *Ceviz gölgesi, yavuz gölgesi; söğüt gölgesi, yiğit gölgesi* (752) atasözündeki cümleler ortak yüklemelerle tamamlanamamaktadır.

Atasözlerinde bağımsız sıralı cümlelerden çoğunun özne veya yüklemi ortak öge olarak kullanılmıştır. Bağımlı sıralı cümleler içinde ise özne veya yüklemi ortak öge olarak kullanılan atasözü sayısı azdır. Atasözlerinde karma sıralı cümlelere ise çok az örnek tespit ettik. Atasözlerinde bağımsız sıralı cümlelerin fazla olması, bağımlı cümlelerin az olması, atasözlerinin genellikle kısa olmasından, bağlaçlar kullanılarak uzatılmamasından kaynaklanmaktadır. Atasözlerinde kullanılan bağlama grubu

örneklerinin az olması da bunun bir göstergesidir. İncelememizde bağımlı sıralı, bağımsız sıralı ve karma sıralı atasözlerini tespit ederken ortak ögeye sahip olup olmamalarına göre de sınıflandırdık.

3.5.1. Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

Bağımsız sıralı cümle, “Birbirlerine virgül veya noktalı virgül ile bağlanan ve öğelerinden biri veya birkaçı ortak olabilen en az iki bağımsız cümlelerin oluşturduğu sıralı cümledir.” (Özçelik-Erten 2005: 229) Atasözlerinde tespit edilen bağımsız sıralı cümleleri, ortak oldukları öğelere göre sınıflandırıp, ortak olduğu öge başlığı altında verdik. Hiçbir ögesi ortak olmayan atasözlerini diğer bağımsız sıralı cümleler başlığı altında verdik. Atasözlerinde tespit edilen bağımsız sıralı cümleler şunlardır:

3.5.1.1. Öznesi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

Akara kokara bakma, çuvala girene bak. (153)

Akarsuya inanma, eloğluna dayanma. (156)

Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır. (344)

Asil ile taş taşı, bedasıl (soysuz) ile yeme aşı. (353)

Bükemediğin (ısıramadığın) eli öp, başına koy. (723)

Cömert derler, maldan ederler; yiğit derler, candan ederler. (757)

Çift edersen bağlanırsın, bağ edersen eğlenirsin. (787)

Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte. (808)

Çok açılma, soğuk alırsın. (811)

Çok incelme, koparsın. (818)

Çok söyleme, arsız edersin; aç bırakma, (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüzsüz) edersin. (823)

Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için. (838)

Dağda gez, belde gez; insafı elden bırakma. (842)

Dağları ıssız sanma, körleri gözsüz sanma. (846)

Dene altını mihenk taşında, dene insanı bir başında. (891)

Derdin yoksa söylen, borcun yoksa evlen. (902)

Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç. (945)

Dilenci küsmüş, kısmetini kesmiş. (955)

- Doğan anası olma, doğuran anası ol. (968)
- Dokuz (iki) ölç, bir biç. (983)
- Dost evinde başını bağla, düşman evinde tırnağını kes. (995)
- Dost (akraba) ile ye, iç; alışveriş etme. (997)
- Dost evinde başını bağla, düşman evinde tırnağını kes. (995)
- Ergene var ergene, kaygısız gir yorgana. (1125)
- Görmemiş görmüş, gülmeden (güle güle) ölmüş. (1293)
- Isıramadığın (bükemediğin) eli öp, başına koy. (1490)
- İti an, (değneği yanına koy) taşı eline al. (1591)
- Kabahat (suç) öldüründe değil, ölendedir. (1627)
- Kan kus, kızılık şerbeti içtim de. (1662)
- Lokma karın doyurmaz, şefkat artırır. (1972)
- Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda. (1987)
- Maymun yoğurdu yemiş, artığını ayının yüzüne sürmüştü. (1999)
- Miskçiyle konuş, miskine bulaş; pisçiyle konuş, pisine bulaş. (2028)
- Ödünç güle güle gider, ağlaya ağlaya gelir. (2102)
- Önce düşün, sonra söyle. (2135)
- Paranın gittiğine bakma, işinin bittiğine bak. (2153)
- Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakiştirir). (2205)
- Verirsen doyur, vurursan duyur. (2487)
- Yoldan kal, yoldaştan kalma. (2607)

3.5.1.2. Yükleme Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz. (5)
- Acı acıyı keser (bastırır), su sancıyı. (16)
- Ağa borç eder, uşak harç. (91)
- Ağacı kurt, insanı dert yer. (95)
- Ağanın malı çıkar, uşağın canı. (110)
- Alacak kız ay görünür, evleri saray. (202-b)
- Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir. (232)
- Altın ateşte, insan mihnette belli olur. (265)
- Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever. (326)

- Aşık alemi kör, dört yanını duvar sanır. (359)
- Ata da soy gerek, ite de. (373)
- Avradı eri saklar, peyniri deri. (426)
- Cambaz ipte, balık dipte gerek. (732)
- Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz. (821)
- Dilenci dilenciği istemez, ev sahibi ikisini de. (954)
- Dost başa bakar, düşman ayağa. (990)
- Duvarı nem, insanı gam yıkar. (1012)
- Et kanlı gerek, yiğit canlı. (1183)
- Evlü evinde, köylü köyünde gerek. (1203)
- Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi var. (1205)
- Geçmiş mazi, yenmiş kuzu derler. (1236)
- Halayktan kadın olmaz, gül ağacından odun. (1351)
- Kürkçünün kürkü olmaz, börtüğünün börtü. (1958)
- Misafir misafiri (dilenci dilenciği) istemez (sevmez), ev sahibi ikisini de. (2024)
- Oğlan dayıya, kız halaya çeker. (2062)
- Zengin kesesini döver, züğürt dizini. (2651)
- Zeytin dededen, incir babadan kalmalı. (2656)

3.5.1.3. Öznesi ve Yüklemi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Acar tazı çullu da belli olur, çulsuz da. (10)
- Adamın yere bakanından, suyun sessiz (yavaş) akanından kork. (85)
- Atım tepmez, itim kapmaz deme. (396)
- Bir senden büyüğün, bir de senden küçüğün sözünü dinle. (657)
- Felek, kimine kavun yedirir kimine kelek. (1214)
- Sevip (sevişip) dostuna, boşanıp kocana varma. (2259)
- Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork (sakın). (2323)
- Şubatın sonundan, martın onundan kork. (2350)

3.5.1.4. Diğer Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Açılan solar, ağlayan güler. (44)
- Açma sırrını (sırrını açma) dostuna, (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna.

(58)

Adamak kolay, ödemek güçtür. (76)

Adam hacı mı olur ulaşmakla Mekke'ye, eşek derviş mi olur taş çekmekle tekkeye? (79)

Adamın alacası içinde, hayvanın alacası dışında. (82)

Adamın (insanın) kötüsü olmaz, meğer züğürt ola. (84)

Adam (insan) yanıla yanıla, pehlivan yenile yenile. (90)

Ağalık (beylik) vermekle, yiğitlik vurmakla (dır). (105)

Ağır basar, yeğni (hafif) kalkar. (114)

Ağırlık altın kale, hafiflik başa bela. (117)

Ağız yer, yüz utanır. (124)

Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar. (128)

Akçanın iyisi kesede duran, bahçanın iyisi eve yakın olan. (159)

Ak gün ağartır, kara gün karartır. (162)

Akılları pazara çıkarmışlar, herkes yine kendi aklını almış (beğenmiş). (167)

Bağda izin olsun, üzüm yemeye yüzün olsun. (486)

Çocuğun yediği helal, giydiği haram. (806)

Dertsiz bir kabak varmış, onun da başını kesip içini oymuşlar. (918)

Eşeğe rakı içirmişler; çulunu bahşiş vermiş. (1155)

Gelin halı getirir, serer kendi oturur. (1250)

Herkes sevdiğini öper, bayram da bahane. (1445)

Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider. (1968)

Mal canı kazanmaz, can malı kazanır. (1975)

Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli. (2047)

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü. (2066)

Paran varsa cümle alem kulun, paran yoksa tımarhane yolun. (2156)

Sade sudan zerde olmaz, bal kazana girmeyince; hazır akça tez tükenir, arkasından gelmeyince. (2198)

Tatlı söz can azığı, acı söz baş kazığı. (2381)

Üvey öz olmaz, kemha bez olmaz. (2465)

Ver yiğidi yiğide, Mevla rızkını yetire. (2491)

Yüzü güzele, kırk günde doyulur; huyu güzele, kırk yılda doyulmaz. (2630)

Zerdaliden kaval olmaz, al zurnadan haberi. (2654)

3.5.2. Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Bağımlı sıralı cümle, “*Birbirlerine bağlama edatlarıyla veya bağlama edatı gibi kullanılabilen cümle başı edatlarından biriyle bağlanan sıralı cümlelerdir.*” (Özçelik-Erten 2005: 230) Atasözlerinde tespit edilen bağımlı sıralı cümleler ortak oldukları öğelere göre sınıflandırılmış ve ilgili olduğu ortak öge başlığı altında verilmiştir. Hiçbir ögesi ortak olmayan atasözleri, diğer bağımlı sıralı cümleler başlığı altında verilmiştir. Atasözlerinde tespit edilen bağımlı sıralı cümleler şunlardır:

3.5.2.1. Öznesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Ağır git ki yol alasın. (115)

Ataların sözü Kur'an'a girmez; ama yanınca yürür. (379)

Bal ile kaymak yenir; ama her keseye göre değil. (517)

Baş ol da eşek başı (soğan başı) ol. (543)

Eşek küçüktür ama dokuz deveyi yeder. (1177)

Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz. (1422)

Kaşığı herkes yapar ama sapını ortaya getiremez. (1710)

Kedi törpüyü yalar da kanlar çıktıkça “oh” der. (1757)

Köylünün kahve cezvesi karaca amma sürece. (1910)

Oğlumu (evladı) ben doğurdum amma gönlünü ben doğurmadım. (2070)

Parayı domuzun boynuna takmışlar da “Domuz Ağa!” diye çağırmışlar. (2159)

Rakip ölsün de ne yüzden ölürse ölsün. (2174)

Sinek küçüktür ama mide bulandırır. (2272)

Şahin küçüktür ama koca turnayı havadan indirir. (2334)

Tavuk kaza bakmış da kıcını yırtmış. (2389)

Üzüümü (nü) ye de bağını sorma. (2466)

Yalanın kemiği yok ki boğazına bata. (2511)

Zemheride sür de çalı ile sür. (2641)

3.5.2.2. Yükleme Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Abdalın yağı çok olursa gâh borusuna çalar, gâh gerisine. (8)

Bir ağaçta gül de biter diken de. (608)

Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır (kaçar), ya zurnacıya. (1809)

Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır. (1840)

Ya işten artar, ya dişten. (2505)

3.5.2.3. Öznesi ve Yükleme Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden). (1790)

On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde. (2080)

3.5.2.4. Diğer Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Ağır otur ki bey (ağa, molla) desinler. (119)

Allah bilir ama kul da sezer. (231)

Berber berbere benzer ama, başın Allah'a emanet. (562)

Bir kızı bin kişi ister (de) bir kişi alır. (647)

Çivi çıkar ama yeri kalır. (795)

Dert gider amma yeri boş kalmaz. (912)

Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder. (927)

Dost (yar) beni ansın bir koz ile, o da çürük çıksın. (991)

Erim er (yiğidim yiğit) olsun da yerim (durağım) çalı (kaya) gibi olsun. (1128)

Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin. (1165)

Geç olsun da güç olmasın. (1237)

Gel demek kolay ama git demek güçtür. (1238)

Gökten ne yağdı da (yağar ki) yer kabul etmedi (etmesin?) (1269)

Herkes sakız çiğner ama (çıtlatamaz), Kürt (Çingene) kızı tadını çıkarır. (1444)

İt kağı gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış. (1603)

İt kışı geçirir ama gel derisinden sor. (1604)

Kardeşim olsun da kanlım olsun. (1670)

Kelle sağ olsun da külah bulunur. (1771)

Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasın. (1852)

Köpeği dövmeli ama sahibinden utanmalı. (1873)

Kuduz ölür ama daladığı da ölür. (1911)

Müft olsun da zift olsun. (2035)

Orman olur da domuz olmaz mı? (2085)

Osuranın burnuna sıçmalı ki koku ala. (2094)

Sağ olsun da dağ ardında olsun. (2208)

Sarmısak da acı amma evde lazım bir dişi. (2227)

Sen kazan da düşmana kalsın. (2247)

Taş altında olmasın da dağ ardında olsun. (2372)

Ya evlat bir, ya ocak kör (gerek). (2496)

Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın. (2503)

Yiğidim yiğit olsun da yerim çalı dibi olsun. (2585)

3.5.3. Karma Sıralı Cümleli Atasözleri

Karma sıralı cümle, “*Birbirlerine virgül, noktalı virgül ve bağlama edatlarından biriyle bağlanmış olan sıralı cümlelere karma sıralı cümle denir.*” (Özçelik-Erten 2005: 230) Atasözlerinde tespit edilen karma sıralı cümleler, ortak oldukları öğelere göre sınıflandırılıp ortak olduğu öge başlığı altında verilmiştir.

3.5.3.1. Öznesi Ortak Olan Karma Sıralı Cümleli Atasözleri

Elmayı soy da ye, armudu say da ye. (1102)

Ne yavuz (aşkın, azgın) ol asıl, ne yavaş (şaşkın, miskin) ol basıl. (2054)

Pek yaş olma, sıkılırsın; pek de kuru olma, kırılırsın. (2167)

3.5.3.2. Yüklemi Ortak Olan Karma Sıralı Cümleli Atasözleri

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu. (799)

Dilenciye borçlu olma; ya düğünde ister, ya bayramda. (957)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan. (1403)

(Lafın azı, uzun) çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu. (1961)

SONUÇ

Bu çalışmada, Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü'nde geçen atasözlerini kullanım kalıpları, kelime grupları ve cümle türleri yönünden incelememiz neticesinde şu sonuçlara ulaştık:

1. Atasözlerinin bazıları atasözünün bölgeden bölgeye aktarılması veya toplumun atasözünü kültürüne uyarlamasından dolayı benzer söyleniş özelliği gösterir.
2. Atasözleri kafiye ve ölçü açısından değerlendirildiğinde bazılarının ilk hallerinin manzum olduğu söylenebilir.
3. Atasözlerine yapılarına göre kullanım kalıbı şeklinde kurulanlar, kelime grubu şeklinde kurulanlar ve cümle yapısı şeklinde kurulanlar olmak üzere üç gruba ayrılır.
4. Atasözleri kullanım kalıplarına göre giriş kalıpları, atasözünü içine alan kalıplar ve bitiş kalıpları olmak üzere üç ana başlıkta sınıflandırılabilir. Bu şekilde sınıflandırılan kullanım kalıplarından bazıları (bk. 1.1.10. Sayı Kalıpları, 1.2.9. Tezat Kalıpları, 1.2.17. Çok Ekli Tekrar Kalıpları vb.) kendi içerisinde de cümle başında kullanılanlar, atasözünü içine alanlar ve cümle sonunda kullanılanlar olarak gruplandırılabilir.
5. Atasözlerindeki kullanım kalıplarının çoğu isim ve sıfat tamlaması yapısıyla kurulmuştur. (bk. 1.1.7. Sıfat Tamlaması Kalıpları, 1.1.9. Her / Herkes (Genelleme) Kalıpları, 1.1.10. Sayı Kalıpları, 1.1.11. Yokluk Kalıbı, 1.2.1. İsim Tamlaması Kalıpları)
6. Atasözlerinde ahengi sağlayan kullanım kalıpları eklerin tekrarına dayanır. (bk. 1.2.16. Ek Tekrar Kalıpları, 1.2.17. Çok Ekli Tekrar Kalıpları)
7. Bitiş kalıpları genellikle cümle yapısıyla oluşmuş olup cümlelerin yüklemi durumundadır. (bk. 1.3.3. Soru Kalıpları, 1.3.4. Soru Cevap Kalıpları, 1.3.5. Gereklilik Kalıpları, 1.3.6. Ünlem Kalıbı)
8. Atasözlerindeki kullanım kalıplarında dikkat çeken en önemli anlatım tekniği karşılaştırmadır. (bk. 1.2.7. Karşılaştırma Kalıbı, 1.2.8. Paralellik Kalıpları 1.2.9. Tezat Kalıpları,)
9. Atasözlerindeki sık kullanılan kelime gruplarını, tamlamalara ve fiilimsi gruplarına dayanan kelime grupları oluşturur.
10. Kısaltma grupları, cümlelerden kısaltmış şekillerdir. Atasözleri de zaman içerisinde kısaltmaya uğramış olmakla birlikte, atasözlerinde kısaltma gruplarına çok fazla rastlanılmaz. (bk. 2.11. Atasözlerinde Kısaltma Grupları)
11. Atasözlerinin çoğu cümle dizimine göre sıralı cümle yapısındadır.

12. Atasözleri yapılarına göre çoğunlukla basit cümlelerden oluşmaktadır. Atasözlerinde en çok kullanılan birleşik cümle türü girişik birleşik cümledir. Karmaşık birleşik cümle, şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle yapısıyla oluşan atasözleri de az değildir. *ki*'li birleşik cümleye tespit edilen örnek sayısı yedidir.

13. Atasözlerinin çoğunluğu bağlanışlarına göre bağımsız sıralı cümlelerden oluşur. Bağımsız sıralı cümlelerin fazla olması, bağımlı sıralı cümlelerin az olması atasözlerinde bağlama edatlarının fazla kullanılmamasından kaynaklanmaktadır. (bk. 3.5. Cümle Bağlanışlarına Göre Atasözleri)

KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat (1871), *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye Hikemiyatının Ahvalini Tasvir*, Kırkanbar Basımevi, İstanbul.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2011), “Türk Halk Hikâyelerinde Atasözleri”, *Türk Dili Dergisi*, S 712, s. 309-318, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1998), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1999), *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım (1977), “Atasözleri ve Deyimler”, Türk Dil Kurumu yayınları, C III, Ankara.
- AKSOY, Ömer Asım (1993), *Atasözleri Sözlüğü I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım (2009), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I- II*, Ankara.
- AKÜN, Ömer Faruk (1949), “Atalar Sözüne Dair”, *Şadırvan*, S 28, s. 117-119.
- ALTUN, Mustafa (2004), “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Temmuz, Yıl 6, S 21, s. 79-91.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1965), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2007), *Kutadgu Bilig-Metin*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- AYALDI, Kemal (1970), “Türk Atasözlerinde Çocuk”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 21 (250), Mayıs, 5615-5616.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya (2002), “Nazım ve Nesir Örneklili Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri”, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yayınları*, C 11, s. 1176-1210, Ankara.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya (2005), “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye’de Türkçe ile Birlikte Arapça, Farsça ve Fransızcada Ortak Kullanılan Atasözleri ve Deyimleri”, *Uluslararası VI. Dil, Yazın ve Deyiş Bilim Sempozyumu Bildirileri*, Çanakkale s.169-177.
- BİLGİN, Muhittin (2006), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı yayıncılık, Ankara.
- BİRTEK, Ferit (1944), *En Eski Türk Savları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (1969), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek yayınları, İstanbul.

- BOZKAPLAN, Şerif Ali (2004), “Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örneklem Modeli”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, C I, s. 513-552. Ankara.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali (2007), “Atasözlerinde Tahkiye”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s.1105-1109.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1971), “Atasözleri ve Deyimlerimizde Giyim-Kuşam”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 22 (261), Nisan, s. 5935-5937.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1972), “Atasözleri ve Deyimlerimizde Meslekler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 23 (276), Temmuz, s. 6368-6372.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1983), “Karşılaştırmalı Atasözleri”, *Türk Folkloru*, S 52, s.13-15.
- BURDURLU, İbrahim Zeki (1967a), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları”, *Türk Dili*, C XVI, 187, s. 508-513.
- BURDURLU, İbrahim Zeki (1967b), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları”, *Türk Dili*, C XVI, 188, s. 629-634.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1930), “Orhun Abideleri’nde Atalarsözü”, *Halk Bilgisi Haberleri*, C 1, S 3, s. 43-46.
- ÇAĞATAY, Saadet (1978), “Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara.
- ÇAKMAK, Osman (2006), *Türk Atasözlerinde Kelime Grupları Kip ve Şahıs İfadesinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- ÇENELİ, İlhan (1984), “Nogay Atasözleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi S 1, s. 11-54, İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.
- DEMİRCAN, Ömer (2005), “Söz Dizimine Duygusal Yansımalar: Atasözleri, Deyimler, Değişler ve Devrik Dizim”, *Türk Dili Dergisi*, Yıl 18, C 18, S 107, s.1-11.
- DEMİRCİ, Güçlü (2002), “İrak Türkmenlerinin Demografik Yapısı”, *Türkler, Yeni Türkiye yayınları* C 20, s. 1047-1056.

- DİLÇİN, Cem (2000), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- DİLÇİN, Dehri (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Divânü Lügati't-Türk (2006), (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Ebuzziya Tevfik, (1887), *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul.
- EKER, Süer (2006), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2003), *Orhun Abideleri İnceleme*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- ERTEN, Münir (1994), "Azeri Türkçesinde 'Atalar Sözü' ve Atasözlerimiz", *Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S 2, s. 36-42, Diyarbakır.
- ERTEN, Münir (2007), "+sIz Eki Olumsuzluk Eki Midir?" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall, s.1168-1173.
- EYUBOĞLU, E. Kemal (1973), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul.
- GÜLEÇ, Azmi (1970), "İklim ve İklim Dair Atasözleri ve Deyimler", *Türk Folklor Araştırmaları*, 21 (252), Temmuz, 5675-5679.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2004), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul.
- GÖNEN, Sinan (2006), *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- GÖZAYDIN, Nevzat (1998), "Türk Dünyası Atasözleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 6, s. 708-719.
- GÜLENSOY, Tuncer (1970), "Kutadgu Biligden Hikmetler", *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayını, S 98, s. 89-105, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Akçağ yayınları, Ankara.
- GÜNŞEN, Ahmet (2006), "Divânü Lügati't-Türk'teki Savların Cümle Yapısı", *I.Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı,(9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir) Bildiriler*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü yayınları, C III, Ankara.

- HATİPOĞLU, Vecihe (1963), “Kelime Grupları ve Kuralları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 234, s. 203-244.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1964), “Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dili*, C 152, S 13, s. 468-471.
- HENGİRMEN, Mehmet (1990), *Pend-nâme*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- İbrahim Şinasi, (1870), *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, (Basım Yeri Yok)
- İLHAN, Nadir (2005), “Türkçede Olumsuzluk”, *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Cumhuriyeti Karaman Valiliği yayınları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, s. 271-279.
- İZBUDAK, Velet (1936), *Atalar Sözü*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- KARADEMİR, Mahmut (2004), “Atasözlerinde Manzum Yapı Üzerine Bazı Dikkatler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 23, Erzurum.
- KARADEMİR, Fevzi (2010), *Türk Halk Bilmeceleri Yapı Dil Üshup Özellikleri*, Gaziantep.
- KARAHAN, Leyla (1994), “sa / se Eki Hakkında”, *Türk Dili Dergisi*, S 526, s. 471-474.
- KARAHAN, Leyla (2000), “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S 583, s.16-23.
- KARAHAN, Leyla (2005), “Türkçede Söz Dizimi”, Akçağ yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit yayınları, İstanbul.
- KIRIMLI, Sadi G. (1961), *Atalar Sözü*, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2007a), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007b), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- KURUKAFA, Vedat (1990), “Atasözlerinde Hayvanlar (Tespit, Tasnif, Tahlil)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 68, Ekim, 137-162.
- MAHMUT, Nedret (1976), “Fıkra (Anekdotik) Atasözlerinin Özellikleri”, *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, s. 173-180.

- MANSUROĞLU, Mecdut (1955), “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S 159, s. 59-71.
- OY, Aydın (1959), “Tanzimat Yazarları ve Atasözleri”, *Türk Dili*, C 8, S 93, s. 500-503.
- OY, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul.
- OY, Aydın (1991), “Atasözü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 4, İstanbul, s. 44-46.
- ÖZÇELİK, Sadettin-ERTEN Münir (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2004a), “Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları”, *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*-, Yıl: 6, S 11, s. 127-144.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2004b), “Türkçe Sözlükteki Kısaltma Grupları”, *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*-, Yıl: 6, S 12, s.173-179.
- ÖZKAN, İbrahim (2011), “Türk Atasözlerinde Yinelemeler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, s.1595-1603.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1962), *Türk Atasözleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- PALA, İskender (1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken yayınları, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail (2008), *Atasözleri*, Yargı yayınları, Ankara.
- PEREMECİ, O. Nuri (1943), *Atalar Sözleri*, Resimli Ay Basımevi, Edirne Halkevi yayını, İstanbul I, s. 302.
- RYMKIEWICZ, Stanisława Plaskowicka (1968), “Olumsuz Yargılı Türk Atasözleri”, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.
- SAĞLAM, Musa Yaşar (2001), “Atasözü ve Deyimlerde İmgelem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 18, S 1, s. 45-51.
- SAKAOĞLU, Saim (1974), “Atasözlerimizin Yapısı”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Kültür Bakanlığı yayınları, s.133-143.
- SAKAOĞLU, Saim (1984a), “Atasözleri ve Deyimlerimizdeki Yabancı Asıllı Kelimeleri Türkçeleştirebilir miyiz?”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 33 s. 130-140.

- SAKAOĞLU, Saim (1984b), “Abdülhak Hamid’in Sabr ü Sebat Adlı Eserinde Atasözleri ve Deyimler”, *Mehmet Kaplan Armağanı*, Dergâh yayınları, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (2002), “Türk Dil Bilgisi Öğretiminde Birleşik Fiillerin İşleniş Üzerine”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 5, S 7, s.107-113.
- SERTKAYA, Osman F. (1983), "Eski Türk Atasözleri Üzerine", *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi, s. 275-291, Ankara.
- SİS, Nesrin (2005), “Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C 5, S 2, İzmir.
- ŞENALTAN, S (1971), “Alman ve Türk Atasözlerinin Dil Yapısı Üzerine Bir Etüt”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Batı Dil ve Edebiyatları Araştırma Dergisi II*, s. 85-112.
- Tarama Sözlüğü*, (2009), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tekezâde Mehmet Said, (1311), *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahud Atalar Sözü*, Kasbar Matbaası, İstanbul.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl (1988), *Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri*, (2001), Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TÜRKAY, Kaya (1983), “Kaşgarlı’dan Günümüze Gelen Atasözleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1980-1981’den ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 39-42.
- Türkçe Sözlük, (2005), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- UZUN, N.Engin (1990), “Atasözlerinin Kısaldığı Ya Da Dilbilimsel Eksilti Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 33, S 1-2, s. 141-150.
- ÜLKER, Hasan (2002), Türk Dünyasında Atasözlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye yayınları, C 11, s. 140-163, Ankara.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir (1962), “Türk Atasözlerinin Menşe ve Mahiyyeti”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, C 7, S 158, s. 2839-2842.
- ÜSTÜNER, Ahat (2002), “Olumsuz Yargılı Atasözleri”, *Türk Dili*, 83 (601), s. 35-42.

YARDIMCI, Mehmet, (2008), “Geleneksel Kùltürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar”
Edebiyat Tarihi Çerçevesinde Âşık Edebiyatı Araştırmaları, Ankara,
s.83-96.

Yazım Kılavuzu, (2009), *Türk Dil Kurumu yayınları*, Ankara.

YURTBAŞI, Metin (1994), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Özdemir Yayıncılık,
Ankara.

ZÜLFİKAR, Hamza (1988), “Ata Sözü Terimi Kaynağı ve İmlası”, *Türk Dili*, C LV, S
438, s. 321-328.

ZÜLFİKAR, Hamza (2007), “Dünden Bugüne Türkçe Kalıp Cümleler”, *Türk Dili*, S
668 , s. 344-384.